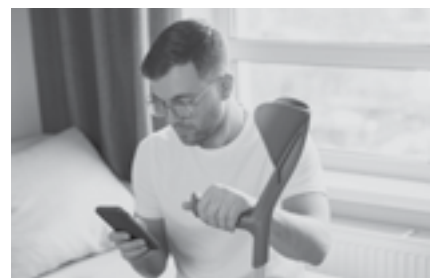

АНАЛИЗА

**на состојбата со правата
на лицата со попреченост
во Република Северна
Македонија - 2021**

АНАЛИЗА

**на состојбата со правата
на лицата со попреченост
во Република
Северна Македонија
2021**

Финансирано од: УНПРПД МПТФ

Изработиле:

Елена Кочоска

Бојана Јовановска

Томислав Ортаковски

Наташа Станојковска-Трајковска

Софија Георгиевска

© 2022 Обединети Нации

Публикацијата е достапна со отворен пристап со исполнување на лиценцата Криејтив Комонс (Creative Commons) создадена за меѓувладините организации, достапна на: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/igo/>

Фотокопиите и репродукциите на извадоците се дозволени со соодветно наведување на изворот.

Издавачите мора да го избришат амблемот на ОН од нивното издание и да создадат нов дизајн на корицата. Издавачите треба досието на таквото издание да го испратат на publications@un.org.

Наодите, толкувањата и заклучоците изразени тука се оние на авторите и не ги одразуваат ставовите на Обединетите Нации или нејзините официјални претставници или земји-членки.

Финансиската поддршка за спроведување на истражувањето беше обезбедена од страна на Партнерството на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост (UNPRPD) Мулти-партнерски доверителен фонд (МПТФ) меѓутоа тоа не нужно ја одразува официјалната позиција на МПТФ на УНПРПД. Оваа публикација може слободно да се користи за некомерцијални и адекватни цели, со соодветно спомнување на партнерите и UNPRPD MPTF.

Публикација на Обединетите Нации издадена од Обединетите Нации во Северна Македонија.

Содржина

1. Извршно резиме	6
2. Контекст	8
3. Цел на Анализата на состојбата	8
4. Методологија	9
5. Анализа на состојбата и наоди	10
5.1 Анализа на засегнати страни и координација	10
5.2 Еднаквост и недискриминација	13
5.3 Пристапност	16
5.4 Инклузивни услуги за лица со попреченост	19
5.4.1 Пристап до социјално осигурување и социјални услуги	19
5.4.2 Пристап до здравствена заштита и здравствени услуги	21
5.4.3 Пристап до образование	22
5.4.4 Пристап до вработување	24
5.5 Застапеност и учество на лицата со попреченост	25
5.6 Изработување на буџетот (буџетирање) усогласено со КПЛП	27
5.7 Отчетност и управување	29
6. Анализа	34
7. Критични точки и можности за делување	37
8. Заклучоци и препораки	40
9. Препораки за понатамошна анализа/прибирање податоци	45
10. Препораки за идно програмско дејствување	46
11. Анекси	47
Анекс 1. Листа на учесници на фокус-групи и индивидуални средби	48
Анекс 2. Записник од фокус-групи со лица со попреченост	51
Анекс 3. Информации од средба со лица излезени од С. З. Демир Капија	58
Анекс 4. Дополнителни информации со кои се земаат предвид инклузивните услуги за лицата со попреченост	59
Анекс 5. Одговори пристигнати од агенциите на ОН и дел од меѓународната заедница	72
Анекс 6. Критични точки, заклучоци и препораки	82
Анекс 7. Библиографија	92

Листа на скратеници

КоПЛП	Комитет за правата на лицата со попреченост
КСЗД	Комисија за спречување и заштита од дискриминација
ГО	граѓанска организација
ЦСР	центри за социјални работи
НРК	намалување на ризикот од катастрофа
ОА	образовни асистенти
АВРСМ	Агенција за вработување на Република Северна Македонија
ПВСР	Програма за вработување и социјални реформи
РН	родово насилство
ФЗОРСМ	Фонд за здравствено осигурување на Република Северна Македонија
МКФ	Меѓународна класификација на функционирање
ИОМ	Меѓународна организација за миграции
НММ за КПЛП	Независен механизам за мониторинг на спроведувањето на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост
ЗВИЛ	Закон за вработување на инвалидни лица
ЗВО	Закон за високото образование
ЗЗО	Закон за здравствено осигурување
ЗЗЗ	Закон за здравствена заштита
ЛП	Листа на прашања
ЗЗД	Закон за заштита на децата
ЗОО	Закон за основно образование
ЗЗПП	Закон за заштита на правата на пациентите
ЗРО	Закон за работни односи
ЗСЗ	Закон за социјална заштита
ЗСЗД	Закон за спречување и заштита од дискриминација
ЗСО	Закон за средно образование

МК	Република Северна Македонија
МТСП	Министерство за труд и социјална политика
МЗ	Министерство за здравство
МП	Министерство за правда
МНР	Министерство за надворешни работи
МПТО	Мултипартнерски фонд на доверба
НКТ за КПЛП	Национално координативно тело за спроведување на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост
НСИО	Национален совет на инвалидските организации
ОЛП	Организации на лицата со попреченост
ОХЦХР	Канцеларија на високиот комесар за човекови права
ПЛА	Програма за лична асистенција
ЦОРИ	Цели за одржлив развој
ДИК	Државна изборна комисија
РСР	Рамка за стратешко работење (2020 – 2025)
ДЗС	Државен завод за статистика
ОН КПЛП	Обединети нации, Конвенција за правата на лицата со попреченост
ДТОН	Државен тим на Обединетите нации
УНДП	Програма за развој на Обединетите нации
УНФПА	Фонд за население на Обединетите нации
УНИЦЕФ	Фонд за деца на Обединетите нации
ОН	Организација на Обединетите нации
УНПРПД	Партнерство за правата на лицата со попреченост
WG	Вашингтонска група за статистика за попреченост
WG-SS	Куси прашања на Вашингтонската група за статистика за попреченост
СЗО	Светска здравствена организација

1. Извршно резиме

Република Северна Македонија ја ратификуваше Конвенцијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост (ОН КПЛП) во 2011 година. Во следниот период, правата на лицата со попреченост беа унапредени како резултат на тековните реформи во областа на социјалната заштита и образованието, и развојните случувања поврзани со недискриминацијата, инклузивните услуги за вработување, деинституционализацијата, пристапот до услуги за сексуално и репродуктивно здравје, превенцијата на родово-базираното насилство и промоција на родова еднаквост. Политичката волја за да се обезбеди активно учество на лицата со попреченост е очигледна и истата е отсликана во законската рамка.

Со Законот за социјална заштита од 2019 година се унапредува принципот за еднаков третман и недискриминација во остварувањето на правата од социјална заштита, коишто се засноваат на еднаков и правичен третман, вклучително и препознавање на попреченоста како основ за дискриминација. Новиот Закон за социјална заштита и обемото ревидирање на Законот за детска заштита го реструктурираа и го консолидираа системот за парична помош, помеѓу другото, со цел да се обезбеди зголемен опфат и соодветност. Со реформата се воведоа и нови услуги за социјална поддршка и грижа за лицата со попреченост и нивните негуватели.

Со преземените реформи во образованието државата настојува сите деца со попреченост да се вклучат во редовното основно образование. Државата обезбеди и финансиски средства за ангажирање на 500 образовни асистенти за децата и младите со попреченост, преку основните училишта со ресурсен центар.

Од неодамна започна успешно да се спроведува системот на проценка по Меѓународната класификација на функционирање (МКФ) за деца и млади до 26 години, во четири од осум плански региони. Меѓутоа, преминот кон проценка според МКФ, што претставува и единствена влезна точка во системот за парична помош, не може да се комплетира додека не се воспостават телата за проценка во сите региони. Процесот на деинституционализација е во тек, иако не е во согласност со член 19 од КСЗД. Процесот беше завршен за децата, со тоа што не се оставија деца во големите институции во земјава. Децата без родителска грижа се или во згрижувачки семејства или во мали групни домови. Но, во институциите сè уште има лица со попреченост

над 18-годишна возраст. Општо земено, процесот на деинституционализација треба да отстапи од крајната цел затворање на големите институции и да се движи кон обезбедување пристапно и прифатливо домување, современи технички помагала, лични асистенти и поддршка од врсниците, со што ќе се подобри самодовербата на лицата со попреченост и нивниот капацитет целосно да се вклучат во општеството.

Со оглед на претходниот развој и достигнувања, оваа Анализа на состојбите, низ призмата на КСЗД утврди седум главни тесни грла и предизвици при остварувањето на основните човекови права на лицата со попреченост, и при реализацијата на основните предуслови за инклузија на попреченоста во општеството.

Прво, во однос на законската рамка, Анализата посочува дека пристапот заснован на правата на лицата со попреченост не е доследно уреден во законодавството, и дека сè уште преовладува медицинскиот пристап кон попреченоста. Иако Законот за спречување и заштита од дискриминација е уреден во согласност со КПЛП, Уставот и постојната законската рамка се обременети со многу омаловажувачка терминологија, главно со примена на медицинскиот пристап кон попреченоста. Не се отсликани разликите во самата заедница на попреченост и не се земаат превид во законите, стратегиите, плановите и буџетите. Законската рамка за хуманитарни кризи и вонредна состојба не е усогласена со КПЛП. Во услови на пандемија, лицата со попреченост се повторно маргинализирани од главните текови, и нема соодветен одговор на нивните посебни потреби.

Второ, сè уште е неопходно подобро промовирање на КПЛП на сите нивоа во општеството, подобрување на достапноста и пристапноста на основни статистички податоци и другите податоци за креирање одржливи и ефективни политики за попреченост, промена на општествените перцепции и ставови за попреченоста – вклучително и општото разбирање на попреченоста и надминување на постојната стигма. Клучните носители на одлуки, чинителите од јавниот сектор, пошироката јавност, па дури и заедницата на лицата со попреченост не се доволно запознаени со КПЛП и соодветните обврски што земјата ги има преземено за нејзино спроведување. Ниту на централно ниту пак на локално ниво не може да се најде лице со попреченост на политичка функција, дури ни на позиција советник

во некоја општина. Постојната законска рамка не придонесува за ефективно учество на лицата со попреченост во политиката и во јавниот живот. Лицата со попреченост главно учествуваат во организациите на лицата со попреченост (ОЛП).

Трето, јавниот простор, инфраструктурата и информациите за лицата со попреченост се во голема мера непристапни. Додека знаковниот јазик не е признаен за официјален јазик, програмите на медиумите се главно непристапни за лицата со попреченост. Универзалниот дизајн како стандард не е препознаен и вклучен во законските обврски. Постои отсуство на знаење за концептот за пристапност кај сите чинители. Различните регулаторни тела што вршат инспекциски надзор во различни области немаат соодветен капацитет за примена на обврските наведени во КПЛП.

Четврто, пристапот до услуги и до сервисите за поддршка на лицата со попреченост, претежно се заснова на медицинскиот модел на попреченост и не ги опфаќа сите лица со попреченост согласно член 1 од КПЛП. Услугите за хабилизација не се препознаени низ законската рамка. Вонинституционалната поддршка што се обезбедува за децата и за возрасните со попреченост е многу ограничувачка. На локално ниво, палетата на сервиси и услуги е многу ограничена. Покрај целосното воспоставување на систем за проценка според МКФ за деца и млади, државата треба да започне да ја креира институционалната рамка за воспоставување систем за проценка на попреченоста за сите лица со попреченост, без разлика на возраста. Давателите на услуги имаат ниско познавање за КПЛП. Лицата со попреченост во процесот на деинституционализација се вклучени и инволвирани само како корисници. Не се преземени мерки во насока на отворање на дебата за деловната способност за лицата со попреченост.

Петто, преземените реформи во образованието, иако го унапредуваат основното образование, сè уште не го опфатиле средното образование што и понатаму е сегрегирано и рестриктивно. Учеството на лицата со попреченост во високото образование е незабележително. И покрај одредените позитивни реформи, сепак законската рамка во областа на основното образование треба дополнително да се усогласува со КПЛП. Образовната инфраструктура останува непристапна, додека капацитетите на за сегнатите страни се на многу ниско ниво. Лицата со попреченост не се вклучени во овие процеси.

Шесто, потребни се нужни промени на системско ниво за да се обезбеди независно живеење за лицата со попреченост и да се овозможи почитување на нивните човекови права на еднаква основа со останатите. Концептот на независно живеење не е

соодветно разбран и ставањето на лицата со попреченост во групни домови не е во согласност со КПЛП. Системот за вработување не нуди поголеми можности за вклучување на лицата со попреченост на отворениот пазар на труд. Неопходни се системски мерки за промоција на способностите на лицата со попреченост, како и воведување квотен систем за вработување со системски пристап за востановување систем за доделено вработување. Освен тоа, лицата со попреченост имаат ограничен пристап до правда. Отсуствува анализа на судските предмети за попреченоста и примената на КПЛП во земјата, но, очигледно е дека на судовите им недостасува и обученост, правни мислења и специјализирани состаноци за усогласување на судската практика во оваа сфера.

Седмо, во земјата недостасуваат доследни и споредливи статистички податоци за лицата со попреченост. Постојните извори на податоци се фрагментирани, и недостасуваат расчленети податоци по пол, возраст и географска локација, и квалитетот на податоците треба да се подобри. Тоа го оневозможува следењето на спроведувањето на КПЛП, како и ефективното и ефикасно креирање, спроведување и оценување на политиките. Иако Владата го назначи Националното координативно тело за следење на спроведувањето на КПЛП, не се распределени соодветни човечки и финансиски ресурси за таа цел. Вклученоста на ОЛП и родителските организации во ова тело треба и понатаму да се јакне. Независниот механизам за мониторинг е дел од Канцеларијата на Народниот правобрани-тел, но исто така нема соодветни финансиски и човечки капацитети за ефективно спроведување на улогата согласно член 33 од КПЛП.

2. Контекст/Преглед на постојната ситуација

И покрај ратификацијата на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост (КПЛП) од страна на многу земји, многу од нив, за жал, сè уште се борат да ја преведат КПЛП во конкретни политики, системи, програми, дејствија и услуги што би овозможиле самостоен и достоинствен живот на лицата со попреченост.

Со цел да се олесни соработката помеѓу членките на Обединетите нации (ОН) основано е Партнерството на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост, партнерски фонд (УНПРПД, МПТФ). Ова партнерство претставува соработка помеѓу агенциите на ОН, владите, организациите на лицата со попреченост (ОЛП) и граѓанското општество (ГО) со цел да се промовираат правата на лицата со попреченост во согласност со КПЛП и целите за одржлив развој со инклузија на попреченост (ЦОРИ). Со цел да се обезбеди конзистентност меѓу засегнатите страни во земјата и тимовите на земјата на ОН, а согласно Стратешката оперативна рамка 2020 – 2025 (СОР) на УНПРПД и КПЛП, се планира да се изврши анализа на состојбата во секоја земја и да се развијат заеднички предлози за програми за понатамошни активности.

3. Цел на анализата на состојбата

Агенциите на ОН во Република Северна Македонија (РСМ), спроведоа активности согласно РСР со цел да направат Анализа на состојбата со прашањето на попреченоста (Анализа)¹. За подготовка на Анализата беа ангажирани пет консултанти, по јавен повик. Повикот за консултации беше отворен за сите заинтересирани експерти, без разлика на род, етничка припадност, попреченост итн. Целта на анализата е да се идентификуваат основните предуслови за инклузија на попреченоста во главните текови на општеството и да се идентификуваат главните тесни грла и предизвици во остварувањето на фундаменталните човекови права на лицата со попреченост. Истовремено, Анализата го посочува и главните приоритети и активности што треба да се поддржат и иницираат во земјата во наредниот период во врска со исполнувањето на правата за индивидуален и независен живот на лицата со попреченост согласно КПЛП.

¹ Види КПЛП: Достапност на предуслови потребни за обезбедување на инклузија на лицата со попреченост во различните јавни политики, услуги и други интервенции

4. Методологија

Имајќи ја предвид крајната цел на Анализата, консултантите избраа истражувачки приод како главна методологија за нејзината подготовка. Истражувачката анализа доведе до утврдување на главните приоритети за земјата во однос на КПЛП. Податоците за анализа беа собрани со помош на преглед на постојната литература и примена на теренски истражувања.

Постојната прегледана литература опфаќаше правни документи (национално законодавство, меѓународни договори), практика на телата за човекови права, судска практика, и академска литература. Прегледот на литературата беше направен преку канцелариско истражување спроведено во јули 2021 година.

Теренското истражување се состоеше од четири активности (види Анекс 1):

1) Организирање и спроведување на фокус-групи

Беа организирани вкупно девет фокус-групи. Седум фокус-групи беа реализирани преку видеоконференција со претставници од различни области и тоа: претставници на агенциите на ОН и меѓународната заедница, претставници на Националното координативно тело за спроведување на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост (НКТ за КПЛП), претставници на ОЛП и ГО, претставници на механизмите за заштита на човековите права и ГО што работат на ова поле, претставници вклучени во системите за проценка на попреченоста и претставници на организациите на родители со деца и возрасни лица со попреченост. Во овие фокус-групи учествуваа вкупно 44 лица, од кои 13 мажи и 31 жена, а девет од нив, две жени и седум мажи, беа лица со попреченост.

Другите две фокус-групи беа реализирани со лица со попреченост. На тие фокус-групи учествуваа вкупно 30 лица со попреченост, од кои 19 мажи и 11 жени.

2) Индивидуални интервјуа – беа реализирани со избрани претставници од националните институции и лица со попреченост излезени од институциите и сместени во одделенија за поддржано живеење, поддржани од Центарот за поддршка на лица со попреченост „Порака – Неготино“ во Волково. Беа спроведени вкупно 9 индивидуални интервјуа, од кои 2 со жени со попреченост.

3) Изработка и доставување прашалници – врз основа на упатствата на УНПРПД, консултантите подготвија прашалник што беше испратен до сите министерства вклучително и Владата на Северна Македонија. Податоците од прашалникот беа обработени преку квалитативна анализа на содржината.

4) Работилници за валидација – беа одржани три работилници за валидација, една со ОЛП, една со владините засегнати страни и една со агенциите на ОН. На работилниците за валидација беа презентирани и дискутирани наодите од Анализата на состојбата со сите присутни засегнати страни. Возвратните согледувања на засегнатите страни беа понатаму отсликани во предложените препораки.

Предвидениот број страници на Анализата и ограниченото време на располагање беа земени предвид при селектирањето на методологијата и изработката на проектот. Беа земени предвид и неопходните концепциски ограничувања, како при собирањето и обработката на потребните податоци, така и при изработката на текстот на Анализата.

5.

Анализа на состојбата и наоди

Во линија со упатствата на УНПРПД, Анализата се фокусира на следниве неколку области:

- 1) Анализа на засегнатите страни и координација – со фокус на капацитетот на носителите на права и носителите на должност и идентификација на можните празнини во капацитетот на клучните носители и ОЛП. Подетално се анализирани пречките за учество на лицата со попреченост и ОЛП во процесите на одлучување.
- 2) Анализа на политиките за еднаквост и недискриминација – со фокус на тоа дали правното опкружување овозможува заштита, унапредување и исполнување на правата на лицата со попреченост.
- 3) Инклузивни сервиси и услуги за поддршка – достапност на системите за проценка и упатување за попреченост, достапност на услугите за поддршка на попреченост, како и до степенот и начинот на инклузивност на основните услуги и нивната поврзаност со услугите за поддршка на лицата со попреченост.
- 4) Пристапност – дали постојната правна рамка и стандардите го уредуваат прашањето на пристапност како клучен предуслов за самостојно живеење и целосно и еднакво учество во општеството за лицата со попреченост.
- 5) Учество на лица со попреченост – степен до кој лицата со попреченост можат значајно да учествуваат во заедницата, локалните и централните процеси од различна природа. Овој пристап се заснова на проценка на потребата за политичко учество на лицата со попреченост и го проширува со фокусирање на значајно учество во многу области клучни за животот на лицата со попреченост на повеќе нивоа.
- 6) Буџетирање и финансиско управување во согласност со КПЛП – со фокус на политиките за буџетирање за лицата со попреченост и буџетскиот придонес за унапредување на правата на лицата со попреченост во согласност со КПЛП.
- 7) Отчетност и управување – достапност на инклузивни докази и системи за собирање податоци за запознавање со состојбата на лицата со попреченост, со нееднаквостите што ги доживуваат

и со бариерите со кои се соочуваат за да учествуваат на еднаква основа, како и соодветност на националните механизми за отчетност.

Самата анализа низ областите, дополнително ги зема предвид и интерсекциските прашања, како од родов аспект така и од аспект на возраст. Дополнително, во Анализата интерсекциски се опфатени предизвиците што произлегоа од пандемијата на КОВИД-19.

5.1 Анализа на засегнати страни и координација

Националното координативно тело за спроведување на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост (НКТ за КПЛП) е основано во април 2018 година. И покрај тоа што НКТ во својата работа ги обединува надлежните министерства, претставниците на Владата, кровните ОЛП и Ресурсниот центар, нема координација со независните ОЛП и ГО засновани на права, што ги поддржуваат лицата со попреченост што не се вклучени во работата на НКТ. За повеќе информации за структурните прашања, капацитетите и систематските прашања поврзани со работата на НКТ, погледни ја Националната рамка за следење и спроведување наведена подолу во текстот. Еден од претставниците на ОЛП во рамките на НКТ беше избран со јавен повик 2/2018 за именување член на НКТ за спроведување на КПЛП на ОН од 19 април 2018 година, додека другиот беше предложен од Националниот совет на организации на лица со попреченост.

Владини засегнати страни

Министерството за труд и социјална политика се смета за главниот орган што обезбедува права за лицата со попреченост бидејќи повеќето органи одговорни за прашањата поврзани со попреченоста работат во кровна надлежност на ова Министерство.

Во 2019 година, во рамките на Одделението за заштита на правата на децата и лицата со попреченост при Канцеларијата на Националниот правобранител беше формиран тим за следење на спроведувањето на КПЛП. Тимот работи на случаи на прекршување на правата и дискриминација врз основа на попреченост, како и на анализа на законодавството и предлагање законски реформи за правата на лицата со попреченост во согласност

со КПЛП. Тимот на Народниот правобранител воспостави соработка со некои од ОЛП и за време на пандемијата започна да организира координативни состаноци на кои беа вклучени сите релевантни засегнати страни што работат во делокругот на прашањата поврзани со лицата со попреченост. Во моментов, оваа група е составена од 17 засегнати страни, вклучувајќи ОЛП, ГО, поединци итн. и се планира да се реструктурира во помали тематски групи. Народниот правобранител има свои подрачни канцеларии низ државата, но предметите за лицата со попреченост се испраќаат до седиштето во Скопје.

Во македонското Собрание има Интерпартиска парламентарна група за правата на лицата со попреченост. Оваа Група беше иницирана од ОЛП и формирана како неформална група во 2003 година. Во моментов, во новиот парламентарен состав, Групата ја сочинуваат 50 членови како претставници на различни политички партии. Техничката координација ја води Полио Плус на доброволна основа. Иако пратениците се залагаат за унапредување на законодавството заедно со КПЛП, постои слаба координација помеѓу оваа Група и останатите владини тела. Иако Групата иницираше бројни законски реформи, само неколку беа успешни.

Новоформираната Комисија за спречување и заштита од дискриминација (КСЗД) започна со работа во февруари 2021 година, откако не беше оперативна повеќе од една година.² Од нејзиното повторно формирање, членовите на Комисијата покажаа голем ентузијазам преку објавувањето на својата работа преку медиумите и присуството на јавни настани, и со тоа ја зголемија отвореноста да соработуваат со другите релевантни засегнати страни, што пак беше видливо преку нивната соработка со ГО во текот на првите неколку месеци од нивната работа.³

Лицата со попреченост генерално се застапени преку ОЛП, како и родителските организации на деца со различна попреченост. Повеќето од ОЛП се активни долго време и има само неколку организации кои се формирани во последните години. Исто така, постојат ГО (како Хелсиншкиот комитет за човекови права и Македонското здружение на млади правници) вклучени во полето на правата на лицата со попреченост, главно во обезбедувањето правна помош, вклучувајќи и стратешко застапување во судски спорови пред меѓународни тела,⁴ кои даваат

поддршка на процесот на деинституционализација, но и на сексуалното и репродуктивното здравје, како и на правата на жените со попреченост.

Најдобар извор на релевантни податоци засновани на права и статистики на национално и локално ниво се ОЛП, ГО и меѓународните организации и амбасади активни во земјата (агенции на ОН, ОБСЕ, Делегацијата на ЕУ, Британската амбасада, Швајцарската амбасада, УСАИД итн.). Преку силна финансиска поддршка од меѓународните донатори, ОЛП и ГО засновани на права се справуваат со недостигот од официјални податоци креирајќи свои податоци, преку повеќе истражувачки активности што покриваат низа области. Сепак, овие активности се значително ограничени од расположливите ресурси со кои располагаат околу 130 ОЛП и дополнителни ГО, обезбедени од донаторските програми за попреченост што се сериозно погодени од пандемијата КОВИД-19.

Лицата со попреченост, особено лицата што живеат во руралните средини,⁵ ги немаат потребните информации за активностите на постојните ОЛП или ГО што работат во областа на лицата со попреченост. Некои од нив се запознаени со работата на Хелсиншкиот комитет за човекови права и Македонското здружение на млади правници како даватели на бесплатна правна помош. Некои од жителите на Скопскиот Регион иако ги имаат информациите, досега не користеле ниту еден механизам во остварувањето на своите права.

Иако областа на попреченост општо земено не претставува конфликтна област, односно постои консензус по ова прашање помеѓу сите засегнати страни, сепак постои висока застапеност на инерција од страна на политичарите, што најмногу се должи на недоволното познавање на областа, но и на недоволните напори на ГО за заедничко застапување.

За целите на координација, повеќето владини министерства и одделенија немаат лица/точки за контакт за лицата за попреченост. Кај повеќето владини функционери во различни министерства, како и во судовите и во Собранието, недостасува свест и разбирање за КПЛП. Поголемиот дел од официјалните документи, како што се законите, политиките и соопштенијата не можат да се користат од лицата со попреченост. Повеќето од централните и локалните владини канцеларии не се достапни за лицата со попреченост.

² Мандатот на претходната Комисија заврши на 22.08.2019 година.

³ Види повеќе во поглавјето за еднаквост и недискриминација.

⁴ Види повеќе на следниов линк: https://mhc.org.mk/news/presudana-evropskiot-sud-za-chovekovi-prava-po-aplikacija-na-helsinkiot-komitet-prekrsheni-pravata-na-osumgodishno-dete-so-poprechenost-koe-beshe-vrzuvano-zaradi-negova-bezbednost/?fbclid=IwAR2Ef3oCDJQ5K7U1YoaU3SsE5KGrRmptyz3BQpRrEx-3AE2L5uCsui_UYQC

⁵ Фокус-групи со лица со попреченост.

ОЛП и ГО

Постои значителна разновидност во разбирањето на попреченоста во рамките на движењето за попреченост. Националниот совет на инвалидските организации (НСИО) е кровна ОЛП што опфаќа седум синдикати на ОЛП, врз основа на видот на состојбата или афинитетот/интересот (Национален совет на глуви и наглуви, Национална федерација за спорт и рекреација на лица со попреченост итн.). НСИО има високо централизирана кровна структура заснована на традиционалното разбирање на попреченоста, и главно се движи околу медицинскиот пристап и не вклучува ОЛП засновани на права. ОЛП засновани на права се релативно нова развојна нишка во изминативе 25 години. Тие се многу гласни во барањето на права без оглед на попреченоста, афинитетите или причината за попреченоста. Овој пристап заснован на права за обединување на вклучувањето на попреченост е клучната компонента на овие различни организации, иако нивните вкупни капацитети значително се разликуваат. Трет тип на ОЛП се родителските ОЛП и ресурсните центри што главно се фокусираат на обезбедувањето услуги. Конечно, постојат ГО засновани на права што се активни на полето на попреченоста, спроведуваат проекти и развиваат програми што се занимаваат со различни прашања за правата на лицата со попреченост.

Општо земено, соработката помеѓу организациите што работат на правата на лицата со попреченост, и ОЛП и ГО, е оценета како многу мала од страна на сите засегнати страни консултирани во текот на теренската работа. Видлива е поделбата, особено помеѓу ОЛП, што пак се одразува на нивната недоволна застапеност и малиот успех постигнат во остварувањето на системските промени предводени од неколку самостојни организации.

ОЛП засновани на права немаат платформа или мрежа за споделување и координирање на нивната работа. Некои од овие ОЛП успеаја да се мобилизираат во мали неформални групи, главно барајќи одредени законски реформи, но овие иницијативи сè уште остануваат ад хок, слабо организирани и недоволно видливи. Иако потребите и целите на ОЛП се горе-долу исти или се преклопуваат, сепак нема јасна намера да се создаде заедничка агенда.

Потребата од подобра соработка и координација на организациите што работат во оваа област беше нагласена од страна на поголемиот број засегнати страни за време на фокус-групите и интервјуата. Некои од интервјуираните испитаници изјавија дека недостатокот од соработка помеѓу ОЛП во земјата е загрижувачки и дека треба сериозно да се сфати, бидејќи може да има влијание врз поддршката што ја даваат различните донатори.

Многу од поволностите што ги дава државата се директно поврзани со членството на лицата со попреченост во сојузите на НСИО.⁶ Овие одредби го ограничуваат правото на здружување на лицата со попреченост, што исто така придонесува за појава на антагонизам помеѓу ОЛП, сојузите/синдикатите и матичните организации и го спречува создавањето на единствен, унифициран глас.

Од ОЛП велат дека имаат добра соработка со институциите кога станува збор за презентирање на нивните потреби и барања, но она што недостасува е соодветно возвратно согледување како и последователни резултати.

Бидејќи ОЛП и ГО што работат на ова поле се претежно финансирани од меѓународни донатори, вклучувајќи ги и агенциите на ОН во земјата, воспоставена е соработка со меѓународните организации, но недостасува одржливост, бидејќи некои од организациите само пасивно фигурираат веднаш штом ќе заврши поддршката на проектот.

Агенциите на ОН што работат во земјава имаат воспоставено партнерство со сите релевантни институции, вклучувајќи ги министерствата, центрите за социјална работа, општините. Меѓутоа, не постои структурирана координација на работата на различните агенции на ОН кога станува збор за активности во областа на попреченоста.

Недостасува застапеност на лицата со попреченост во медиумите. Медиумските работници не се сензибилизирани кога станува збор за попреченоста и честопати не знаат како да презентираат содржините кои вклучуваат лица со попреченост, освен преку сочувствителна перспектива.

⁶ За повеќе види Поглавје 5.5. Застапеност и учество на лицата со попреченост.

5.2 Еднаквост и недискриминација

И покрај значителните подобрувања на законодавството, вклучувајќи го и усогласувањето со европското законодавство,⁷ сè уште постои недоволна усогласеност на законите и подзаконските акти и политики што се однесуваат на лицата со попреченост со КПЛП, што е посочено и во препораките на Комисијата за правата на лицата со попреченост, додека пак спроведувањето на законските одредби претставува особено слаба точка⁸. Во исто време, законските одредби се однесуваат само на формална еднаквост по основ на попреченоста.

Не постои унифицираност на **терминологијата**⁹ што се користи за лицата со попреченост и различните видови на попреченост, како во индивидуална употреба, така и во официјалните документи, вклучувајќи закони, стратегии, правилници итн. Често се користи различна и стара терминологија, која се заснова на медицинскиот модел.¹⁰ Употребата на различни дефиниции и категоризации на попреченоста во законодавството не е во согласност со моделот на попреченост заснован на човековите права.¹¹ Дополнително, не се унифицирани дефинициите за лицата со попреченост што се користат во различни документи, додека пак лицата со психосоцијална попреченост воопшто не се препознаени, со што се изоставува една цела заедница од севкупниот систем на социјален надоместок по основ на попреченост.

Голем дел од јавноста има негативен став кон лицата со попреченост, а овие ставови се поддржани од општото неразбирање на попреченоста и општо земено, на лицата со попреченост. Владата мора да ја оцени ефективностa и влијанието на своите стратегии и кампањи насочени кон подигнување на свесноста на јавноста.¹²

⁷ Европска Комисија. (2020). Извештај на Европската Комисија за Северна Македонија за 2020 година.

⁸ Комисија за правата на лицата со попреченост. (2018). Завршни согледувања за првичниот извештај на поранешната југословенска Република Македонија.

⁹ Законодавството има многу термини кои се однесуваат на оваа група луѓе, од инвалиди и лица со инвалидитет, преку лица со ментална и физичка попреченост/нарушеност, до лица со попреченост итн. Тоа создава правна дихотомија, и оваа анализа не е насочена кон преиспитување на тоа прашање. Авторите го користат терминот лица со попреченост како најблизок до социјалниот модел на попреченост, но не и на моделот за човекови права. Кога се цитираат правни текстови или политики, се користи оригиналниот термин на цитираниот правен документ.

¹⁰ Фокус-групи на ОЛП.

¹¹ Комисија за правата на лицата со попреченост. (2018). Завршни согледувања за првичниот извештај на Поранешната југословенска република Македонија.

¹² К. Панајотова, Е. Кочоска, Анализа: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020 година

Само мал дел од лицата со попреченост се запознаени со КПЛП и ниту еден испитаник што учествуваше во фокус-групите немаше информации за постоењето на НКТ за КПЛП.¹³

Правото на еднаквост и недискриминација е загарантирано со член 9 од **Уставот на Северна Македонија**,¹⁴ но попреченоста сè уште не е вклучена како посебна основа за дискриминација.¹⁵ Дополнително, терминологијата (инвалидни лица, инвалиди) што се користи во Уставот е застарена и не е во согласност со КПЛП.

Националната стратегија за еднаквост и недискриминација 2016 – 2020 година предвидува три општи стратешки цели од кои, според достапните информации за дадениот период, само една е постигната, имено подобрувањето на правната рамка за еднакви можности и недискриминација. Најмал напредок може да се забележи во градењето капацитети и подобрување на работата и координацијата на институционалните механизми за спречување и заштита од дискриминација. Една од детектираните слабости во Стратегијата е недоволниот буџет наменет за нејзино спроведување, што го загрозува самото спроведување на Стратегијата.¹⁶ Допрва треба да се подготви новата Стратегија за 2021 – 2026 година.

Законот за спречување и заштита од дискриминација¹⁷ ја наведува попреченоста како една од основите за дискриминација,¹⁸ вклучувајќи ја и дефиниција за лицата со попреченост како лица со долготрајни физички, интелектуални, ментални или сетилни нарушувања што, во интеракција со различните социјални пречки, може да ја спречува нивната целосна и ефективна застапеност во општеството на еднаква основа со другите.¹⁹ Законот ги забранува сите видови и форми на дискриминација, вклучувајќи ја и директната и индиректната дискриминација, повикнување на, поттикнување на и наведување кон дискриминација, вознемирување, виктимизација и сегрегација, а потешките облици на дискриминација во смисла на Законот значат повеќекратна дискриминација, вкрстена дискриминација, повторувана дискриминација,

¹³ Фокус-групи со лица со попреченост.

¹⁴ Устав на Република Македонија. Со број на уредба 08-4642/1.

¹⁵ Устав на Република Македонија. Со број на уредба 08-4642/1.

¹⁶ Европска Комисија. (2020). Извештај на Европската комисија за Северна Македонија за 2020 година.

¹⁷ Закон за спречување и заштита од дискриминација. “Службен весник на РМ” бр. 258/2020 од 30.10.2020 година.

¹⁸ Ибид, Член 5.

¹⁹ Ибид, Член 4.

нација и континуирана дискриминација.²⁰ Законот, исто така, опфаќа дискриминација по пат на поврзаност, како на пример разликување, исклучување или ограничување на лице врз основа на односот на тоа лице со друго лице или група, по какви било дискриминаторски основи,²¹ што опфаќа лица на кои им влијае состојбата на лицата со попреченост. Законот нагласува дека забраната на дискриминација значи и обезбедување соодветен пристап до инфраструктурата, стоките и услугите, пред сè преку примена на принципот на разумно прилагодување, и дека негирањето на разумното прилагодување претставува дискриминација.²² Меѓутоа, постои очигледен проблем што се појавува со разбирањето и примената на принципот разумно прилагодување што упатува на тоа дека истиот е сè уште недоволно јасен и различно се толкува. Многу често се изедначува со пристапноста, што доведува до негова селективна примена, со што се остава простор за дискриминација на лицата со попреченост. Принципот на разумно прилагодување не го препознаваат ниту самите институции, на што укажува и немањето насоки за разумно прилагодување, што секоја институција е должна да ги изготви и примени во својата работа.

Пристапот до правдата за лицата со попреченост е значително ограничен. Сите категории лица со попреченост се соочуваат со тешкотии во однос на пристапот до судовите и правдата, што го ограничува нивното право на правично и праведно судење под еднакви услови.²³ Анализата на пристапноста на судовите во земјава покажува дека тие се целосно нефункционални за лицата со попреченост (со исклучок на локалниот суд во Битола),²⁴ а познавањата на судиите од областа на попреченоста сè уште е на многу ниско ниво,²⁵ вклучувајќи го и познавањето на правата според КПЛП.²⁶ Анализата на започнатите судски постапки за заштита од дискриминација во 2020 година укажува на тоа дека нема конзистентни податоци за областите и основите на дискриминација, односно судовите не ја вклучуваат основата на попреченост, што доведува до недостиг од податоци за евентуалните трендови и појави во оваа област.

²⁰ Ибид, Член 13.

²¹ Ибид, Член 4.

²² Ибид, член 4.

²³ Петровска, Н. и Аврамовски, Д. (2021) Правен, финансиски и физички пристап до правда во основните судови во Република Северна Македонија. Коалиција „Сите за правично судење“.

²⁴ Фокус-групи со претставници на заштитните механизми.

²⁵ Комисија за правата на лицата со попреченост. (2018). Завршни согледувања за првичниот извештај на поранешната југословенска Република Македонија.

²⁶ Фокус-групи со претставници на заштитните механизми.

Лицата со попреченост многу ретко се обраќаат до подрачните служби на Министерството за правда за бесплатна правна помош, што се должи на недоволната информираност за овие услуги, но и на недоволната обука на државните службеници за работа со лицата со попреченост.²⁷ Понатаму, организациите што нудат бесплатна правна помош имаат недостаточен капацитет да комуницираат со лицата со попреченост.²⁸ Надоместокот што го предвидува државата за бесплатна правна помош е релативно низок во споредба со европските стандарди, а државата нема соодветни механизми за следење на квалитетот на дадената бесплатна правна помош, како од давателите на примарна, така и од давателите на секундарна правна помош.

Новиот **Закон за социјална заштита**,²⁹ донесен во мај 2019 година, го промовира принципот на еднаков третман и недискриминација во остварувањето на правата од социјалната заштита, засновани на еднаков и праведен третман, вклучувајќи ја и попреченоста како основа за дискриминација. Дел од правата и услугите содржани во претходниот Закон беа изменети и/или преформулирани во овој закон и истовремено беа предвидени значителен број нови права и услуги од социјална заштита, со цел да се поддржи процесот на деинституционализација.

Лицата со попреченост се недоволно информирани за измените воведени со новиот Закон и дел од нив сметаат дека им се ускратени одредени права кои ги имале согласно претходниот закон,³⁰ особено во однос на паричните надоместоци,³¹ а истовремено се соочуваат и со тешкотии во остварувањето на своите права поради долготрајноста на одлучувањето од страна на Центарот за социјална работа (ЦСР).³² Дополнително, увидено е различно толкување на законските одредби од страна на државните службеници во различните ЦСР,³³ што укажува на недоволно познавање на законските одредби и нееднаквост во нивното толкување. ГО и КЗД имаат

²⁷ Јовановска, Б. (2020). Правно зајакнување на заедницата во процесот на деинституционализација: Извештај. Хелсиншки комитет за човекови права.

²⁸ Петровска, Н. и Аврамовски, Д. (2021) Правен, финансиски и физички пристап до правда во основните судови во Република Северна Македонија. Коалиција „Сите за правично судење“.

²⁹ Закон за социјална заштита. „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 104/19, 146/19, 275/19, 302/20 и 311/20.

³⁰ Јовановска, Б. (2020). Правно зајакнување на заедницата во процесот на деинституционализација: Извештај. Хелсиншки комитет за човекови права.

³¹ Фокус-групи со лица со попреченост. Интервју со претставници на Народниот правобранител.

³² Народен правобранител на Република Северна Македонија. (2021). Годишен извештај за 2020 година.

³³ Фокус-група со даватели на услуги, Интервју со претставници на Народниот правобранител.

евидентирани случаи поврзани со измените на Законот што се однесуваат на корисниците кои морале повторно да аплицираат за права кои ги користеле согласно претходниот Закон.³⁴

Новиот **Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејното насилство**, што стапи на сила во мај 2021 година, го вклучува принципот на недискриминација, според кој мерките, активностите и услугите предвидени во Законот треба да се спроведуваат без дискриминација по основ на попреченост.³⁵ Законот предвидува дека надлежните институции при преземањето мерки и активности треба да ги имаат предвид последиците од родово засновано насилство врз ранливите категории жени што вклучуваат жени со попреченост и жени со деца со попреченост,³⁶ како и соодветно прилагодување на мерките, активностите и услугите за жртвите на родово-базирано насилство кон специфичните потреби на жените со попреченост.³⁷ Важно е да се истакне дека во моментот се подготвуваат подзаконските акти за овој закон. Сите овие документи ќе ја вклучуваат компонентата на лицата со попреченост. Повеќето засолништа/шелтер-центри се достапни за жените со попреченост, што значи дека не ги исполнуваат минималните стандарди на Истанбулската конвенција.³⁸ Самиот Закон не предвидува мерки и не го третира насилството во групните домови и институциите што се гледаат како семејни единици и новите организирани форми на живот, што значи дека не е во целосна согласност со КПЛП.

Новиот **Закон за основно образование** усвоен во август 2019 година, се заснова на принципите на еднаквост, пристапност, достапност и инклузивност на образованието и за првпат конкретно ја наведува попреченоста како основа за дискриминација. Но, со стапувањето во сила на новиот Закон во септември 2019 година, се зголеми бројот на претставки до Народниот правобранител, како и до ГО.³⁹ Родителите на децата со попреченост се жалат на недостатокот од наставници, асистенти во образованието, што беше една од формите на поддршка за учениците предвидена со новиот Закон. Допол-

нително, голем број деца со попреченост сè уште не беа опфатени со функционалното оценување поради недоволните капацитети на центрите за функционална оценка и поддршка за деца и млади, и затоа не можат да добијат соодветна образовна поддршка во согласност со нивните индивидуални потреби.

Иако средното образование, исто како и основното, е задолжително за сите деца и млади, сè уште не се донесени измените на Законот за средно образование за да се воспостави инклузивно образование.

Казните предвидени во **Законот за градење**, со кој се регулира пристапот до и внатре во објектите, како и проектирањето и изградбата на објекти со кои се обезбедува непречен пристап, движење, престој и работа на лицата со попреченост, се ниски а повредите/прекршувањата се водат како прекршочни со што градежните компании, водени од профитот, се обесхрабруваат да ги почитуваат законските одредби.⁴⁰

И покрај препораките и напорите за примена на вкрстениот пристап во донесувањето на законите и политиките, лицата со попреченост што припаѓаат на одредени маргинализирани групи (по основа на род, етничка припадност, националност и сл.) сè уште се недоволно препознаени. Истовремено, при пријавување на случаите на дискриминација, вообичаено е да се земат предвид повеќе основи за дискриминација. Значајно е да се спомене дека примарна основа за евидентирање случаи на повеќекратна или вкрстена дискриминација кај Народниот правобранител е основата на попреченост.⁴¹

Лицата со попреченост се недоволно **вклучени во процесот на креирање политики**,⁴² што беше особено видливо за време на пандемијата КОВИД-19. Лицата со попреченост, или ГО што работат во оваа област, воопшто не биле вклучени во процесот на донесување мерки и политики за заштита и справување со последиците од вирусот и затоа тие не се во согласност со нивните специфични потреби, како и со потребите на нивните негуватели.⁴³ Од вкупно 250 уредби со сила на закон донесени за време на вонредната состојба, само во две уредби експлицитно се споменуваат лицата со попреченост.⁴⁴

³⁴ Фокус-групи со претставници на механизмите за заштита.

³⁵ Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејното насилство. "Службен весник на Република Северна Македонија" бр. 24 од 29.1.2021. Член 5.

³⁶ Ибид, Член 7.

³⁷ Ибид, Член 8.

³⁸ Европска комисија. (2020). Извештај на Европската комисија за Северна Македонија за 2020 година.

³⁹ Народен правобранител на Република Северна Македонија. (2020). Специјален извештај за спроведеното истражување за состојбата на остварување на правото на образование на деца со посебни образовни потреби во основните училишта во Република Северна Македонија.

⁴⁰ Фокус-група со даватели на услуги, фокус-група на ОЛП.

⁴¹ Интервју со претставници на Народниот правобранител.

⁴² Фокус-група на ОЛП.

⁴³ Јовановска, Б. и Петковска, Н. (2021). Влијанието на кризата предизвикано од Ковид-19 на лицата со попреченост во Северна Македонија. Вестминстер Фондацијата за демократија.

⁴⁴ Ибид.

Процесот на деинституционализација придонесува за зајакнување на правата на лицата со попреченост предвидени во КПЛП, со цел обезбедување квалитетен и достоинствен живот и социјална вклученост што, освен затворање на институциите, значи и воспоставување и развој на услуги во заедницата, но и учество на корисниците во процесите на донесување одлуки на различни нивоа. Процесот на деинституционализација е во тек, но од суштинско значење е да се работи кон обезбедување квалитет на испорака на услуги преку ефективно следење, како и воспоставување дополнителни услуги во заедницата со цел да се идентификуваат децата и возрасните со попреченост што се изложени на социјален ризик и изолација, и се жртви на дискриминација и сегрегација.⁴⁵

Според последните препораки на Европскиот комитет за спречување тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КСТ), покрај потребата за редовни активности на отворено и зголемување на активностите за рехабилитација, сите штитеници во специјалната институција Демир Капија, без оглед на тоа што можеби нивната правна способност им е одземена, треба да добијат ефективно право да покренат постапка за законитоста на нивното сместување и престој и да добијат редовен и непосреден преглед и ревизија на одлуките за сместување од страна на судовите.⁴⁶ Со цел подобрување на процесот на деинституционализација во психијатриските болници во Демир Хисар и Негорци, КСТ укажува на недостиг од соодветни услуги за поддршка на менталното здравје и самостојното живеење во заедницата. Во болницата во Демир Хисар, можностите за движење и активности на отворено се ограничени и во двете болници сè уште има случаи на врзување на штитениците.⁴⁷

⁴⁵ Европска комисија. (2020). Извештај на Европската комисија за Северна Македонија за 2020 година.

⁴⁶ Совет на Европа. (2021). Извештај до властите на Северна Македонија за посетата на Северна Македонија, спроведена од Европскиот комитет за спречување на тортура и нечовечко или понижувачко постапување или казнување (КСТ) од 2 до 10 декември 2019 година.

⁴⁷ Ибид.

5.3 Пристапност

Националното законодавство и политики ја споменуваат пристапноста само како концепт без никакво спроведување или стратегија за финансирање.

Физичка пристапност

Законот за градење⁴⁸ го регулира правото на физички пристап и достапност до јавни објекти и јавни површини, како и проектирањето и изведбата на пешачки патеки за движење на лица со телесна попреченост и лица со оштетен вид. На локално ниво, урбанистичкото планирање и издавањето на градежните дозволи е регулирано со Законот за локална самоуправа,⁴⁹ што не ги вклучува ниту принципот на недискриминација ниту принципот на пристапност. Следствено, на локално ниво не е јасно кој орган е надлежен за спроведување на одредбите од Законот за градење, а проблемите се појавуваат како резултат на различните толкувања на овој закон.⁵⁰ Обврската за обезбедување физичка пристапност е дополнително регулирана во Правилникот за начинот на обезбедување на непречен пристап, движење, престој и работа на лица со попреченост до и во објектите.⁵¹ Овој Правилник ги истакнува минималните стандарди за начинот на обезбедување непречен пристап, движење, престој и работа на лицата со попреченост до и во објектите за јавна, деловна, станбена и деловно-станбена употреба. Правилникот за стандарди и норми во урбанистичкото планирање,⁵² исто така, го регулира правото на простори за паркирање. Пристапноста на угостителските објекти е регулирана во Правилникот за категоризација на угостителските објекти.⁵³

Иако правната рамка и политиките усвоени во оваа област се прилично јасни, се појавуваат проблеми како резултат на несоодветното спроведување во практика и различните толкувања. Многу јавни институции, дури и нови објекти, не се физички

⁴⁸ Закон за градење, Службен весник бр. 130/09, 124/10, 18/11, 36/11, 54/11, 13/12, 144/12, 25/13, 79/13.

⁴⁹ Закон за локална самоуправа, Службен весник бр. 5/02.

⁵⁰ Види: Хендикеп – исчезнатиот мозаик, извештај за статусот на лицата со хендикеп, Полио Плус, 2012, стр.77, <www.polioplus.org.mk>

⁵¹ Правилник за начинот на обезбедување непречен пристап, движење, престој и работа на лица со попреченост до и во објектите, <http://www.mtc.gov.mk/new_site/images/storija_doc/115/pravilnici/25-2010.pdf>

⁵² Правилник за стандарди и норми за урбанистичко планирање, <http://mtc.gov.mk/new_site/images/storija_doc/1353/Pravilnik%20za%20standardi%20i%20normativi%20za%20urb.planiranje%5B1%5D.pdf>

⁵³ Правилник за изменување и дополнување на Правилникот за условите за категоризација на угостителските објекти. Достапно на: <<https://dejure.mk/zakon/pravilnik-za-uslovi-za-kategorizacija-na-objektite-za-vrshenje-na-ugostitelska-dejnost>>

пристапни за лицата со попреченост.⁵⁴ Законот за градење тековно се разгледува на Влада, а реализирана е и консултативна средба со Националниот совет на инвалидски организации (НСИО).⁵⁵

Учесниците во фокус-групите истакнуваат дека објектите, и во урбаните и во руралните области, се непристапни. Бројни студии исто така се произнеле со заклучок дека објектите се непристапни. Освен законската обврска, во практика, обезбедување пристапност и достапност на објектите за лицата со попреченост останува прашање на личен избор на јавните и приватните субјекти.

Пристапен транспорт

Законот за превоз во патниот сообраќај⁵⁶ не обезбедува суштинска еднаквост. Законот има само одредби за транспортните привилегии за лицата со попреченост, кои мора да се членови на НСИОМ. Слично законско решение е дадено во Законот за јавни патишта⁵⁷ што овозможува лицата со попреченост да не мора да плаќаат патарина за користење на јавните патишта. Искористувањето на ова право се одредува според дијагнозата и степенот на попреченост што се наведуваат во акт на надлежниот комитет на Фондот за пензиско и инвалидско осигурување (ФПИО). Ова законско решение, исто така, е копирано во Програмата за бенефицирана употреба на јавниот градски превоз од страна на лицата со попреченост,⁵⁸ во која лицата со попреченост повторно се дефинираат врз основа на нивната дијагноза и степенот на попреченост. Дополнително, оваа Програма содржи горна старосна граница до возраст од 26 години.

Законот за безбедност на сообраќајот на патиштата не дефинира што се паркинг-простори за лицата со попреченост.⁵⁹ Истовремено, законодавците не успеаја целосно да го регулираат користењето на возила од страна на нивните асистенти и родителите на децата со попреченост. Законодавците, исто така, не го регулираа движењето на лицата со попреченост со куче водич. Одредбите од овој закон не ги спомнуваат принципите на пристапност и дос-

тапност во условите за добивање возачка дозвола и дозвола за управување со автобуси, возови или такси-превоз, со цел да се исполнат најмалку минималните предуслови за обезбедување превоз на патниците со попреченост.

Информации и комуникации

Според Законот за слободен пристап до информации од јавен карактер,⁶⁰ носителите на информации се должни да ја информираат јавноста за својата работа. Но, Законот не содржи одредби со кои се уредува дека информациите од јавен карактер треба да се обезбедуваат во достапни формати. Законот за употреба на знаковен јазик предвидува право на лицата со оштетен слух да користат знаковен јазик во улога на учесник или страна во постапките пред државните органи.⁶¹ Лицата имаат право да користат знаковен јазик и за други потреби, но само до 30 часа годишно, а со тоа и да го остварат своето право на толкувач. Одлуката за искористување на правото на знаковен јазик е препуштена на ЦСР, што само дополнително ја ограничува употребата на знаковниот јазик.

Лицата со пречки во слухот и говорот посочуваат дека се соочуваат со тешкотии во остварувањето на правата поради недоволниот број обучени преведувачи и толкувачи на знаковен јазик. Списокот на преведувачи на знаковен јазик брои само 31 лице, што е показател за недостаток од толкувачи.⁶² Во земјава не постои посебен закон или дел од закон со кои би се стимулирало изучувањето на Брајовото писмо и тоа мора да се предвиди во иднина.

Наодите од испитувањето на јавното мислење заклучуваат дека медиумите не се заинтересирани за ситуациите што ги засегаат лицата со попреченост и дека тие ова прашање обично го решаваат со прикажување на поединечни случаи, најчесто на несоодветен начин, а пристапот е сензационалистички, патетичен и сожалив.⁶³

Законот за податоци во електронска форма и електронски потпис⁶⁴ дава дефиниција за електронскиот потпис што не е усогласена со КПЛП. Законот за

⁵⁴ Изјави од фокус-групи со ОЛП и даватели на услуги

⁵⁵ Изјави од фокус-групи со претставници на ОЛП

⁵⁶ Закон за превоз во патниот сообраќај, Службен весник бр. 68/04, 127/06, 114/09, 83/10, 140/10, 17/11, 53/11, Одлука на Уставниот суд: 01.02.2006; 14.05.2008; 10.11.2010.

⁵⁷ Закон за јавни патишта, Службен весник бр. 84/08, 52/09, 114/09, 124/10, 23/11, 53/11, Одлука на Уставниот суд: 10.03.2010.

⁵⁸ Програма на Град Скопје за 2018 година < <http://ipserver1.skopje.gov.mk/e-skopje/sluzben%20glasnik%20so%20konverzija.nsf/82aa49069edfbbb780256a22004ba9e0/030cd9927ac366ecc1258370004336ce?OpenDocument>

⁵⁹ Пречистен текст на Законот за безбедност на сообраќајот на патиштата на МВР, <<http://www.mvr.gov.mk>>

⁶⁰ Закон за слободен пристап до информации од јавен карактер, Службен весник бр. 6/10.

⁶¹ Закон за употреба на знаковен јазик, Службен весник бр. 105/09.

⁶² Национално здружение на глуви на Р Македонија, <http://www.deafmkd.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=80>

⁶³ Види: Ж. Попоска, Е. Кочоска, З. Шаврески. Холистички извештај за лицата со попреченост во Република Македонија, 2015. Отвори ги прозорците, достапно на: https://civicamobilitas.mk/wp-content/uploads/2018/02/O_holisticki_izvestaj_zalicata_so_poprecenost_vo_makedonija-mk.pdf

⁶⁴ Закон за податоци во електронска форма и електронски потпис, Службен весник бр. 34/01, 6/02, 98/08.

аудио и аудиовизуелни медиумски услуги поврзани со пристапноста и достапноста на радиодифузерите и емитувањето пристапни и достапни информации од различни видови нема експлицитна забрана за дискриминација врз основа на попреченост.⁶⁵

Согласно дадените препораки во акцискиот план на НКТ за КПЛП, Министерството за информатичко општество и администрација предвиде активности насочени кон изработка на акциски план за изработка на веб-страници усогласени со стандардите за пристапност.⁶⁶ И покрај обврската за пристапност на интернет-страниците, државните електронски сајтови сè уште се непристапни. Ресурсите на асистивна технологија се сведуваат на два веб-портали и неколку печатачи со Брајова азбука. Постојат две веб-страници (<http://nssrm.org.mk/> and <https://samoglas.mk>) со библиотеки со аудиокниги на македонски јазик, вклучувајќи и белетристиката, потоа стручна литература за законодавството и одредени закони и прирачници релевантни за лицата со оштетен вид. Печатачи со Брајова азбука има само на Филозофскиот факултет во Скопје, во Државното училиште за рехабилитација на деца и младинци со пречки во видот „Димитар Влахов“ и во Националното здружение на слепи лица.

Комисијата за информатички и комуникациски технологии при Филозофскиот факултет го создаде првиот кирилски фонт за дислексични лица, Dyslexic FZF, а во соработка со Здружението Ајнштајн беа промовирани и првите лесно читливи лектури.

На иницијатива на МТСП, УНДП и Националното здружение на слепи лица беше промовиран аудиочитачот „Кико“, првата дигитална алатка. Оваа бесплатна апликација е веќе достапна на македонски јазик, а во моментов се изработува и нејзината албанска верзија. Најголем дел од горенаведените иницијативи се технички и финансиски обезбедени со поддршка од меѓународната заедница и агенциите на ОН во земјата.

НКТ за КПЛП ја направи КПЛП во аудиоформат, во лесно разбирлив формат и истата е отпечатена на Брајово писмо, но овие информации и материјали не успеваат да стигнат до лицата со попреченост на територијата на целата држава. Само тројца учесници од фокусните групи со попреченост биле запознаени со одредбите на КПЛП, двајца од нив биле ученици во посебни училишта во кои биле изложени на овие информации, додека едниот учесник ги добил информациите на обука организирана од УНДП.

⁶⁵ Закон за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, Службен весник бр. 184/13, 13/14, 44/14.

⁶⁶ Акциски план за 2021 година на НКТ за спроведување на КПЛП, достапно на: https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/akciski_plan_za_2021_godina_za_implementation_na_konvencijata.pdf

Сите лица присутни на фокус-групите изјавиле дека немаат информации дека постои НКТ за КПЛП. Лицата со попреченост сметаат дека нашето општество не е прилагодено на лицата со попреченост. Тие не се запознаени со терминот „универзален дизајн“ и „соодветно приспособување“, но знаат дека се соочуваат со проблем за пристап до институции и движење во нивните локални средини. Ниту едно од лицата со оштетен вид, учесници на фокус-групите, што го користат Брајовото писмо немало материјал во ваков формат во средината во која живее. Исто така, никој од нив не видел материјал на лесно разбирлив формат, па блиските им помагале да разберат што е она што го добиваат во усна или писмена форма како информација. Сите лица со попреченост и нивните родители сметаат дека вработените во институциите немаат доволно информации за начинот на постапување и комуникација со лицата со попреченост. Лицата со попреченост изјавиле дека во многу прилики искусиле или сведочеле на агресивно однесување од страна на државните службеници кон самите нив или кон други лица со попреченост.

Учесниците од фокус-групите истакнуваат дека лицата во институциите немаат време и трпение да им ги објаснат работите или да им помогнат на лицата со попреченост. Сите учесници на фокус-групите од рурални средини истакнуваат дека немале информации дека постојат ОЛП што можат да се борат во нивно име за остварување на нивните права или дека нудат бесплатна правна помош.

Во почетокот на вонредната состојба наметната заради пандемијата на КОВИД-19, владините прес-конференции беа единствен извор на информации. По реакциите на ОЛП прес-конференциите беа проследени со знаковен јазик. Со исклучок на овие информации, сите други информации, јавни дебати преку медиумите беа во непристапен формат, вклучувајќи ги и владините веб-страници и броевите за итни случаи отворени за оваа намена. Во такви околности, лицата со попреченост наидуваат на сериозни предизвици. Повеќето медицински установи исто така се непристапни. Центрите за тестирање не беа исклучок. Мерките за задолжително носење маски, дополнително ги ограничилицата со попреченост (глувите и наглувите лица).⁶⁷ Врз основа на истражувањето, едни од најголемите тешкотии со кои се соочиле лицата со попреченост за време на пандемијата биле ограничената социјализација (21,5 %) и ограниченото движење (20,9 %), а 18,3 % се соочиле со тешкотии при почитување на мерките за заштита, односно одржување физичко растојание, избегнување групи и тешкотии при но-

⁶⁷ Извештај за човековите права 2021, Fra, EPI, достапно на: <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021>

сење маска.⁶⁸ Повеќето основни и средни училишта во најголем процент сметаат дека децата и младите со попреченост можеле само делумно да следат учење на далечина и дека немале соодветни средства и поддршка од членовите на семејството.⁶⁹

5.4 Инклузивни услуги за лица со попреченост

(Повеќе информации за инклузивните услуги за лицата со попреченост, видете Анекс 4)

Услугите во социјалната заштита, образованието, здравствената заштита и вработувањето се тесно поврзани со пристапот на државата кон попреченоста, вграден во системот за проценка на попреченоста. Постојниот систем, како и правната инфраструктура за пристап до услуги за лицата со попреченост не е во согласност со КПЛП.

Проценката на попреченоста (сертификацијата) е сложена и вклучува многу стандарди и агенции. Процесите на сертификација, освен за неодамна воведената функционална проценка што се спроведува од страна на Националното тело за функционална проценка, се изведуваат паралелно, некоординирано, траат предолго, употребата не е прилагодена на клиентите, немаат надзор и контрола и се неефикасни. Тековно постојат најмалку три независни канали за проценка на попреченоста. Сложените и оградени процеси и недостатокот на координација помеѓу агенциите резултираа со паралелизам, дуплирање и огромна администрација во текот на процесот на проценка на попреченоста. За секој надоместок, поединците треба да поминат различни медицински комисии за утврдување и проценка на попреченоста. Дефиницијата за попреченост и лице со попреченост, освен кога станува збор за функционална проценка, е строго медицинска и нема аспекти на функционалност и пристап фокусиран на потребите.

Владините одлуки за поедноставување, унифицирање и рационализирање на паралелните процеси резултираа со формирање Национално тело за функционална проценка.⁷⁰ Во моментот се формирани две регионални тела, а планирано е да се формираат дополнителни седум регионални тела

за функционална попреченост за деца и млади. Во составот на телата не влегуваат лицата со попреченост, а обуките што ги посетуваат лицата се поврзани исклучиво со Меѓународната класификација на функционирање, попреченост и здравје (МКФ). Според планот на МТСП, во оваа област се планира воведување систем за проценка на попреченостите во поширок опсег.⁷¹

5.4.1 Пристап до социјално осигурување и социјални услуги

Услугите наведени во Законот за социјална заштита (ЗСЗ) ги обезбедува државата, но од децентрализацијата наваму, и ГО и приватните организации можат да се појават како даватели на услуги.⁷²

И покрај формалната еднаквост, услугите и бенефициите за лицата со попреченост се засноваат на пристап за медицинска попреченост. До бенефициите и услугите можат да пристапат луѓе на возраст над 26 години, во зависност од видот и степенот на попреченост. Од овие бенефиции се исклучени лицата со психосоцијална попреченост, лицата со интелектуална попреченост што не се во инвалидска количка, како и лицата со попреченост над 26 години што се сместени во згрижувачки семејства. Истиот пристап е копиран и во Законот за заштита на децата (ЗЗД)⁷³ во кој се наведува подобноста на децата со попреченост само до 26 години.

Програмата за лична асистенција (ПЛА) не е во согласност со КПЛП и се изедначува со негата во институциите. Во овој процес, лицата со попреченост се само корисници, без никаква активна улога во процесот на оценување, обука и дефинирање на критериумите за користење на услугата ПЛА. Носителите на должност и ГО вклучени како даватели на услуги на ПЛА немаат соодветно познавање, ниту разбирање за концептот на ПЛА и разбирање на правото на самостојно живеење.

Не постои сеопфатна легислатива што ги зема предвид сите права на лицата/децата со попреченост во земјата, односно посебен закон за граѓаните со попреченост. Лицата со попреченост до 26 години во земјата се третираат како деца. Матрицата на овој пристап е пренесена на сите полиња и права.

⁶⁸ Види: Јовановска, Б. и Петковска, Н. (2021). Влијанието на кризата предизвикана од КОВИД-19 врз лицата со попреченост во Северна Македонија. Вестминстер Фондација за демократија, 2021, достапно на: <https://www.wfd.org/wp-content/uploads/2021/07/Vlijanieto-na-Kovid-19-vrz-licata-so-poprecenost-MK.pdf>

⁶⁹ <http://ombudsman.mk/upload/Posebni%20izvestai/2020/Poseben%20izvestaj%20-E%20nastava%20vo%20ucilista.pdf>

⁷⁰ Одлуки на Владата бр.45-5503/1 од 20.08.2019 година и бр.45-8738/1 од 26.11.2019 година.

⁷¹ МТСП ги наведе планираните законски измени во оваа област во Планот за ангажирање на засегнатите страни, објавен на www.mtsk.gov.mk под ознаката SIAP.

⁷² МППС, Извештај за сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија, 2010 година, <http://bim.lbg.ac.at/de/socijalna-inkluzija-i-covekovite-prava-vo-makedonija/izveshta-za-siromashti-i-sotsialna-iskluchenost-vo-republika-makedoni-2010>

⁷³ Закон за заштита на децата, Службен весник бр. 23/13, 14/12, 44/14, 144/14, 23/13, 12/14, 44/14, 144/14.

Лицата со попреченост и родителите на деца со попреченост се соочуваат со административни и бирократски пречки и различно толкување на законските одредби од страна на институциите. Постојниот стандард за дневните центри не е во согласност со принципите на КПЛП во смисла на тоа дека не го зема предвид „најдобриот интерес и волја на децата и возрасните со попреченост“.

Постојните механизми за следење се ориентирани кон собирање тековни податоци за квантитетот на обезбедени услуги, а не кон евалуација на исходите и квалитетот на дадените услуги. Постои сериозен недостиг од проценка на потребите на терен за децата/лицата со попреченост. Постои недостиг од обучен кадар, недостиг од мрежа и пристапна инфраструктура и недостиг од соодветно дефинирани стандарди за квалитет на попреченоста.

Аспектот на попреченост не е дел од политиките што го регулираат родовото прашање. Следствено, не се обезбедени услуги и мерки за помош и поддршка на жените со попреченост што се жртви на семејно насилство. Услугите за реинтеграција и постојните засолништа/шелтер-центри, не се достапни за лицата со попреченост.

Законот за цивилните инвалиди од војната⁷⁴ и Законот за посебните права на припадниците на безбедносните сили и членовите на нивните семејства⁷⁵ обезбедуваат бенефиции за лицата со попреченост, но не врз основа на попреченоста, туку поради околностите во кои се стекнала попреченоста.⁷⁶ Овие закони се само еден пример во кој државата може да обезбеди различни бенефиции за ист тип попреченост.

Државата сè уште нема усвоено акциски план за спроведување на Националната стратегија за деинституционализација (2018 – 2027).⁷⁷ Деинституционализацијата главно се подразбира како релоцирање на лицата со попреченост во контекст

на групни домови.⁷⁸ Засегнатите страни, ОЛП и ГО, вклучително и самите лица со попреченост и родителите на децата со попреченост не го разбираат концептот на самостоен живот.⁷⁹ Персоналот за поддршка исто така е фокусиран на основните активности на неа и повремените културни настани. Нема докази за индивидуално планирање за вклучување на лицата со попреченост во заедницата. Сè уште не се развиени потребните услуги за поддршка на самостоен живот.⁸⁰

Дополнително, деинституционализацијата на возрасните со попреченост и услугите за поддршка на живеењето во заедницата не се во согласност со КПЛП. Процесот не го опфаќа правото на лицата со попреченост да одлучуваат дали сакаат да живеат надвор од институциите, како и да донесат информирана одлука за тоа, каде и со кого сакаат да живеат во заедницата итн.

Координацијата помеѓу сите засегнати страни е на многу ниско ниво. Немањето пристапност ги ограничува лицата со попреченост да учествуваат во заедницата. Недостигот од самодоверба придонесува некои од деинституционализираните лица да се несигурни во релевантноста и успехот на самиот процес.⁸¹ На лицата со попреченост продолжува да им се одрекува правната способност. Сепак голем број од нив што се во институционално згрижување, групни домови или семејства сè уште се лишени од деловна способност и се ставени под старателство.

Во контекст на КОВИД-19, Владата донесе неколку мерки што директно ги погодија мажите и жените со попреченост, но тие не беа во согласност со КПЛП.⁸² Забраните за патување и мерките за карантин имаа негативно влијание врз лицата со попреченост. За време на карантинот, беа дозволени исклучоци за родителите на децата со попреченост и лицата со попреченост со нивните асистенти, но само доколку имаат документ со кој се докажува дека имаат попреченост и документ дека имаат право на асистент. Пренесувањето на едукативните активности преку интернет создаде дополнително оптоварување за момчињата и девојчињата со попреченост, со што, во практика, беа дерогирани

⁷⁴ Закон за цивилните инвалиди од војната, МТСП, достапно на: < https://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/civilniinvalidi_konsolidiran.pdf >

⁷⁵ Законот за посебните права на припадниците на безбедносните сили на РМ и членовите на нивните семејства, МТСП, достапен на: https://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/braniteli_precisten.pdf

⁷⁶ Види: Хендикеп – сложувалка што недостасува, Извештај за статусот на лицата со хендикеп, Полио Плус, 2012 година.

⁷⁷ УНИЦЕФ, во координација со другите агенции на ОН и ЕУ, учествуваше во изработката на Стратегијата за деинституционализација 2018 – 2027 „Тимјаник“ и придружниот Акциски план. Извршена е анализа на состојбите и утврдени се предизвици и приоритети и тоа беше вклучено во конечниот текст на Стратегијата. Процесот на деинституционализација е тековен процес и УНИЦЕФ продолжува да го поддржува. Национална стратегија за деинституционализација 2018 – 2027 „Тимјаник“, МТСП, достапно на: < https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Strategii%202018/Strategija_deinstitucionalizacija_Timjanik_2018-2027.pdf >

⁷⁸ К. Панајотова, Е. Кочоска, Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020 година

⁷⁹ Ибид.

⁸⁰ Ибид.

⁸¹ Ибид.

⁸² Види: Анализа на влијанијата на КОВИД-САРС-19 врз родот и разликите, Студија за политики бр. 40, ОБСЕ, 2021 година, достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/480413.pdf>

членовите 24, 5 и 3 од КПЛП.⁸³ На пример, едукативните часови на интернет спроведени на ТВ не беа прилагодени и достапни во соодветни формати за момчињата и девојчињата со различни видови попреченост. Дополнително, децата со попреченост што се школуваа во специјалните училишта не беа опфатени со никакви едукативни мерки во училишниот период за време на затворањето поради пандемијата од 10 март до 10 јуни 2020 година. Во рамките на социјалната заштита и пазарот на труд, донесени се четири мерки, од кои една беше директно поврзана со попреченоста (помош за лицата со попреченост и старите лица во 27 општини полесно да се справат со кризата, со ангажирање на 200 невработени како даватели на услуги). Овие мерки, според некои истражувања, резултирале со намален интензитет на нега за време на карантинот, како резултат на тоа што личните асистенти не следеле посебни протоколи што пак поттикнало страв од можна зараза и пренесување и кај примателите и кај асистентите. Како предизвик за лицата со попреченост за време на пандемијата со КОВИД-19 беа наведени индивидуалната грижа за себе и напуштањето во давањето услуги и поддршката.

Промоцијата на КПЛП на сите нивоа е слаба. За сегнатите страни, како и пошироката јавност, вклучувајќи ја и заедницата со попречености не се доволно запознаени со постоењето на КПЛП како меѓународен договор, како и за обврските што произлегуваат од него.

5.4.2 Пристап до здравствена заштита и здравствени услуги

Правната рамка и политиките што го регулираат пристапот до здравствените услуги не се во согласност со КПЛП.⁸⁴ Постапките за добивање примарна, секундарна и терцијарна здравствена заштита не се достапни и расположливи за лицата со попреченост.⁸⁵ Пристапот до здравствените услуги се заснова на медицинскиот модел на попреченост. И

покрај постоењето на различни законодавни акти и стратегии, пристапот до здравствена заштита за лицата со попреченост останува главно ограничување. Комуникацијата останува главен проблем за лицата што се глуви и другите што се потпираат на знаковен јазик бидејќи здравствениот персонал не е добро упатен и запознаен со знаковниот јазик.

Недостигот од обуки за комуникација и пристап кон лицата со попреченост го компромитира правото на информирање на пациентите со трајно намален капацитет за расудување.⁸⁶

Пристапот до ортопедски помагала и опрема⁸⁷ е многу ограничен, се одредува според возраста, висината на партиципацијата, рокот на употреба на апаратите, а за некои помагала важи и статусот на вработеност на лицето. Правото на рехабилитација може да се искористи само како продолжен третман и е ограничено.

Недостигаат специјализирани здравствени услуги и програми и услуги за превенција, рано откривање, дијагноза, ран третман и рехабилитација за деца и возрасни со попреченост. Попреченоста не е дел од критериумите при подготовката и обезбедувањето програми за стручно оспособување од областа на јавното здравје.⁸⁸ Еден обучувач со попреченост учествуваше во спроведувањето на активностите од Акцискиот план за репродуктивно сексуално здравје, со обука на матичните лекари, социјалните работници и другите релевантни стручни лица (филолози, дефектолози итн.) за прашања што се однесуваат на сексуалното и репродуктивното здравје (СРЗ) и правата и родово-базираното насилството (РН), во соработка со Центарот за семејна медицина и со поддршка на УНФПА.⁸⁹ Некои од темите опфатени на овие обуки беа: планирање на семејство, грижа за време на бременост (нео- и постнатална грижа), откривање рак на грлото на матката, откривање на РН, упатување итн. Дополнително, со поддршка на UN Women, лицата со попреченост деинституционализирани од Заводот за рехабилитација и здравствена заштита Бања Банско беа обучени за РН и КПЛП.

⁸³ Членот 24 ја уредува залошката дека правото на образование ќе се остварува без дискриминација и врз основа на еднакви можности. Членот 5 е за еднаквост и недискриминација, додека недискриминацијата е дополнително определена како еден од општите принципи регулирани со член 3.

⁸⁴ Закон за здравствена заштита. Службен весник на РМ бр. 43/2012, 145/2012, 87/2013, 164/2013, МЗ. Достапно на: <http://mz.gov.mk/wp-content/uploads/2012/12/zakon-za-zdravstvena-zastita-2_12_2012.pdf>; Закон за здравствено осигурување (интегриран пречистен текст Службен весник бр. 65/2012, 16/2013 и 91/2013), Фонд за здравствено осигурување. Достапно на: <[http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Zakon%20za%20zdravstveno%20oisguruvanje%20\(Interen%20precisten%20tekst\).pdf](http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Zakon%20za%20zdravstveno%20oisguruvanje%20(Interen%20precisten%20tekst).pdf)>

⁸⁵ Види: Публикација „КАДЕ ПЛОВИ ОВОЈ БРОД“ – демистификација на правата на лицата со хендикеп во Република Македонија со преглед на законот за здравствена заштита, 2018 г., достапно на: <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/kade-plovi-ovoj-brod-en.pdf>

⁸⁶ На пример, законот за прекинување на бременоста <http://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2018/01/ZAKON-ZA-PREKINUVANE-NA-BREMENOSTA-zakluchno-so-br.-149-od-2015.pdf> Види исто: „Права на пациенти со фокус на лицата со интелектуална попреченост“ ЕСЕ, 2011 година, страница 6. <http://www.esem.org.mk/pdf/Publikacii/ESE%20Intelektualna%20poprecenost.pdf>.

⁸⁷ Правилник за индикациите за остварување на правото на ортопедски и други помагала, ФЗОМ МК, достапно на: <http://www.fzo.org.mk/default.asp?ItemID=D42C5C3FA5A79548A0408B9FB59A9874>

⁸⁸ Закон за јавно здравје, бр. 136/2011 <http://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2012/12/zakon-za-javno-zdravje-precisten.pdf>

⁸⁹ <http://iph.mk/wp-content/uploads/2019/08/Nov-tekst-na-AP-usoglasen-so-Sekretariat-za-zakonodavstvo-11.09.2018.pdf>

во ресурсните центри и центрите за поддршка на учењето. Концептот на основно образование и покрај тоа што црпи од многу меѓународни документи и стратегии, воопшто не ни упатува на КПЛП, така што самиот концепт не го внесува ова прашање во главните текови од аспект на КПЛП. ЗОО опфаќа попреченост во поглед на делот на заштита од дискриминација.

И покрај тоа што намерата е целосно да се вклучат децата со сензорна попреченост, законската рамка не ја регулира употребата на знаковен јазик, ниту пак на Брајовото писмо. Изучувањето на знаковниот јазик не е предвидено ниту како задолжителен, ниту како избран предмет во Концептот за основно образование. Ваквиот пристап придонесува за сомничавост кон лицата со попреченост и огорченост од страна на лицата со попреченост во однос на нивната инклузија во редовното образование.¹⁰²

ЗОО го регулира вклучувањето на образовните асистенти (ОА) и личните асистенти (ЛА). Правилникот за ОА и ЛА¹⁰³ како и намалувањето на старосната граница за ЛА од 18 на 6 години во ЗЗД потврдува дека законодавецот нема соодветно познавање на концептите на ОА и ЛА. Наодите од терен укажуваат и дека на личните асистенти не им се јасни обврските и одговорностите кон учениците и другите стручни лица¹⁰⁴. Мнозинството наставници (59,9 %) ги поистоветуваат работните задачи на личниот асистент со работните задачи на образовниот асистент.¹⁰⁵

Законот за средно образование (ЗСО), Законот за високо образование (ЗВО), како и Националната стратегија за образование 2018 – 2025¹⁰⁶ година не се темелат на сеопфатен и инклузивен пристап и тие не се во согласност со КПЛП. Обуката на наставниот кадар за проблемот со попреченоста најчесто се одвива преку проекти и поддршка од меѓународни институции без никаква долгорочна страте-

гија од страна на Министерството за образование и наука и БРО¹⁰⁷. Образовните програми не содржат одредби што би пропишале задолжителност или пожелност на пристапните формати.¹⁰⁸

Физичката и комуникациската пристапност, како и пристапот до асистивни технологии е голем проблем за лицата со попреченост во образование.¹⁰⁹ Ниту една образовна институција не води евиденција и статистика за бројот на лицата со попреченост вклучени во образовниот систем расчленети според род.

Друг предизвик, особено за децата и младите лица со попреченост е недостигот од сеопфатно сексуално образование (ССО) во рамките на формалните училишни програми, што ги прави овие групи луѓе поранливи на насилство, вклучително и на родо-во-базирано насилство, сексуално вознемирување итн. Дополнително, недостатокот на информации за ССО може да доведе до развој на анксиозност, депресија и изолација, особено кај лицата со интелектуална попреченост и несоодветно сексуално однесување што се јавува како резултат на сексуалните нагони во периодот на адолесценцијата, но не се проследени со социјализација и разбирање на општествените норми што го обликуваат соодветното сексуално однесување демонстрирано од други лица на иста возраст.¹¹⁰

Во последните години не беше преземен систематски пристап за зголемување на образовните и социјалните вештини на лицата згрижени во институциите. Најголемиот дел од децата и младите што се деинституционализирани, а живеат со биолошки или згрижувачки семејства или во мали групни домови, не се дел од никакви образовни шеми бидејќи перцепцијата е дека тие не можат да учат зашто имаат тешки и длабоки попречености, комбинирани со „здравствени проблеми“.¹¹¹

¹⁰² Изјава на претставници од фокус-групите

¹⁰³ https://mon.gov.mk/stored/document/2021_Pravilnik_Nachin%20na%20opbarauvanje%20asistenti.pdf

¹⁰⁴ Пола Федерика Хант, Истражување за публикација „Образовни и лични асистенти. Сега и овде – Отворени перспективи“ УНДП, достапно на: https://www1.undp.org/content/dam/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/docs/Educational%20and%20personal%20assistants%20-%20MKD.pdf

¹⁰⁵ Актуелна состојба на децата со посебни образовни потреби во основното образование во Република Северна Македонија, 2018 година, БРО. Достапно на: <https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2020/02/Aktuelna-sostojba-na-inkluzija-na-deca-so-posebni-obrazovni-MK.pdf>

¹⁰⁶ Закон за средно образование, Достапно на: http://www.mon.gov.mk/images/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B507.pdf, Закон за високо образование. Достапно на http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/ZAKON_VISOKOTO_OBRAZOVANIE-final.pdf, <http://mrk.mk/wp-content/uploads/2018/10/Strategija-za-obrazovanie-MAK-WEB.pdf>

¹⁰⁷ Збирен извештај од одговорите на државата на прашањата поврзани со првичниот извештај на Република Македонија за спроведување на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, 2018, достапно на: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCRPD%2fCSS%2fMKD%2f31979&Lang=en

¹⁰⁸ Закон за учебници за основно и средно образование

¹⁰⁹ Примена на асистивна информатичка технологија во редовните основни училишта во Македонија, моментални состојби и потреби, Отворете ги прозорците, 2011, З. Шаврески, Н. Амдиу, Е. Кочоска, Т. Ортаковски, тимот на Јуридика. Публикација - Алката што недостасува“ - Демистификација на правата на лицата со хендикеп во Република Македонија со осврт на правото на образование, 2018 Полио Плус. Достапно на <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/Alkata-sto-ndostasuva-B5-mk.pdf>

¹¹⁰ Фицпатрик, Сриворакиат, Винк, Педапати и Ериксон, 2016 година; Еавс и Хо, 1996 година

¹¹¹ К. Панајотова, Е. Кочоска, Анализа: Помощ при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020 година

Во однос на учеството и консултациите, мора да се истакне дека ниту ОЛП ниту возрасните лица со попреченост ниту пак децата и младите со попреченост не се консултирани и активно вклучени во изготвувањето на законските измени во образованието.¹¹²

5.4.4 Пристап до вработување

Вработеноста на лицата со попреченост е на многу ниско ниво во однос на лицата без попреченост, скоро и невидливо. Во просек се евидентирани само 1.671 лице со попреченост во изминативе 10 години (2010 – 2020 г.). Низ постојните статистички податоци нема информација за бројот на самовработените лица со попреченост ниту пак за бројот на лица со попреченост што се вработени, надвор од Законот за вработување на лица со попреченост, како ни за бројот на лица вработени во јавната администрација. Анализите од заштитните компании посочуваат дека во 2019 година околу 2.500 лица со попреченост се вработени во заштитните компании, со релативно мал промет.

Целокупната законска рамка во областа на работата и вработувањето не обезбедува кохерентен систем согласно КПЛП.

Законот за вработување на лица со попреченост ги регулира посебните услови за вработување и работа на лицата со попреченост и во голема мера е фокусиран на вработување во приватно основани заштитни компании.¹¹³ Законот предвидува бројни стимулативни мерки финансирани од Посебниот инвалидски фонд.¹¹⁴ Сепак, треба да постои можност тие да бидат разгледани од страна на надлежен суд за да може да се процени дали се погодни за намената или не, особено кога постои загриженост за

можна злоупотреба.¹¹⁵ Тоа значи дека дел од финансиската поддршка што им се исплаќа на компаниите што вработуваат лица со попреченост не се користи за набавка на соодветна опрема за специфичната потреба на лицето со попреченост или, во други случаи, лицата со попреченост не се вклучени во работните процеси, туку служат како алатка за добивање финансиска поддршка од државата, за што лицето со попреченост добива минимален паричен надоместок.

Непристапната инфраструктура за вработување на лица со попреченост на отворениот пазар придонесува големиот број лица со попреченост да бидат обесхрабени да бараат работа или обука. Нивото на евиденција на невработените лица со попреченост е многу ниско во споредба со лицата без попреченост. За едно лице да се евидентира како невработено, должно е лично да се јави во просториите на Агенцијата за вработување (АВРСМ). Просториите на АВРСМ се генерално целосно недостапни за лицата со попреченост.¹¹⁶ Лицата што живеат во институциите, групните домови и другите организирани форми на поддржано живеење, како и возрасните со попреченост што посетуваат дневни центри, не можат да се регистрираат како невработени.¹¹⁷

Друг сериозен проблем за обезбедување можност за вработување на лицата со попреченост е нивната деловна способност. Многу од лицата што беа деинституционализирани се потврдени како „неспособни“.¹¹⁸

На локално ниво, вработливоста на лицата со попреченост не е опфатена во општинските стратешки програми, ниту пак прашањето за попреченоста е дел од плановите за економски развој на општините.

Со новите реформи, Владата се обидува да се придвижи кон спроведување на професионална рехабилитација и активни политики за вработување.¹¹⁹ Планот на Владата беше во 2020 година да започне со изработка нов Закон за вработување на лица со

¹¹² Извештај за човекови права за 2021 година, FRA, EPI, Достапно на: <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021>.

¹¹³ Закон за вработување на лица со попреченост, „Службен весник на РМ“, бр.87/2005 (прочистен текст), 113/2005, 29/2007, 88/2008, 161/2008, 99/2009, 136/2011, 129/15, 147/15, и 27/16. Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk> и <http://www.slvesnik.com.mk> Заштитно друштво се дефинира како друштво со најмалку десет вработени, од кои најмалку 40 отсто се лица со попреченост, регистрирано (како заштитно друштво) во МТСП и АВРСМ. Во јануари 2019 година беа основани 224 регистрирани заштитни друштва кои функционираат согласно Законот за вработување на лица со попреченост. Во овие заштитни претпријатија биле вработени 5.677 лица, од кои 2.351 (41,4 отсто) лица со попреченост. Грантовите/стимулациите на заштитните друштва за вработување на лица со попреченост се финансираат од Посебниот инвалидски фонд (ПИФ) управуван од АВРСМ. Покрај грантовите од ПИФ, заштитните компании добиваат трансфер за придонеси за социјално осигурување за своите вработени

¹¹⁴ Правилник за условите и начинот на доделување грантови од Посебниот фонд за подобрување на условите за вработување и работа на лицата со попреченост, „Службен весник на РМ“ Бр.156/2008.

¹¹⁵ Види исто: З. Попоска, аналитичка публикација „Патувај далеку – демистифицирање на прашањето на попреченоста во областа на вработувањето и работните односи“, 2018 година, Полио Плус, достапно на: <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/patuvaj-daleku-mk.pdf>

¹¹⁶ К. Панајотова, Е. Кочоска, Анализа: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020 година

¹¹⁷ Ибид.

¹¹⁸ Ибид.

¹¹⁹ Програма за реформи на Владата 2017–2020г. Владата со помош на Програмата за развој на Обединетите нации (УНДП) пилотираше нов модел на професионална рехабилитација за зајакнување на вработувањето на лицата со попреченост на отворениот пазар. Тековниот пилот формираше два центри за рехабилитација, имплементирани во два различни типа на организации, кои треба да обезбедат корисен увид и искуство за идното поставување на националниот систем за рехабилитација.

попреченост што ќе содржи систем на квоти и нов систем за стручна рехабилитација.¹²⁰

Системот за стручна рехабилитација е регулиран со неколку закони и политики.¹²¹ Законските одредби не се во согласност со пристапот до човековите права и не обезбедуваат соодветен пристап на лицата со попреченост до постојните системи на обука, преквалификација или практикантска работа.

Постојниот критериум за општа здравствена состојба го ограничува пристапот и инклузијата на лицата со попреченост во јавната администрација. Одредбите од Законот за државните службеници со кои се регулира вработувањето во јавниот сектор ја наведуваат *општата здравствена способност* како услов за вработување. Оваа одредба, иако навидум неутрална, сепак има несразмерно негативно влијание врз лицата со попреченост, бидејќи целата група априори е спречена да аплицира за вработување. Заради оваа причина, треба да се прави разлика меѓу здравствената состојба и работната способност на лицата со попреченост, и овие две категории не треба да се поистоветуваат. Истиот тип одредби вака се формулирани и во законите за судови, адвокатура, полиција, воена служба, надворешни работи и други. Иако овој критериум не секогаш повлекува дискриминација, тој треба да се ревидира и да се стави под судска контрола. Оттука, овој Извештај предлага да се преиспита овој критериум што ја ограничува подобноста на лицата со попреченост до работните позиции во државната управа, судството и правната практика и да се обезбедат спецификации во согласност со член 25 од Законот за работни односи, односно овој услов да се постави во контекст на работните задачи. Самите дефиниции за здравствена состојба и работоспособност се спротивни на начелата, вредностите и одредбите на КПЛП.

Воведувањето на работно-ориентирана рехабилитација и поддршка при вработување на лица со попречености ќе биде во фаза на пилотирање до октомври 2022 г. Центарот Топанско Поле во Скопје, веќе е дел од системот на социјална заштита. Во декември 2020, установата се осмисли да биде Центар за професионални услуги на рехабилитација и поддршка при вработување на лица со попреченост. Друг центар е воспоставен и пилотиран во рамки на социјалното претпријатие Избор, Струмица, во кој е воспоставен Центар за работно ориентирана рехабилитација и поддршка за вработување со Центар за обука за стручно оспособување. УНДП и МТСП го поддржуваат процесот и двата центри во рамките на проектот „Креирање можности за работи за сите – Главна Фаза од 2019 – 2022“.

¹²⁰ Извештајот на МТСП од 30 септември 2019 година до Владата

¹²¹ Закон за пензиско инвалидски осигурување

5.5 Застапеност и учество на лицата со попреченост

Остварувањето на правото на учество во политичкиот и јавниот живот за лицата со попреченост е сериозно ограничено, кога се гледа од перспектива на КПЛП.¹²² Државата не успеа да обезбеди поволна средина каде што лицата со попреченост ќе го остварат своето право да гласаат и да бидат гласани, односно да се кандидираат за функција со поддршка.¹²³ Постојната законска рамка не го зема предвид вкрстениот пристап. Системот на квоти наменет за еднаква родова застапеност, што е предвиден во законската регулатива, не го вгради прашањето за учество на жените и девојките со попреченост. Остварувањето на правото на глас од дома за оваа заедница со попречености, е медицински засновано.¹²⁴

Иницијативите што ги презема ДИК¹²⁵ во последните години беа поддржани исклучиво од меѓународната заедница, што е сериозен недостаток во однос на нивното континуирано спроведување и одржливост. И покрај добрата намера лицата со попреченост да се вклучат во процесот на набљудување, се поддржува формирање на посебни организации што ќе се состојат исклучиво од набљудувачи со попреченост и ќе се занимаваат исклучиво со набљудување на изборите.¹²⁶

Општата јавност има различни негативни перцепции за лицата со попреченост, а жените со попреченост се особено ранливи. Само 67 % од политичките партии би прифатиле лице со попреченост за свој лидер, а може да се забележи дека лицата со попреченост се поприфатливи за помалите политички партии отколку за поголемите. Во однос на родовата димензија, мажите со телесен инвалидитет се поприфатливи како лидери. Огромното мнозинство од лицата со попреченост (95 %) го поддржува системот на квоти за нивно учество во политичкиот

¹²² Види: Комитет на ОН, Генерален коментар бр. 1 за член 12 од 1. КоПЛП на ОН, 2014 година. Достапно на: <https://undocs.org/en/CRPD/C/GC/1>

¹²³ Види: Завршни забелешки за Воведниот извештај на Република Македонија од Комитетот на ОН, 2018. Достапно на: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/MKD/CO/1&Lang=En

¹²⁴ Види: Кочоска Е., Климоска Ј. Публикација „Анализа на политички програми на предвремениот парламентарни избори 2020 г. наспроти Конвенцијата за правата на лицата со попреченост“, Фондацијата на Вестминстер и Полио Плус, 2020 г., достапно на: <https://polioplus.org.mk/wp-content/uploads/2021/05/izgubenata-vrednost-niz-politichkoto-uchestvo.pdf>

¹²⁵ Ибид.

¹²⁶ Ибид.

живот.¹²⁷ Согледувањата што придонесуваат за повеќекратна дискриминација се многубројни и тие се вкрстуваат меѓу родот и попреченоста, особено за жените со повеќекратна попреченост за кои би гласале само 2 %.¹²⁸

Отсуството на стандардна терминологија е дополнителна пречка за политичкото учество на лицата со попреченост. Во политичките програми на последните парламентарни избори лицата со попреченост беа спомнати 223 пати¹²⁹ со различна терминологија. Постои тенденција да се создаваат нови термини, како што се „ментални развојни пречки“ или „посебна попреченост“, „попреченост и посебни потреби“ итн.

Во движењето за попреченост има тензии помеѓу ОЛП што добиваат јавни средства (традиционални организации засновани на обештетување и обединети под еден чадор) и новите ОЛП, како и родителските организации на деца со различни дијагнози, кои повторно се фокусираат на испорака на услуги. Активностите и јавното финансирање на тие традиционални организации се уредени со Закон. Згора на тоа, членството во некој од традиционалните ОЛП е предуслов за добивање на некои од бенефициите, како што е надоместок за паркинг-место.

Нема комуникација и координација меѓу традиционалните и новите ОЛП. Организациите на родителите на децата со попреченост најмногу се фокусираат на отворање дневни центри за деца со различни дијагнози и пречки, а тие се исто така финансирани од државата. Малиот број нови ОЛП фокусирани на улогата на чувари претставуваат малцинство што не е финансирано од државата.

Деинституционализираните лица со попреченост не се вклучуваат во ОЛП ниту во други организации. Лицата со попреченост се вклучени во процесот на деинституционализацијата исклучиво како корисници, и тие не се дел од тимовите што ги спроведуваат проектите на деинституционализација.¹³⁰

Лицата со попреченост не се вклучени и не се дел од други тимови на ГО, вклучително и оние ГО што

обезбедуваат правна помош¹³¹, а исто така не се дел од други ГО што даваат други услуги на локално или национално ниво. Некои ГО што обезбедуваат услуги на лицата со попреченост се стремат да работат и да соработуваат со ОЛП, но таквите случаи се ретки. ГО што работат со целни ранливи групи како ХИВ-пациенти, припадници на ЛГБТ заедницата, Роми и жени, досега не соработувале и не ги вклучиле лицата со попреченост, ниту како корисници ниту како дел од нивните тимови.¹³²

Нема лица со попреченост ниту во Телото за следење на КПЛП ниту пак во составот на Канцеларијата на Народниот правобранител.¹³³ И покрај пријавата на трите лица со попреченост за новиот состав на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација, ниту едно од нив не беше избрано од Собранието.

Статусот на ОЛП во македонското законодавство не е јасен. Така што кога институциите треба да ги вклучат или да се консултираат со ОЛП или лицата со попреченост, најчесто тоа не можат да го направат.

Само две агенции на ОН имаат вклучено лица со попреченост во своите проектни тимови. Останатите агенции на ОН посочуваат дека во спроведувањето на активностите за прашањата поврзани со попреченост секогаш ангажираат консултанти/ки од заедницата со попреченост.

Државата не спроведе никакви консултации со лицата со попреченост за време на вонредната состојба поради КОВИД-19. Постојната законска рамка за хуманитарни кризи и вонредна состојба не е усогласена со КПЛП на ОН. ОЛП не беа активно вклучени во подготовката, примената и следењето на законите и политиките во врска со вонредната состојба.¹³⁴ Мерките и акциите што беа иницирани не беа усогласени со член 11 од КПЛП на ОН.¹³⁵

Во однос на учеството на лицата со попреченост на

¹²⁷ Види: Публикација. Изгубената Агенда: Демистификација на прашањето на хендикеп во областа на еднаквост и недискриминација. Полио Плус – 2018 г. Достапно на: <<http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/izgubenata-agenda-mk.pdf>>

¹²⁸ Види: Кочоска Е., Климоска Ј. Публикација „Анализа на политички програми на предвремени парламентарни избори 2020 г. наспроти Конвенцијата за правата на лицата со попреченост“, Фондацијата на Вестминстер и Полио Плус, 2020 г., Достапно на: <<https://polioplus.org.mk/wp-content/uploads/2021/05/izgubenata-vrednost-niz-politichkoto-uchestvo.pdf>>

¹²⁹ Ибид.

¹³⁰ Изјава на фокус-групи на ГО кои обезбедуваат услуги

¹³¹ Фокус-група на претставници на заштитните механизми

¹³² Фокус-група на претставници на ГО кои обезбедуваат услуги за други ранливи категории

¹³³ Интервју со претставници на Народниот правобранител

¹³⁴ Види, Автор Марија Ристеска, Истражувачи Ана Аврамовска-Нушкова, Гордана Мицова-Несторовска, Сашко Јованов, Лилјана Јоноска, Елена Кочоска, Публикација, Анализа на влијанието на КОВИД-САРС-19 врз родот и разликите, Студија за политика бр. 40, стр. 47, 2021 ОБСЕ, Достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/480413.pdf>

¹³⁵ Види: Билјана Котевска, Несиме Салиоска, Магдалена Лембовска, Гордана Лажетик, Александра Богдановска, Симонида Кацарска, Маја Балша, Виџиленца Абази, Елена Кочоска, Извештај за објавување на основните човекови права за 2021 година, Институт за европски политики и Агенција за човекови права на ЕУ, Достапно на: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fr2021_north_macedonia-fr2021_en.pdf

локално ниво, 72,5 % од испитаниците во една скорешна студија во Североисточниот и во Полошкиот Регион сметаат дека лицата со попреченост не учествуваат во процесите на одлучување во својата општина. Додека 62,5 % од испитаниците кумулативно, во двата региона сметаат дека градоначалникот во општината треба да има лице со попреченост за советник во својот кабинет.¹³⁶

Отпорот, како и сè уште видливото неприфаќање на лицата со попреченост како рамноправни чинители во општеството покажуваат дека сè уште е направено многу малку во однос на подигнувањето на свеста и поттикнување на почитувањето на правата и достоинството на лицата со попреченост. Политиките и акциите преземени од страна на различни општествени актери често се фокусираат на попреченоста како на унитарен концепт, и не ги опфаќаат родовите аспекти. Притоа, не ја земаат предвид повеќекратната дискриминација со која се соочуваат жените поради нивниот род, како лица со попреченост, како припадници на различна етничка група вклучувајќи Роми, старосна или образовна група и кои често се посиромашни и помалку активни отколку мажите со попреченост во слични околности.¹³⁷

5.6 Буџетирање усогласено со КПЛП

Владата на Северна Македонија усвои амбициозна и сеопфатна Програма за реформи во управувањето со јавните финансии (УЈФ). Меѓутоа, системот на УЈФ сè уште не е преточен во вистинско изготвување на буџет кое е засновано на резултати на централно ниво.

Еден од начините да се направи проценка на трошокот за исклучување на лицата со попреченост од пазарот на труд како загуба во БДП предизвикана од исклученоста поврзана со попреченоста, е да се измери јазот помеѓу она што тие всушност го заработуваат и она што би се очекувало да го заработат доколку не би биле онеспособени, сумирано за сите лица со попреченост. Следејќи го таквиот пристап, една студија на МОТ процени дека загубата на БДП во земјите со низок и среден приход се движи меѓу 1 и 7 % од БДП.¹³⁸

UN Women, Шведската агенција за меѓународна развојна соработка и женските организации вложија многу напори родово одговорното буџетирање да го вградат во Законот за буџет во 2018 година. Родово одговорното буџетирање сега е задолжително со закон, а во тек се активности за институционализирање на родовото буџетирање во креирањето на националните политики и буџетите на централно и локално ниво.

Во овој процес, една ОЛП поднесе иницијатива до Министерството за финансии, Владата на Северна Македонија и Националното координативно тело за спроведување на КПЛП за буџетирање што ќе биде одговорно кон лицата со попреченост, но тоа заврши безуспешно. Преку проект поддржан од UN Women, Центарот за истражување и креирање политики воведо родово одговорно буџетирање, како и буџетирање одговорно кон лицата за попреченост за интеграција на децата со попреченост во училишта во 4 општини.¹³⁹ Општо земено, лицата со попреченост остануваат да бидат недоволно застапени во изработката на буџетот на национално ниво, бидејќи тие се здружени заедно со другите ранливи групи.

Иако Северна Македонија бележи напредок во многу аспекти од меѓувладиното финансирање, 81 општина сè уште имаат тешкотии да обезбедат соодветно и ефикасно обезбедување на социјалните услуги. Според Светската банка¹⁴⁰ „Расходите за социјална помош во Северна Македонија не само што

¹³⁶ Види: Е. Кочоска, З. Шаврески, Публикација Анализа на политиките и состојбите во Североисточниот и Полошкиот Регион, Хендикеп плус, 2020 г.

¹³⁷ Види: З. Шаврески, Е. Кочоска, В. Лазовски, В. Јовановска. Анализа на состојбата на лицата со телесен инвалидитет, Хелсиншки комитет, 2017. Достапно на: <https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2019/05/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%98%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%81%D0%BE-%D1%84%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82-%D0%B2%D0%BE-%D0%A0%D0%B5%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf>

¹³⁸ Бакап, С. „Цената на исклучувањето: економските последици од исклучувањето на лицата со попреченост од светот на трудот“. МОТ, (2009)

¹³⁹ <http://www.crpm.org.mk/wp-content/uploads/2018/08/05.-Polio-Plus-Aerodrom-Final-Designed.pdf>

¹⁴⁰ <https://www.worldbank.org/en/country/northmacedonia/publication/sowing-Vidids-of-sustainable-future>

се релативно ниски, туку се и фрагментирани, иако расходите за социјална заштита (со социјално осигурување, вклучително и пензиите) се многу големи. Социјалната помош е дефицитарна во повеќе области. Економичноста е исто така предизвик, особено за програмите како родителскиот додаток, за кои зголемувањето на расходите го немаше планираното влијание врз растот на населението. Социјална парична помош е едвај соодветна, но има неколку финансиски стимулации за корисниците на социјална помош да бараат вработување“.

Лицата со попреченост од различни причини не учествуваа ефективно во следењето на извршувањето на буџетот. Една од тие причини е и нетранспарентноста на буџетите и на национално и на локално ниво.

Тешко, ако не и невозможно е да се добијат веродостојни податоци за буџетските трошења за попреченост од одговорните, а единствениот исклучок се социјалните трансфери на лицата со попреченост како корисници на различни социјални бенефиции. Многу општини немаат административен и финансиски капацитет да развијат услуги за лицата со попреченост поради необврзувачките одредби во Законот за социјална заштита¹⁴¹ и ограничената фискална децентрализација на земјата. Буџетот за попреченост на локално ниво обично се фокусира на обезбедување финансиска поддршка за работата на дневните центри и транспорт за децата со попреченост до и од училиштата. Редовните општи услуги на локално ниво не се достапни за граѓаните со попреченост, освен ако не се конкретно насочени кон лицата со попреченост, и обично се обезбедуваат по медицинска или добротворна основа, што е спротивно на одредбите на КПЛП.

При вработувањето нема буџетирање усогласено со КПЛП – државата обезбедува огромни средства за работодавачите, додека речиси ништо не инвестира во обезбедувањето обука, еднакви можности и зајакнување на капацитетите на лицата со попреченост. Системот на заштитни работодавачи е главниот пат за вработување на лицата со попреченост, а Посебниот фонд за унапредување на условите за вработување и работа на лицата со попреченост е канал преку кој државата ја дистрибуира буџетската поддршка на заштитните друштва што работат за профит. Овој фонд главно се пополнува преку ДДВ и царински давачки што ги уплаќаат заштитните друштва во националниот буџет. Теоретски, овој буџет треба да се реализира во четири главни области: 1) обезбедување разумно прилагодување на работното место, 2) обезбедување работна обука/стручно оспособување

¹⁴¹ Види: Механизми за обезбедување социјални услуги во Македонија, Министерство за труд и социјална политика и ГиЗ, 2011, стр. 24, <http://www.nacionalnakomisija.gov.mk/sites/default/files/prikachyvanja/studija_mehanizmi_za_obezbeduvanje_na_socijalni_uslugi_vo_makedonija.pdf> Пристапено на: 20.11.2014

на лицата со попреченост, 3) купување на опрема и 4) обезбедување финансиски субвенции за работодавачите за поддршка на редовен работен однос на лицата со попреченост. Првите две области се директно насочени кон унапредување на вработувањето, работата и вработливоста на лицата со попреченост, додека последните две се насочени кон работодавачите преку обезбедување финансиски бенефиции за вработување на лица со попреченост. Помалку од 0,04 % од 3,3 милиони евра колку што е просечниот годишен буџет на овој Фонд од периодот 2012 – 2016 година се потрошени на првите две области, додека остатокот од буџетот е наменет за купување на опрема (30,7%) и финансиски субвенции за работодавачите (50 %). Остатокот од околу 19 % е пренаменет за покривање на буџетските трошоци што не се поврзани со попреченоста.¹⁴²

Во образованието, буџетските трошоци за попреченост можат да се видат во трансформацијата на „специјализираниот образовен систем“ во систем за ресурси и поддршка на учењето за децата со попреченост. Во 2019/2020 година, ангажирани се 321 помошник (91-ЛА и 230-ОА) во 35 општини.¹⁴³ Во 2021 година, Министерството за образование и наука планира да ангажира 500 ОА. За оваа намена од буџетот се обезбедени 59 милиони денари.¹⁴⁴ Сепак, ова ќе опфати само мал дел од реалните потреби на образовниот систем, т.е. буџетските средства треба да се стават на располагање и за обука и развој на ЛА и ОА; градење на капацитетите на наставниците во однос на различните улоги на различните асистенти и правата на попреченост; развој на образовни програми што вклучуваат попреченост и се достапни за сите ученици; обезбедување физичка и комуникациска пристапност и пристап до асистивна технологија, итн.

Ортопедските помагала и опрема се обезбедени од буџетот на Фондот за здравствено осигурување. Различните услови во однос на возраста, партиципацијата и датумот на истекување на опремата дополнително влијаат на можноста на лицата со попреченост да ги искористат предвидените финансиски придобивки. Буџетските средства наменети за рехабилитација се ограничени, а подобноста за нивна употреба е ограничена на определен временски период по повредата, и тие средства можат да се користат само како продолжен третман, што пак исклучува одреден број лица со попреченост.

¹⁴² За повеќе информации види: Анализа за проценка на националните програми и мерки за вработување на лица со попреченост, стр. 52–59, Томислав Ортаковски, ОБСЕ, 2018

¹⁴³ Пола Федерика Хант, Истражување за публикација „Образовни и лични асистенти. Сега и овде – Отворени перспективи“ УНДП, достапно на: https://www1.undp.org/content/dam/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/docs/Educational%20and%20personal%20assistants%20-%20MKD.pdf

¹⁴⁴ <https://www.fakulteti.mk/news/23072021/vo-tek-e-oglas-za-vrabotuvanje-500-obrazovni-asistenti-za-poddrshka-na-decata-so-poprechenost-na-uchilishte-kje-zemaat-plata-od-24-000-denari>

Организациите на лицата со попреченост, освен кровната организација, не се систематски поддржани од националните или локалните буџети. Законот за инвалидски организации¹⁴⁵ и Закон за игрите на среќа и за забавните игри¹⁴⁶ гарантираат годишна финансиска поддршка од нешто повеќе од 1,2 милиони евра за седум синдикални организации под капата на Националниот совет на инвалидски организации (НСИО), без де факто шанса за оние ОЛП засновани на права да бидат поддржани на истиот начин.¹⁴⁷ И покрај наодите во 2017 година, на Државниот ревизор за злоупотреба на НСИО фондовите, од државата не беа преземени никакви санкции.

Инвестирањето во спроведувањето на целите за одржлив развој (ЦОРИ) во земјата е направено од 13 донатори за развој. Од речиси 870 милиони евра инвестирани за периодот 2016 – 2020 година, најголемиот износ од средствата се додели за ЦОР 11 (Одржлива урбанизација). Според податоците од извештајот „Спроведување на цели за одржлив развој: Брза интегрирана проценка на клучните национални политики за развојно планирање“ во контекст на ЦОР, во зависност од мандатот на донаторот, инвестициите беа особено инјектирани во одредени ЦОРИ (т.е. буџетите на проектите на ДЕУ беа ориентирани да се однесуваат на целите во ЦОР 16 (Инклузивно управување) и ЦОР 17 (Партнерства), додека агенциите на ОН го канализираа поголемиот дел од нивното финансирање во ЦОР 8 (Економски раст и вработување). Според овој извештај, проектите финансирани од ДЕУ во контекст на ЦОРИ распределија над 193 милиони евра од кои најголемиот дел од средствата, речиси 70 милиони евра, беа доделени за ЦОР 16 (Мирни и инклузивни општества), додека Целта 16 беше финансирана со околу 33 милиони евра. Во периодот 2016 – 2020 година агенциите на ОН во Северна Македонија колективно доделија околу 106,5 милиони евра во ЦОРИ, од кои за ЦОР 8 (Раст и работни места) беа доделени речиси 24 милиони евра. Нема податоци колку од овие средства се наменети за попреченост и спроведување на КПЛП и во земјата не постојат ЦОР индикатори расчленети по попреченост.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Види: Закон за инвалидски организации, МТСП, достапно на: https://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/invorganizacij_konsolidiran.pdf

¹⁴⁶ Види Закон за игри на среќа и за забавни игри, достапно на: <http://www.ujp.gov.mk/mk/regulativa/opis/25>

¹⁴⁷ Националниот совет на инвалидски организации е здружение на седум здружени национални инвалидски организации и тоа: Национален совет на слепи лица, Национален совет на глуви наглуви лица, Национален совет на лица со телесен инвалидитет – Мобилност, Републички центар за поддршка на лицата со интелектуална попреченост „Порака“, Национален совет на цивилни лица со попреченост од војната, Национална федерација за спорт и рекреација на лицата со попреченост на Македонија – Македонски параолимписки комитет и Национален сојуз на инвалиди на трудот.

¹⁴⁸ https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1578Rapid_Integrated_Assesment_North_Macedonia.pdf.

5.7 Отчетност и управување

Развивањето ефективни, отчетни и транспарентни институции на сите нивоа на власт е интегрирано во Целите за одржлив развој за 2030 година, како ЦОР 16.6. Зајакнувањето на капацитетите за ефективно следење на овој ЦОР бара добро координирано, добро финансирано и комплементарно дејствување на различни нивоа.

Статистика и собирање податоци

Во поглед на општото разбирање за пристапот за човекови права во однос на попреченоста и доминантниот медицински/добротворен пристап, особено во чувањето на финансиски средства, на носителите на обврски им недостасува јасно разбирање на попреченоста. Освен Законот за спречување и заштита од дискриминација¹⁴⁹ што е усогласен со недефиницијата на попреченоста според ОН КПЛП, различни сектори користат разни дефиниции, но сите се предводат од доминантниот медицински пристап.¹⁵⁰ Клучни носители на обврските за собирање податоци се Министерството за труд и социјална политика,¹⁵¹ центрите за социјални работи, Агенцијата за вработување,¹⁵² Фондот за пензиско и инвалидско осигурување,¹⁵³ Министерството за образование и наука,¹⁵⁴ Министерството за здравство,¹⁵⁵ и Фондот за здравствено осигурување.¹⁵⁶ Сите овие податоци се еднодимензионални и се скроени во прилог на тесните потреби на оние што ги собираат. Најчесто податоците се расчленети според род, возрасна група и етничка припадност, но само за да се покаже бројот на мажи и жени со попреченост во секоја од подгрупите.

¹⁴⁹ Член 4, точки 2, 3, 4, 5 (Службен весник 101/2019)

¹⁵⁰ За повеќе види Законите и политиките во Република Македонија во областа на попреченоста – Извештај од систематското следење на законите и политиките, 2015 година, стр. 14-17; Анализа-оценка на националните програми и мерки за вработување на лица со попреченост, 2018 година, стр. 20

¹⁵¹ Податоци за бројот на лица кои примаат додаток за попреченост, додаток за неѓа на трето лице, додаток за личен асистент, број на луѓе кои примаат додаток за гарантиран минимален приход и други релевантни податоци

¹⁵² Податоци за невработени лица со попреченост, број на заштитни компании за вработување лица со попреченост, број на лица со и без попреченост вработени во заштитните компании

¹⁵³ Податоци за број на лица кои примаат инвалидска пензија, степен на попреченост

¹⁵⁴ Број и вид на основни и средни училишта и ресурсни центри за деца со попреченост, број на запишани ученици во овие училишта, број на лични и образовни асистенти во редовните училишта

¹⁵⁵ Податоци од комисији кои одлучуваат за индивидуалниот степен на попреченост и други релевантни податоци за медицинска попреченост

¹⁵⁶ Податоци за опрема за попреченост поддржана од Фондот, износ на средства обезбедени за опрема за попреченост, други релевантни податоци за медицинска инвалидност

Улогата на Државниот завод за статистика (ДЗС) ги агрегира податоците за попреченоста собрани од носителите на должност во изработката на своите месечни, годишни и тематски извештаи,¹⁵⁷ иако самиот Завод е во најдобра позиција да собира расчленети податоци за попреченоста и да ја вгради попреченоста во главните текови при изработката на методологијата. Петгодишната програма за статистички истражувања¹⁵⁸ е клучниот документ за дефинирање на обемот на податоците што ќе се собираат во тој период. Поради различни причини со текот на годините, попреченоста не беше вклучена во оваа програма. Процесот на дефинирање на потребите и приоритетите за програмата 2023 – 2027 година треба да започне по пописната операција во 2021 година, а ДЗС се чини дека се отворени за соработка за проширување на методолошките пристапи кон поставување на попреченоста во главните текови.

Дополнителна димензија што игра улога во креирањето на статистичките приоритети на ДЗС е бројот на барања што тие годишно ги добиваат за потребите на надворешните актери, вклучително и другите носители на должност, ОЛП и ГО, поединци, истражувачи, докторанди итн. Освен неколку ОЛП и ГО, нема други актери што бараат статистика за попреченост, па дури ниту Владата. Малиот број барања до ДЗС за статистиката за попреченост е најмногу поврзан со веќе познатиот факт дека тие немаат никакви сопствени специфични податоци за попреченоста ниту податоци за попреченоста вградени во главните текови, освен податоците добиени од другите носители на должност. Сепак, можноста за поголем притисок врз овој носител на должност преку чести и стратешки насочени барања, може да помогне во позиционирање на прашањата за попреченост повисоко на нивната приоритетна листа. Ова, всушност, важи за сите носители на должност.

ДЗС ја има клучната улога во креирање на прашалникот за државниот попис на населението, кој како формат нуди само ограничен простор и време за прашања на која било тема, како што е попреченоста. Затоа е важно да се вклучат релевантни и добро формулирани прашања што можат да ги понудат најдобрите податоци за креирање политики. За такви цели, Вашингтонската група за статистика за попреченоста (WG) разви кратки и проширени сетови прашања за попреченост, со извештај што бележи употреба на кратките сетови прашања од страна на повеќе од 60 земји до средината на 2020 година.¹⁵⁹

¹⁵⁷ <https://www.stat.gov.mk/PublikaciiPoOblasti.aspx>

¹⁵⁸ <https://www.stat.gov.mk/pdf/Programa20182022.pdf>

¹⁵⁹ Види <https://www.washingtongroup-disability.com/question-sets/>, Извештај за способноста на земјите да ги разделат индикаторите за ЦОП по попреченост, 2020 година, https://www.washingtongroup-disability.com/fileadmin/uploads/wg/Documents/WG_Implementation_Document_10_-_SDG.pdf

Истиот извештај заклучува дека способноста за расчленување на индикаторите за ЦОП по попреченост според меѓународните стандарди е остварлива и широко применлива, и дека за остварување на целосниот потенцијал на расчленувањето ќе биде потребна поголема техничка помош за поддршка на националните заводи за статистика да го искористат максимумот од нивните постојни инструменти и податоци.

Сепак, пописот на населението, домаќинствата и живеалиштата во Северна Македонија од 2021 година не вклучува ниту едно од сетовите прашања на WG,¹⁶⁰ иако земјата тврдеше поинаку пред КоПЛП во 2018 година, во нејзините одговори на списокот на прашања во првичниот извештај.¹⁶¹ Многу ограничена верзија на краткиот сет прашања на Вашингтонската група за статистика за попреченост е вклучена во пописниот прашалник. Понатаму, во процесот на консултации за анкетниот прашалник, ниту едно од министерствата и другите институции вклучени во процесот, не укажа на отсуството на краткиот сет прашања на WG, ниту пак даде официјален коментар за ова прашање. Истовремено пак претставниците на агенциите на ОН веруваа дека пописниот прашалник го вклучува краткиот сет прашања на WG. Без краткиот сет прашања на WG, пописот нема да ги произведе потребните податоци и статистики за попреченоста, што ќе има огромно негативно влијание врз квалитетот на политиките и мерките за попреченост на сите нивоа. Ниеден од носителите на должност што беа контактирани не е запознаен со ова, ниту пак се чини дека му даваат должен приоритет.

Истражувачите, ОЛП, ГО и меѓународните организации се сложуваат дека податоците и статистиките за попреченост во земјата се оскудни.¹⁶² Носителите на должност собираат статистика за попреченост во рудиментирана форма и изолирано едни од други, што ги прави таквите податоци парцијални, недоволни и фрагментирани. Податоците за попреченоста се разликуваат со различните дефиниции за попреченост, и се фокусираат повеќе на квантитет без да се истражат причинско-последичните односи. Понатаму, овие податоци најчесто не се лесно достапни за јавноста и можат да се добијат или од официјалните публикации на носителите на должност или преку поднесување барање за пристап до информации од јавен карактер со тоа што има по-

¹⁶⁰ Прашалници што ќе се користат при пописот на населението, домаќинствата и живеалиштата во Република Северна Македонија, 2021 (Службен весник 30/2021)

¹⁶¹ Список на прашања во врска со првичниот извештај на поранешната југословенска Република Македонија, Одговори на поранешната југословенска Република Македонија на списокот прашања, 2018 година, Одговор на прашање 54

¹⁶² Анализа на состојбата на лицата со телесен инвалидитет во Република Македонија, 2017, стр. 63, 64

веќе одбиени отколку прифатени барања. Најважно е што попреченоста не е вклучена низ механизмите и методологиите за собирање податоци. Ова ја влошува невидливоста на оваа група носители на права во очите на креаторите на политиките, и силно ја поткопува севкупната одговорност на носителите на должност и објаснува зошто владата главно не е во состојба да креира и спроведува одржливи и кохерентни политики, стратегии и мерки засновани на права во повеќето области.¹⁶³

Национална рамка за спроведување и мониторинг

Точките за контакт во Владата за следење на законската и практичната примена на правата од ОН КПЛП, како дел од пошироката трислојна рамка за спроведување, не е воспоставена во Северна Македонија дури ни десет години по ратификацијата. Тоа создава сериозна загриженост за целото општество, укажувајќи на можно отсуство на разбирање на концептите врз кои се темели ОН КПЛП, како и недостиг од политичка волја за методолошко постапување по темите за попреченост засновани на правата. Исто така, тоа го истакнува и недостигот од разбирање на политичките елити за изработка на одржливи системи и инфраструктура во полза на сите граѓани.

По измените на подзаконските акти¹⁶⁴ што ја уредуваат поставеноста на национално ниво според член 33 од ОН КПЛП, Северна Македонија го реструктурираше Националното координативно тело за спроведување на КПЛП, т.е. **националниот координативен механизам**, позиционирајќи го во Кабинетот на премиерот и јакнејќи ја застапеноста на институциите.¹⁶⁵ Двата позитивни зафати се истакнати и во Завршните согледувања во првичниот извештај за земјата на Комитетот на правата на лицата со попреченост.¹⁶⁶ Националното координативно тело (НКТ) го усвои Акцискиот план за

спроведување на ОН КПЛП за 2021¹⁶⁷ во јули 2021 г., како крајно амбициозен план во кој се наведуваат мерки за закони, политики, инфраструктура и работа на терен, што треба да се спроведат од седум министерства.

Сепак преостануваат важни прашања имајќи ја предвид главната цел на НКТ да се зајакне соработката помеѓу министерствата и да се избегнува донесување изолирани мерки од креаторите на политики. Сè уште не се определени минималните хиерархиски нивоа на претставниците на институциите во ова тело, имајќи предвид дека повисоките нивоа се неопходни за соодветна распределба и спроведување на усвоените мерки низ ресорните министерства.

Застапеноста на кровната организација на „инвалидни“ лица и Ресурсниот центар за родители на деца со „попреченост“ во ова тело може да се смета за проблематична: прво, не постојат критериуми по кои тие биле назначени;¹⁶⁸ и второ, не се застапени ОЛП засновани на правата. Заедно со неутврдените лица за контакт во Владата, овие нешта ја ставаат под знак прашање заложбата за соодветно спроведување на ОН КПЛП, и за вклучување на пристапот заснован на правата во своите политики и програмски циклуси.

Оваа загриженост е засилена со фактот што сè уште не е добиен одговор од Министерството за здравство на барањата од НКТ и НП да се обезбеди приоритетна вакцинација против КОВИД-19 за лицата со попреченост. Дополнително, пренесената загриженост до релевантните институции за нефункционирањето на комисиите што доделуваат надоместоци за попреченост¹⁶⁹ не вроди со плод – што резултира со неможност лицата со попреченост да ги добијат надоместоците или да ги изгубат веќе доделените. Покрај тоа, НКТ не го поддржа барањето на независниот механизам за мониторинг групата куси или проширени сетови прашања на Вашингтонската група за статистика за попреченост да се вклучи на претстојниот национален попис во 2021. Горенаведеното го потенцира императивот од воспоставување на лица/точки за контакт што ќе го олеснат транспонирањето на мерките од ОН КПЛП во националниот систем и во животот на граѓаните.

¹⁶³ На пример, во јули 2021 година, Владата префрли 100.000.000 МКД од Посебниот фонд за поттикнување на вработувањето на лицата со попреченост во друга програма (Службен весник 166/2021); 30.000.000 МКД во септември 2020 година (Службен весник 218/2020); 100.000.000 МКД во јуни 2020 (Службен весник 156/2020)

¹⁶⁴ Одлука за формирање Национално координативно тело за спроведување на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост на Обединетите нации (Службен весник 144/2012 – укината; Службен весник 69/2018, 75/2019)

¹⁶⁵ Кабинет на премиерот, Министерство за образование и наука, Министерство за труд и социјална политика, Министерство за здравство, Министерство за финансии, Министерство за транспорт и врски, Министерство за правда, Министерство за надворешни работи, Министерство за култура, Министерство за локална самоуправа, Секретаријатот за европски прашања, како и Националниот совет на „инвалидни“ организации и Ресурсниот центар за родители на деца со „попреченост“.

¹⁶⁶ Завршни согледувања за првичниот извештај на ПЈР Македонија, Комитет за правата на лицата со попреченост, членови 4а, 4г

¹⁶⁷ https://vlada.mk/sites/default/files/dokumentj/akciski_plan_za_2021_godina_za_implementation_za_implementation_za_implementation.pdf

¹⁶⁸ Јавен оглас за избор на член во НКТ, <https://vlada.mk/node/14502>, проценка на 24.07.2021

¹⁶⁹ <http://www.mobilnost.mk/index.php/2011-10-26-09-10-24/396-sednica-na-nacionalnoto-koordinativno-telo-za-implementation-na-konvencijata-na-oon-za-pravata-na-licata-so-invalidnost>, проценка на 24.07.2021

Независниот механизам за мониторинг во состав на Одделението за правата на децата и на лицата со попреченост при Канцеларијата на Народниот правобранител, има акредитација со статус Б што посочува на делумна усогласеност со Париските принципи.¹⁷⁰ Овој механизам формално е ставен во функција од 2019 г., составен од три члена, но ниедно не е лице со попреченост. Неговото воспоставување е позитивен исчекор во спроведувањето на ОН КПЛП, и неопходно е да се зајакне. Ова Одделение им се обрати на ОЛП и ГО да се приклучат на механизмот, и 17 од нив веќе прифатија, но не постојат јасни правила за застапеноста на ОЛП и ГО, како ни процедури за назначување или разрешување на членовите. Во 2021 г. се одржаа првите две официјални средби со поддршка на Канцеларијата на постојаниот координатор на ОН. Постои видливо отсуство на структура и поставени приоритети, како и споделено разбирање за потребата од систематски пристап во вршењето мониторинг.

Како резултат на напорите на Народниот правобранител, децата со попреченост беа успешно вратени на настава со физичко присуство во рамки на системот за специјализирано образование, со што се одговори на зголемените и непропорционални влијанија од КОВИД-19 врз децата со попреченост. Во соработка со ОЛП и преку внатрешни процедури, Одделението поднесе барања за измена на дискриминаторските членови во некои од законите; пред сè за неподобноста на лицата над 65-годишна возраст да добиваат надоместок за попреченост, условот за одредено членство за добивање субвенциониран автобуски превоз, како и во однос на целосното вклучување на прашањата од Вашингтонската група на претстојниот попис. Овие и други активности на Одделението во соработка со ОЛП и ГО можат да ја дадат основата за работата на механизмот за мониторинг, што може и понатаму да се унапреди по зајакнувањето на капацитетите.

Иако националниот превентивен механизам на Народниот правобранител¹⁷¹ и Механизмот за граѓанска контрола¹⁷² се воспоставени согласно закон, тоа не е случај со механизмот за мониторинг. Годишниот буџет на механизмот за мониторинг е на слично ниво како и на останатите два механизма, но, тоа е недоволно за извршување на неговата основна улога. Дополнително, неговиот капацитет треба да се зајакне со дополнителни човечки ресурси и со знаење за човековите права, а тоа претставува висок приоритет и за вработените.

¹⁷⁰ <https://www.un.org/ruleoflaw/files/PRINCI~5.PDF>, проценка на 22.07.21

¹⁷¹ Закон за изменување и дополнување на Законот за народниот правобранител (Службен весник бр. 181/2016)

¹⁷² Закон за изменување и дополнување на Законот за народниот правобранител (Службен весник бр. 35/2018)

Министерот за надворешни работи претседава со **Меѓувладиното тело за човекови права**,¹⁷³ а Секретаријатот е во состав на Директоратот за мултилатерални односи и безбедносна соработка. Ова тело има за задача да врши координација за целиот опсег на човекови права со сите министерства и владини институции; размена на информации и податоци за спроведувањето на препораките на телата за договорите; и предлага амандмани за унапредување на законската рамка за човекови права. Во основа, ова тело го координира исполнувањето на препораките што ги даваат телата за договорите на разни владини субјекти, но само од аспект на координативно известување и проследување. Во составот на ова тело се министерот за надворешни работи, 12 државни секретари на повеќе министерства и 4 раководители на владини институции, како и 4 раководители на независните механизми како надворешни членови.¹⁷⁴ Високиот степен на застапеност овозможува да се направи добар преглед во постигнатиот напредок во однос на спроведените препораки.

На крајот треба да се истакне и **целосното отсуство на стратегии за попреченоста и за вклучување на попреченоста во постојните стратегии** на сите носители на обврски. Тука спаѓаат и сите механизми според член 33, со исклучок на Акцискиот план на НКТ за 2021, што се фокусира на обврските на разни носители на обврски за конкретни мерки – и не претставува сеопфатна стратегија за вклучување на попреченоста во нивната работа. Освен тоа, во постојните стратегии на носителите на обврски речиси целосно недостасуваат аспекти на попреченоста, освен прашањата за попреченоста коишто „припаѓаат“ во нивниот делокруг на работа.

Извештаи до КПЛП

Обврската за поднесување периодични извештаи за попреченоста подразбира барање од државите да спроведуваат транспарентни истражувања и процес на подготовки, и да ги вклучат лицата со попреченост и нивните претставнички организации во процесот на подготовка и составување на извештајот.¹⁷⁵ Од една страна, целта е да се зајакне отчетноста на носителите на обврски и да се негуваат партнерства во управувањето меѓу владите и граѓанското општество, од друга страна.

Првиот извештај на Северна Македонија за КПЛП беше подготвен од Министерството за труд и социјална политика, и на ОЛП им беше доставена

¹⁷³ Одлука за формирање меѓувладино тело за човекови права (Службен весник 55/2012, 55/2015)

¹⁷⁴ Вклучувајќи ги и Народниот правобранител и Комисијата за спречување и заштита од дискриминација

¹⁷⁵ КоПЛП на ОН, член 35 став 4 во согласност со член 4 став 3

конечната нацрт-верзија за да поднесат коментари. Извештајот се фокусираше на законските одредби и политики и не ја разгледа состојбата на лицата со попреченост. Првичниот извештај беше поднесен до Комитетот за правата на лицата со попреченост во октомври 2014 г.¹⁷⁶ По овој владин извештај, неформалната коалиција на ОЛП и граѓанските организации поднесоа збиен извештај како одговор на Листата на прашања (ЛП) од земјата.¹⁷⁷ Тука не беа содржани само одговорите на Листата на прашања за земјата (ЛП), туку беа опфатени и низа други проблеми што не беа покренати во Листата, и така доби форма на алтернативен извештај. Питоа беше илустрирано дијаметрално спротивното разбирање на попреченоста од страна на носителите на должност, од една страна, и ОЛП и ГО од друга страна, и состојбата на терен ја прикажа како драстично различна од опишаната состојба во владиниот извештај.

¹⁷⁶ tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fMKD%2f1&Lang=en

¹⁷⁷ <http://www.nsiom.org.mk/konvencija/category/16-izveshtai-za-konvencijata>

6. Анализа

Иако земјата ја ратификуваше КПЛП на ОН во 2011 година, малку е направено за да се осигури дека лицата со попреченост можат да ги остварат своите права и достоинствено да живеат независен живот. Преовладува стигматизација и дискриминација на заедницата со попреченост, што во комбинација со непристапната средина ги ограничува можностите за лицата со попреченост да учествуваат како рамноправни членови на општеството.

Во текот на тие 10 години од ратификацијата, земјата не се придвижи систематски кон ефективното спроведување на КПЛП. Постојната законска рамка, вклучувајќи го и Уставот, што ги уредува граѓанските и политичките права, како и економските, социјалните и културните права, е ригидна, рестриктивна и дискриминаторска и не е во согласност со КПЛП на ОН.

Новодонесените закони (за основно образование, за социјална заштита, вработување и дел од законите за правата на здравствена заштита) само ја декларираат формалната еднаквост и не се во согласност со одредбите на КПЛП. Законот за спречување и заштита од дискриминација го препознава правото на еднаквост и недискриминација според член 3 и 5 од КПЛП. Има ограничено знаење за разумното прилагодување и инклузивната еднаквост од страна на сите засегнати страни, ОЛП и ГО.

Кога станува збор за институционалната инфраструктура, Владата во 2018 година вложи напори и воспостави поширока тристепенна рамка за спроведување на КПЛП (НКТ за спроведување на КПЛП). Точката за контакт е именувана во рамките на Владата и телото за следење формирано во 2020 година во рамките на Канцеларијата на Народниот правобранител. И покрај овој напор, претпоставената инфраструктура не е во согласност со КПЛП (член 33).

Министерот за надворешни работи претседава со Меѓувладиното тело за човекови права, со Секретаријатот сместен во Дирекцијата за мултилатерални односи и безбедносна соработка. Секретаријатот комуницира со ограничен број ГО, со позитивни примери од последните циклуси на известување според Конвенцијата за правата на детето и Универзалниот периодичен преглед. Сепак, слабите врски со ОЛП се очигледни, без комуникација во врска со КПЛП на ОН, освен што се олеснува презентацијата на првичниот извештај пред КоПЛП на ОН. Телото допрва треба да ги дефинира модалитетите, ве-

ројатно во рамките на неговата експертска група, за поструктурирана соработка со пошироката рамка на граѓанското општество, вклучувајќи ги ОЛП.

Недостига разбирање за КПЛП во Владата, судовите и Парламентот, како и за другите регулаторни тела во различни области, како и во националниот заштитен механизам за човекови права. Земјата нема функционален и инклузивен механизам за координација, следење и евалуација на услугите за попреченост, како и спроведување на КПЛП и ЦОРИ.

Движењето за попреченост е фрагментирано на традиционалните ОЛП и новите ОЛП, како и на организациите на родители на деца со попреченост. ОЛП и родителските организации имаат недостиг од знаење во поглед на одредбите на КПЛП. Според доминантниот став на претставниците на меѓународната заедница во земјава, заедницата на лицата со попреченост е длабоко поделена и антагонистички настроена. Зајакнувањето на партнерствата во рамките на движењето за попреченост, унапредувањето на тесната соработка со ГО за човекови права и зајакнувањето на капацитетите на механизмот за следење, сето тоа во создавање унифициран глас заснован на пристапот за попреченост втемелен во човековите права, треба да продолжи да биде стратешки поддржано. Помеѓу другите позитивни резултати, таквиот пристап веројатно ќе поттикне поиздржано разбирање на попреченоста како дел од човековата различност, што, пак, ќе се одрази на квалитетот на улогата на надзорно тело врз ОЛП и ГО, притоа придонесувајќи кон нови генерации на организации за лица со попреченост, засновани на права со различно потекло.

Недостига координација помеѓу владата, донаторите, агенциите на ОН и ОЛП во врска со прашањата за попреченост. Земјата нема Национална стратегија за попреченост и стандардни оперативни процедури за инклузија на попреченоста и нејзино вградување на главните текови.

Сите лица со попреченост се соочуваат со предизвици во однос на пристапот до правдата поради недоволните информации за постоењето на услуги што можат да обезбедат подобар пристап, но и недоволната обука на државните службеници за работа со лицата со попреченост. Има многу малку достапни информации за тоа што да се прави во случај на насилство и прекршување на правата.

Непристапноста на инфраструктурата на јавните

места во земјата (работно место, училишта, судови, цркви, полициски станици, затвори итн.), превоз и информации сериозно влијае врз целосното остварување на правата на лицата со попреченост. Недостигаат стандарди за пристапност и оперативни процедури, капацитет на регулаторните тела на национално и локално ниво. Условите за пристапност и недискриминација не се дел од прописите за јавните набавки.

Бенефициите и услугите за лицата со попреченост (деца, млади или постари лица) се изработуваат според медицинскиот модел. Лицата со попреченост можат да се квалификуваат за различни услуги и бенефиции (здравствени, социјални, образовни) во зависност од степенот на нарушување/попреченост, дијагнозата и возраста.

Проценката на попреченоста претставува голем предизвик. За секоја бенефиција, граѓаните со попреченост треба да поминат низ сериозно biroкратизиран систем составен од различни комисији. Владата ја иницираше и ја формираше првата Национална комисија за проценка на попреченоста со помош на моделот на Меѓународна класификација на функционирање (МКФ) за деца и млади до 26 години. МТСП го најави отпочнување на процесот на реформирање на проценката на попреченоста на граѓаните над 26 години, преку преземањето на иницијатива за реформирање на вработувањето на лицата со попреченост. Оваа реформа е добра можност за спроведување на пристапот заснован на човековите права. Успехот на овој потфат ќе зависи од воспоставувањето сеопфатен систем опремен со човечки ресурси што се темелно запознаени со одредбите на КПЛП.

За лицата со попреченост не се достапни социјалните услуги и инфраструктурата. Постојните парични надоместоци за граѓаните со попреченост и тие се ограничени според видот на попреченоста, возраста и типот на живеалиште. Вонинституционалните услуги се ограничени. Граѓаните со попреченост што живеат надвор од институциите често се наоѓаат згрижени од преоптоварени биолошки и згрижувачки семејства. Можностите за социјална интеграција често се пропуштаат, што го прави животот во семејството понекогаш исто толку изолирано искуство како и животот во институција. Услугите на личен асистент (ЛА) и нега, вклучително и помошта од ОА се преклопуваат и не се во согласност со одредбите на КПЛП.

Често, независното живеење погрешно се сфаќа како отсуство на зависност од поддршка од друга личност. Ниту засегнатите страни ниту лицата со попреченост немаат соодветно разбирање за концептот. Процесот на деинституционализација не е во согласност со член 19. Клучно е да се забележи

дека ниту лицата со попреченост ниту давателите на услуги (персонал од центрите за социјални работи, ГО ангажирани како даватели) не се запознаени со КПЛП. Лицата со попреченост учествуваат само како корисници во процесот на деинституционализација.

Друг голем предизвик во земјата е состојбата со деловната способност на многу лица со попреченост. Застарени се правилата и процедурите за ваквото правно дејствување. Следниве процеси треба да се разгледаат од аспект на човековите права е: (а) постапката за ставање под старателство и избор на старатели, (б) мандатот и одговорностите на старателите и (в) периодичните прегледи на способноста лицето со попреченост да носи одлуки. Прашањата поврзани со деловната способност се сложени и на значителен начин влијаат на многу области од животот како што се сопственоста, формирањето сопствено семејство, вработувањето и многу други. Така, неопходно е да се отвори дебата и да се започне со планирање на поставување систем за поддржано одлучување.

Постојните услуги засновани на заедницата се фрагментирани, некоординирани, нецелосни и недоволно развиени и неинклузивни. Нема интегрирани инклузивни услуги на локално ниво. Повеќето активности поврзани со попреченоста на локално ниво се само дел од работата на одделенијата за социјална заштита и финансиската поддршка најчесто се обезбедува за дневните центри.

Здравствените услуги за лицата со попреченост се непристапни или со слаб квалитет. Постојната законска регулатива не предвидува задолжителна едукација по прашањата за попреченост на здравствените работници, раководителите и давателите на здравствени услуги. Постојниот систем за обезбедување ортопедски помагала не е усогласен со потребите на лицата со попреченост, ниту по квалитет ниту по право на избор. Жените се во посебно неповолна положба: услугите за сексуално и репродуктивно здравје се целосно достапни за жените со попреченост.

Владата донесе нов Закон за основните училишта според кој се отвораат редовните училишта за сите деца и младинци со попреченост, но сепак останува прашањето на непристапна образовна инфраструктура. Иако овој закон е блиску да биде усогласен со одредбите на КПЛП, сепак, средното образование останува непристапно, сегрегирано и специјализирано. Владата најави дека во наредните години ќе се направат законски реформи во средното образование. Постојната законска регулатива не предвидува задолжително образование по основ на прашањето за попреченост на наставниците и универзитетските работници.

Системот за вработување во моментов го промовира само вработувањето на лица со попреченост во заштитните друштва. Учеството на лицата со попреченост на пазарот на трудот е многу слабо. Законот треба да се ревидира и повторно да се разгледа статусот на Посебниот фонд за вработување на лица со попреченост. Регистрацијата на невработени лица со попреченост е исто така многу ниска. Постои потреба од развој на поддржани услуги за вработување. Во оваа насока, добра можност е пилот-моделот што го имплементира УНДП со формирање на два центра: еден во јавната социјална установа Завод за рехабилитација на деца и младинци „Топанско Поле“ во Скопје и друг во социјалното претпријатие Избор од Струмица. Двата центра пилотираат различни услуги и тестираат пристап заснован на искуство во вработливоста на лицата со попреченост. Друга добра можност во овој сегмент е заложбата на Владата да донесе нов закон за вработување на лица со инвалидитет со квотен систем. На локално ниво, во стратешките програми на општините не се зема предвид можноста за вработување на лицата со попреченост.

Земјата нема структуриран пристап за добивање статистички податоци за лицата со попреченост. Носителите на должност што собираат статистички податоци за попреченоста, тоа го прават на фрагментиран начин, фокусирајќи се само на нивните непосредни потреби. Постои значителен пропуст во комуникацијата на носителите на должност во врска со собраните податоци, што пак доведува до изолација на таквите податоци, како и нивна неупотребливост за креирање политики засновани на податоци. За жал, новиот попис од 2021 година не успеа адекватно да ја опфати заедницата на лица со попреченост. Никој од носителите на должност нема обврска да собира податоци за лицата со попреченост. Земјата не го препознава и не го разбира концептот на буџетирање засновано на резултати за инклузија на лицата со попреченост. Одредбите за попреченост не се дел од новиот Закон за буџет ниту во управувањето со јавните финансии. Има многу ограничени технички капацитети и знаење во јавниот сектор и помеѓу донаторите, вклучително и агенциите на ОН за изработка на буџет со инклузија. Не се обезбедува изработка на буџет со инклузија и разумно прилагодување во сите програми и услуги.

Учеството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот останува на ниско ниво. Постојната законска регулатива за избори и вработување во јавната администрација не е во согласност со одредбите на КПЛП. Политичките партии не се запознаени со обврските согласно КПЛП. Владата не прави никакви консултации со ОЛП или со лицата со попреченост, ниту пак со децата и жените со попреченост, при подготовката на законодавството,

политиките или политичката понуда на национално или на локално ниво.

7. Критични точки и можности за делување

7.1 Критични точки

- Постои недостиг од координација помеѓу засегнатите страни што се слабо информирани за КПЛП
 - Механизмите и координацијата помеѓу сите засегнати страни на национално и локално ниво се многу слаби. Недостига координација помеѓу владата, меѓународните донатори, агенциите на ОН и ОЛП
 - Недостиг од свесност и разбирање за КПЛП кај повеќето владини функционери во различните министерства, Собранието и судиите, како и кај ОЛП, ГО и лицата со попреченост на национално и локално ниво
- Лицата со попреченост не се перципираат како еднакви со другите и систематски се дискриминирани
 - Уставот и постојното законодавство не се во согласност со КПЛП. Не постои Национална стратегија за попреченост. Капацитетот на механизмот за заштита на човековите права, и на засегнатите страни во правосудниот систем е многу слаб во однос на одредбите на КПЛП
 - Постојниот систем на старателство ја негира и ограничува деловната способност на лицата со попреченост, ограничувајќи го нивното право да носат одлуки и нивното право на избор
 - Поради недостиг од финансиски и институционални капацитети, како и недостиг од партнерство и соработка помеѓу ОЛП, нема единство помеѓу нив и тие не зборуваат со единствен глас за правата на лицата со попреченост
 - Разумното прилагодување е концепт што е погрешно сфатен од засегнатите страни, вклучувајќи ги ГО, ОЛП и лицата со попреченост
 - Има многу ограничени технички капацитети и знаење помеѓу носителите на должност за концептот на деловна способност и членот 12 од КПЛП
 - Државата не успеа да создаде механизам за поддржано одлучување, што би ја вратило правната способност на лицата со попреченост во институциите, вклучително и на оние во процес на деинституционализација што биле преместени во групни домови
- Лицата со попреченост не можат да се движат и самостојно да комуницираат во нивната околина
 - Непристапноста на инфраструктурата на јавните места (работно место, училишта, судови и цркви), превозот и информациите сериозно влијаат врз целосното уживање на правата од страна на лицата со попреченост. Недостасуваат стандарди за пристапност и оперативни процедури, капацитет и сродна рамка за спроведување во области како градежништво, превоз, информациски технологии
- Инклузивни услуги
 - Проценка на попреченоста како порта за услуги и бенефиции
 - Нема јасна визија за начинот на воспоставување правилен систем за проценка на попреченоста врз основа на потребите на лицата со попреченост
 - Инклузивни социјални услуги за социјално осигурување и намалување на сиромаштијата
 - Социјалните служби се медицински базирани и дискриминаторски. Недостигаат регулаторни механизми за социјалните услуги на национално ниво. Постои недостаток од координација меѓу ЦСР и ЕА
 - Не постојат интегрирани услуги за поддршка на лицата со попреченост во нивните локални заедници
 - Слаби капацитети на општините и ОЛП да се вклучат во продуктивни партнерства и да придонесат за подобрена испорака на услуги и реализација на локалните приоритети во согласност со развојните стратегии
 - Недостига координација и недостигаат услуги за правилно и ефикасно спроведување на процесот на деинституционализација. Акцискиот план за деинституционализација за 2021 година не е усвоен од Владата. Различните страни вклучени во деинституционализацијата не се запознаени со КПЛП
 - Инклузивни услуги за инклузивно образование
 - И покрај напорите направени за воспоставување на инклузивно основно образование, капацитетот и знаењето на засегнатите страни и наставниците сè уште недостасува
 - Средното образование е сегрегирано и специјално. Недостига капацитет кај наставниците на сите нивоа. Постојните наставни програми за обука на наставниот кадар не предвидуваат учење на вештини потребни за работа со деца и младинци со попреченост
 - Поддржано вработување

- Политиката за вработување за лицата со попреченост не е во согласност со КПЛП. Посебниот фонд за вработување на лица со попреченост не работи транспарентно. Законот не промовира или регулира каква било форма на поддржано вработување на лица со попреченост. Стапката на регистрирање на лицата со попреченост како невработени е многу мала. Регулативата за центрите за професионална рехабилитација не е во согласност со КПЛП
- ⊕ Инклузивни услуги за уживање на правото на здравствени услуги и СРЗ и превенција на РН
- И покрај постоењето на различни законодавни акти и стратегии, пристапот до здравствените услуги за лицата со попреченост останува главно ограничување, е дискриминаторски и заснован на медицински пристап. Лицата со попреченост имаат ограничен пристап до информации за сексуалните и здравствените репродуктивни права и превенција на РН
- ⊕ Жените и девојчињата со попреченост во родовите политики
- Родовите политики, како и другите политики (деца, ХИВ) немаат одредби за попречености според интерсексискиот пристап на КПЛП. Жените и девојчињата со попреченост имаат ограничени информации и пристап до правда и помош по насилниот настан
- Лицата со попреченост се изоставени од повеќето политички и општествени процеси на сите нивоа
- ⊕ Правната рамка не е во согласност со КПЛП и не нуди можност за мажите и жените со попреченост да го кажат своето мислење за прашања што се важни за нив како и можност да станат лидери. Лицата со попреченост се соочуваат со многу бариери за учество во политичкиот и јавниот живот, вклучувајќи недостаток од општествена поддршка, празнини во образованието, рестриктивни законски рамки и непристапни физички средини и методи на комуникација, ниски приходи и невработеност и повеќеслојни видови на дискриминација
- ⊕ Правната рамка и распределбата на државните средства за традиционалните ОЛП се регулирани со посебен закон „Закон за инвалидни организации“, што создава антагонизам меѓу традиционалните и новите ОЛП, обединети во НСИО бидејќи одредени бенефиции и услуги регулирани во законската рамка се условени со членството во НСИО
- ⊕ Не постојат механизми за обезбедување учество на лицата (вклучувајќи ги и децата) со попреченост во процесите на донесување одлуки што влијаат на нивните животи, особено правото на децата со попреченост да имаат мислења што ќе се земат предвид за прашања што се однесуваат на нив и на нивните семејства, вклучувајќи и учество во сите механизми на заштита
- Изготвување буџет усогласен со КПЛП
 - ⊕ Постојните законски применливи регулативи во министерствата и управувањето со јавните финансии не го инкорпорираат прашањето за попреченост што подразбира дека секоја година се трошат јавни средства за услуги што не се достапни за лицата со попреченост. Не постојат систематски и транспарентни консултации во текот на буџетскиот процес со ОЛП. Има многу ограничени технички капацитети и знаење во јавниот сектор и помеѓу донаторите, вклучително и агенциите на ОН за изготвување на буџет за инклузија. Лицата со попреченост не поседуваат знаење за изготвувањето, формулирањето, спроведувањето и процесите на следење и евалуација на буџетот
- Носителите на должност не се одговорни за вклучување и спроведување на правата за попреченост во главните текови
 - ⊕ Сериозниот недостиг од податоци специфични за попреченоста и раздвоени по основ на попреченост кај сите одговорни институции, заедно со недостатокот од волја за вклопување на попреченоста во главните текови на постојните методологии за собирање податоци, оневозможува ова прашањето да биде соодветно упатено/ третирано или да има приоритет во политиката. Недостигаат податоци за попреченоста, раздвоени според род, возраст, етничка припадност и нарушувања. Националниот попис на населението, домаќинствата и становите од 2021 година нема да ги обезбеди потребните податоци за креирање одржливи политики за попреченост. Механизмот за известување според КПЛП не е јасен и нема функционална оперативна рамка. Недостига учество и консултации со ОЛП во процесите на владините ЦОРИ и КПЛП. Има многу ограничени технички капацитети и знаење помеѓу донаторите, вклучително и агенциите на ОН за прашањата на попреченост и одредбите во КПЛП
- Пандемијата на КОВИД-19 и Законот за хуманитарни кризи и вонредна состојба
 - ⊕ Постојното законодавство не е во согласност со чл. 11 од КПЛП. Во законодавството нема предвидено никакви консултации со лицата со попреченост и ОЛП. За време на КОВИД-19 државата не ги консултираше лицата со попреченост и ОЛП. Следствено, најголем дел од мерките усвоени за време на кризата со КОВИД-19 ги прекршиле правата на лицата со попреченост

7.1 Можности за дејствување

Распространетата свесност за потребата од добар механизам за координирање на активностите поврзани со попреченоста на национално и локално ниво помеѓу луѓето во постојните структури (НКТ за КПЛП, Народен правобранител, КЗПД) укажува дека постои прозорец на можност за дејствување. Исто така, постојат некои ОЛП и ГО што активно се залагаат за спроведување на КПЛП. Агенциите на ОН и другите меѓународни донатори, исто така, се залагаат за вклучување на попреченоста во владината агенда преку нивните партнерски рамки. Сегашната ревизија на Законот за здруженија на граѓани и фондации иницирана од Министерството за правда и која се очекува да заврши во 2022 година е добра можност да се вложат заложби за подобро регулирање на работата на ОЛП и распределба на државните средства за сите ОЛП во согласност со одредбите на КПЛП.

Искуствата од соработката со ЕК и агенциите на ОН за време на пописот во 2021 година можат да го трасираат патот за понатамошно развивање на капацитетите на Државниот завод за статистика. ЕУ-РОСТАТ, беше главниот партнер на Владата во активностите поврзани со пописот, додека агенциите на ОН предводени од УНФПА и УНИЦЕФ придонесоа во истражувањето на можностите за создавање база на податоци за населението што ќе овозможи мапирање на социоекономските и демографските разлики.

Скорешните донаторски заложби за инвестиција во инфраструктурата на училиштата претставува добра можност училиштата да се направат пристапни за лицата со попреченост. Дополнително, тековната измена на Законот за градење од страна на Владата е добра можност овој закон да се засили со одредбите на КПЛП.

Поддршката на УНИЦЕФ за Националното тело за функционална проценка за деца и млади до 26 години е добра можност да се зајакне капацитетот на ова тело и планираните девет регионални тела за проценка на функционалната попреченост за децата и младите. Наставните програми за обука, сепак, треба да се надградат со одредбите на КПЛП. Исто така, МТСП со поддршка на СБ планира да воведат нов систем за проценка на попреченоста на лица над 26 години. Овој процес е поврзан и со иницијативата за измени во Законот за вработување на лица со попреченост.

Во Ревидираната програма за вработување и социјални реформи 2022 година (ПВСП) Владата ги препозна предизвиците во практичното спроведување на интегрираниот систем за работа на случаи на терен, вклучувајќи и ја ефикасната соработка

помеѓу центрите за социјална работа (ЦСР) и ОА и потребата за развој на нивните капацитети.¹⁷⁸

Интегрираните услуги обезбедени со „Програмата за работа во заедницата“ пилотирани од страна на УНДП во партнерство со МТСП и МЗ и локалните општини можат да служат како модел за обезбедување интегрирани услуги на лицата со попреченост. Иако овие услуги примарно се насочени кон стари и хронично болни лица, штом се зајакнат со одредбите на КПЛП, овој модел може да се користи за да се создаде систем на интегрирани услуги за лицата со попреченост на локално ниво. Исто така, во рамките на ПВСП, Владата ја препозна нужноста да развива услуги за професионална рехабилитација на лицата со попреченост и услуги за лична асистенција, со цел да се олесни нивниот влез во образовниот систем и пазарот на трудот, како и да се обезбеди нивна целосна социјална инклузија.

Програмата „Спроведување норми, менување умови“ што ја спроведува UN Women претставува добра можност за вклучување на попреченоста во главните текови. Слично на тоа, програмите насочени кон промовирање на родовата еднаквост и правата на репродуктивното здравје можат да се зајакнат со одредбите на КПЛП. УНФПА во соработка со Владата и МЗ работи на градење капацитети за спроведување на закони и политики што ја унапредуваат родовата еднаквост и репродуктивните права со специфичен акцент на поголема интеграција на сексуалното и репродуктивното здравје и елиминирање на родовото насилство. Нивните програми засилени со одредбите на КПЛП можат да бидат добра можност за развивање капацитети на засегнатите страни во здравствените, социјалните и образовните системи, вклучувајќи и развој на капацитетите на ОЛП и лицата со попреченост што живеат во институции, групни домови, згрижувачки и биолошки семејства.

Искуствата и поддршката на Агенцијата на ОН и граѓанските организации за родов надзор во процесот на родово-засновано буџетирање е добра можност за соработка и вмрежување за ОЛП да започнат некоја иницијатива за изработка на буџет одговорен кон лицата со попреченост и КПЛП.

¹⁷⁸ https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/dokumenti/2020/1.4_esrp.pdf

8. Заклучоци и препораки

Лицата со попреченост во Северна Македонија не се доживуваат како еднакви со другите во општеството. Тие се систематски дискриминирани, не можат самостојно да се движат и да комуницираат во нивната околина, услугите ниту се целосно инклузивни ниту пак достапни за лицата со попреченост, а нивната **застапеност и учество** не се соодветни и значајни. Нема ефективно учество на различните лица со попреченост и ОЛП во процесот на креирање политики, а постои ниска свест помеѓу лицата со попреченост и слаб организациски и финансиски капацитет на ОЛП.¹⁷⁹

Препорака 1: Тимот на земјата на ОН треба систематски да го поддржи градењето капацитети на носителите на правата и нивните репрезентативни организации за недискриминаторско, инклузивно и одговорно застапување во интервенциите поддржани од ОН, како и да го поддржи нивниот капацитет да преземаат проактивно застапување и да се вклучат во значаен дијалог со носителите на должност (Владата) и давателите на услуги на ГО за инклузивни политики и инклузивна испорака на услуги. ОН, исто така, треба да се ангажира со носителите на должност (Владата) и другите развојни партнери да го развива нивното разбирање и капацитет за остварување консултации што ги вклучуваат сите групи на лица со попреченост и да обезбеди разумно прилагодување за да се олесни нивното значајно учество.

Националните механизми за спроведување и следење на КПЛП бараат понатамошно подобрување. Додека самото спроведување на Националното координативно тело за спроведување на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост (НКТ за КПЛП) е преместено во Кабинетот на премиерот за подобра извршна поддршка, механизмите за спроведување на терен, како на пример точките за контакт предвидени со КПЛП, не се формирани. Независниот механизам за следење позициониран во Канцеларијата на Народниот правобранител нема посветен персонал, формализирана структура или јасни барања за членство и придонес на ГО/ОЛП. Во тесна координација со владата и ресорните министерства, ОН и нивните агенции можат да поддржат процес на идентификација и назначување на точки за контакт во ресорните министерства. Овие точки за контакт можат да бидат поединци или единици, во зависност од постојните околности на носителите на должност. Во соработка со Кабинетот

на премиерот, ОН и нивните агенции можат да поддржат процес на формализирање на НКТ како дел од тој кабинет, со посветени ресурси за поддршка на неговата непречена работа. Конечно, во партнерство со Народниот правобранител, ОН и нивните агенции, треба да го поддржат понатамошниот развој на независниот механизам за следење како самостоен ентитет во рамките на Канцеларијата на Народниот правобранител, со наменски финансиски и човечки ресурси за Секретаријат. Ова треба да вклучи поддршка за развој на правила и процедури за подобро управување со внатрешните процеси, заедно со можностите за континуирано градење капацитети за својот постојан персонал и за другите членови.

Препорака 2: Агенциите на ОН треба да го поддржат понатамошниот развој на независниот механизам за следење како самостоен ентитет во рамките на Канцеларијата на Народниот правобранител, со наменски распределени финансиски и човечки ресурси за Секретаријат. Ова треба да вклучи поддршка за развој на правила и процедури за подобро управување со внатрешните процеси, заедно со можностите за континуирано градење капацитети за постојаниот персонал и другите членови.

Бидејќи разумното прилагодување сè уште не се сфаќа како елемент на еднаквоста, се препорачува развој на стандардни оперативни процедури за спроведување на разумно прилагодување на различни нивоа. Владата, со поддршка на НКТ за КПЛП, Независниот механизам за следење и ОЛП треба да ги дефинираат обврските и сродните механизми за спроведување на релевантните министерства, јавни агенции, судови, локални власти и ГО, за тие да обезбедат разумно прилагодување на лицата со попреченост. Дополнително, треба да се поддржи судот и јавните обвинители за прибирање соодветни докази и евидентирање на случаите на дискриминација по основ на попреченост, како и за повреда на **правата на лицата со попреченост** од страна на судовите.

НКТ за спроведување на КПЛП, со учество и консултации со лицата со попреченост и ОЛП, и во тесна соработка со Министерството за правда и Министерството за труд и социјална политика, треба да биде поддржан од ОН и развојните партнери во процесот, за укинување на сите дискриминаторски одредби што дозволуваат одземање на деловната способност по основ на нарушеност и нивно замедување со поддржани механизми за донесување

¹⁷⁹ Посеопфатен преглед на препораките е достапен во „Анекс 6. Критични точки, заклучоци и препораки“

одлуки што ја почитуваат автономијата, волјата и преференциите на засегнатото лице. Потребни се активности за градење капацитети за јавните службеници, за правото на еднакво признавање пред законот на лицата со попреченост и поддржани аранжмани за носење одлуки.

Препорака 3: *ОН и развојните партнери треба да иницираат и учествуваат во дебата за член 12 од КПЛП. Дополнително, агенциите на ОН треба да го поддржат процесот на градење на капацитетите на јавните службеници за правото на еднакво признавање на лицата со попреченост пред законот и поддржани аранжмани за донесување одлуки во согласност со КПЛП.*

Услугите засновани на заедницата, се сè уште фрагментирани, некоординирани, нецелосни, недоволно развиени и неинклузивни. Не постои заедничко разбирање помеѓу засегнатите страни, вклучително и во рамките на движењето за попреченост, во однос на постојните и потребните услуги, а допра треба да се развијат различни видови услуги за поддршка на заедницата. Локалните власти низ целата земја немаат вештини и ресурси да ги проценат потребите на локално ниво и да мобилизираат ресурси за развивање нови услуги. Тековната проценка на попреченоста, што треба да ги идентификува потребните услуги, се заснова на медицински модел за возрасните, а исто така е фрагментирана и силно бирократизирана. Недостига знаење и разбирање за одредбите на КПЛП и за моделот на човекови права од страна на персоналот вклучен во комисиите за проценка на попреченоста. За справување со овие наоди, Владата, МТСП и другите засегнати страни со учество на ОЛП треба да бидат поддржани во процесот на зајакнување на капацитетите на постојните и појавните, нови комисии за проценка на попреченоста, користејќи ги алатките за функционална проценка засновани на Меѓународна класификација на функционалност. Новиот пристап заснован на функционална анализа треба да се усвои низ комисиите, со што ќе се обезбеди (i) фокус на индивидуалните потреби на лицата со попреченост наместо на нарушувањето и дијагнозата; (ii) креирање податоци за поддршката што им е потребна на луѓето, а не само за подобноста кон постојните бенефиции и услуги; (iii) употреба на податоците од индивидуалната проценка на попреченоста за да се информира воспоставувањето на разновидни услуги низ земјата, и на локално и на национално ниво, и да поведе грижа дека се распределени доволно ресурси за развој на услуги за поддршка. Истовремено, постојното законодавство во врска со услугите за поддршка, како и регулаторните системи на услугите за поддршка, вклучително и системот за лиценцирање и следење, треба да се зајакнат врз основа на КПЛП, со учество на ОЛП.

Вработувањето на лицата со попреченост е релативно ретка практика на отворениот пазар на труд и главно се организира во одредени („заштитни“) друштва. Потребно е да се воведат принципите на еднакви можности, недискриминација и еднаквост меѓу мажите и жените, почнувајќи од системот на техничко и стручно образование, преку системот за вработување. Потребно е преиспитување на Законот за вработување на лица со попреченост, со учество на ОЛП и лицата со попреченост, како и развој на јасна стратегија за премин кон вработување на отворен пазар, воведување системот на квоти и развиени механизми за проширување на заштитното вработување, предвидување на компоненти за обука и транзиција кон поддржано вработување па негово претворање во редовно вработување (внесување во главните текови) на отворениот пазар на труд. Структурата на финансирање треба да се ревидира за да се подобри флексибилноста на тековната финансиска поддршка и да се зголеми достапноста и квалитетот на поддржаното вработување преку зголемен капацитет за финансирање за долгорочна поддршка.

Недостигаат услуги, програми за превенција, рано откривање, рано лекување и рехабилитација. Рехабилитацијата и правото на лична мобилност, вклучувајќи пристап до ортопедски помагала и опрема, обезбедени преку здравствените услуги/секторот, се ограничени. Правната рамка и политиките што го регулираат пристапот до здравствени услуги не се во согласност со КПЛП. Постапките за пристап до примарна, секундарна и терцијарна здравствена заштита не се пристапни и достапни за лицата со попреченост. Се препорачува ревизија на законската рамка која ги регулира здравствените услуги, вклучително и медицинската рехабилитација и личната мобилност, во согласност со одредбите на КПЛП и со активно учество на лицата со попреченост и ОЛП. Се препорачува и воспоставување услуги и програми за превенција, рано откривање, дијагноза, ран третман и рехабилитација на деца и возрасни со попреченост.

Жените и девојките со попреченост во земјата не можат да пристапат до постојните услуги за превенција на родово-базирано насилство (РН) и сексуално и репродуктивно здравје (СРЗ) како резултат на непристапната инфраструктура и недостигот од информации. Релевантните чинители во областа на СРЗ и РН не се запознаени со одредбите од КПЛП што се однесуваат на СРЗ и РН. Следствено, треба да се обезбеди поддршка на МТСП, МЗ, локалните заедници, ГО, во процесот на развој на заеднички технички и оперативни капацитети и сродни механизми за пристапни и достапни услуги за РН и СРЗ за жени и девојки со попреченост, преку обезбедување активно учество на лицата со попреченост и ОЛП. Треба да се развијат наставни

програми за обука за РН и СРЗ (семејно планирање, грижа за време на бременоста, мајчинство, превенција од рак на грлото на матката) во согласност со одредбите на КПЛП, како и информативни материјали поврзани со темите за РН и СРЗ, кои треба да се изработат во достапни формати, вклучувајќи материјали во „лесно читлив“ формат.

Препорака 4: Во врска со предизвикувачкиот процес на воспоставување интегрирани инклузивни услуги за лицата со попреченост, земајќи го предвид вкрстениот пристап на национално и на локално ниво, а врз основа на веќе преземените активности од страна на агенциите на ОН во оваа насока, фокусот треба да продолжи да биде на следново:

- 4.1. Зајакнување на капацитетот на постојните, новите и сите комисии за проценка на попреченоста со употреба на функционални алатки за проценка. Исто така постои потреба агенциите на ОН да го олеснат процесот на воспоставување соодветни регулаторни системи на услуги за поддршка, вклучувајќи го и системот за лиценцирање и мониторинг.
- 4.2. Олеснување на придонес што се обезбедува од повеќе засегнати страни во изработката и испораката на социјални, здравствени, образовни услуги и услуги при вработување како поддршка на попреченоста со предлагање препораки за политики за релевантно законодавство и подзаконски акти што ги регулираат овие услуги, потоа креирање на административен систем за собирање податоци за да се обезбедат информации за корисниците на услугите, како и развивање на капацитетите на носителите на должност да ги идентификуваат и да ги решат тесните грла во финансирањето и буџетирањето на целните услуги за повеќето лица со попреченост, преку примена на вкрстениот пристап.
- 4.3. Континуирана поддршка за ефективни политики за вработување со фокус на лицата со попреченост и дополнителни мерки во областа на поддржано вработување и развој на центри за поддржано вработување.

Препорака 5: Агенциите на ОН треба да дадат поддршка на процесот на развој заеднички технички и оперативни капацитети и сродни механизми до пристапни и достапни услуги за превенција на родово-базирано насилство (РН) и сексуално и репродуктивно здравје (СРЗ) за жени и девојки со попреченост. Ова треба да вклучи развој на наставни програми за обука за РН и СРЗ (семејно планирање, грижа за време на бременост, мајчинство, превенција од рак на грлото на матката), во согласност со одредбите на КПЛП.

Во однос на **пристапноста**, состојбата на лицата со попреченост е таква што тие лица не можат самостојно да се движат и да комуницираат во нивната околина. Поголемиот дел од јавните објекти не се физички пристапни, а јавните агенции не се запознаени со КПЛП и одредбите за пристапност. Универзалните стандарди не се признати во законодавството, а еднаквоста, недискриминацијата и пристапноста не се дел од прописите за набавка. Знаковниот јазик не е признат како јазик и во земјава има само мал број преведувачи/толкувачи на знаковен јазик. Брајовото писмо не е регулирано во системот. За да се решат овие прашања, Владата, ОЛП, НКТ за КПЛП, Министерството за финансии и Бирото за јавни набавки треба да бидат поддржани во напорите да се вклучат барањата за пристапност и недискриминација во прописите за јавни набавки, како и да се вклучат ОЛП во комисиите за јавни набавки во врска со инфраструктурните прашања (пристапна средина, превоз и ИКТ) и во услугите за кои пристапноста е критична, како и во услугите на национално и локално ниво. Потребна е поддршка во креирање на регулатива за употреба на знаковниот јазик и негово признавање во земјата како јазик, како и воведување мерки кои би го промовирале изучувањето на знаковниот јазик. Треба да се обезбеди поддршка на МОН и МТСП во создавање механизам за зголемување на писменоста на слепите лица и дополнително регулирање на употребата на Брајовото писмо.

Препорака 6: ОН и развојните партнери треба да се застапуваат за развој и/или да го поддржат развојот на заеднички технички и оперативни капацитети на регулаторните тела и другите релевантни актери поврзани со набавките, градежништвото, домувањето и хотелите и рестораните на национално и локално ниво да ја разберат и имплементираат пристапноста според одредбите на КПЛП.

Недостигаат ефективни мерки што ќе го олеснуваат **учеството на лицата со попреченост** во остварувањето на нивното избирачко право, нивното политичкото учество и застапувањето. Постојната законска рамка за политичко учество не е во согласност со КПЛП. Лицата со попреченост немаат соодветна политичка застапеност на национално и на локално ниво. Недостигаат механизми за обезбедување учество на децата и други лица со попреченост во процесите на носење одлуки, вклучувајќи и учество во сите механизми за заштита. Застапеноста и учеството на лицата со попреченост во ГО, давателите на услуги и меѓународните организации е на многу ниско ниво и речиси невидливо во општеството. Треба да се поддржи развојот на капацитетите на лицата со попреченост, со специфичен фокус на младите и жените. Развојот на капацитетите треба да се насочи кон основите на демократското одлучување, политиките, гранките на

моќ и механизмите за создавање законодавство, и да се стреми кон поголема инклузија и вклучување на правата на лицата со попреченост во главните текови. Треба да се поддржат насочени мерки и активности за да се обезбеди поголемо вмрежување и соработка на ГО, ОЛП и давателите на услуги во различни области на општественото дејствување, како и да се мотивираат и охрабруваат ГО да ги вклучат лицата со попреченост во нивните тимови.

Препорака 7: Друга област за застапување/поддршка на ОН треба да биде образување на ОЛП и на лицата со попреченост, младите, жените со попреченост за основите на демократските структури на одлучување, политиките, гранките на моќ и механизмите за креирање законодавство и зајакнување на капацитетите за нивно поголемо и значајно учество во овие процеси на подолг рок.

Постојните законски применливи регулативи во министерствата и управувањето со јавните финансии не се во согласност со одредбите на КПЛП во врска со **изработка на буџетот (буџетирање) и финансиското управување**. Тоа значи дека секоја година се трошат јавни средства за услуги што не се достапни за лицата со попреченост. Дополнително, недостигаат систематски и транспарентни консултации со ОЛП во текот на буџетските процеси. Има многу ограничени технички капацитети и знаење во јавниот сектор и меѓу донаторите, вклучувајќи ги и агенциите на ОН за изготвување буџети за инклузија. Исто така, има ниско ниво на познавања на лицата со попреченост за процесот на формулирање, спроведување, следење и евалуација на буџетот. Следствено, се препорачува застапување при ревизија на Законот за буџет, за да се вгради прашањето за попреченоста и да се обврзат сите министерства и локални власти да подготвуваат буџети во пристапен формат каде што е вградена димензијата на попреченоста. Надоврзувајќи се на тековните напори кон родовото буџетирање, може да се поддржи пилотирање на буџетирање за попреченост засновано на резултати за инклузија на лицата со попреченост во неколку локални заедници. Проектот на ОН за родово одговорно буџетирање (РОБ) може да биде првично средство за вклучување на попреченоста во буџетот и финансиското управување во владата. Овој процес може да го направат ОЛП во соработка со други ГО и локални општини. Се препорачува образувањето на Владата, ГО и ОЛП за буџетирање што ќе биде усогласено со КПЛП, како и обуката за лицата со попреченост за креирање, спроведување и следење на буџетот, а процесите на буџетска евалуација да се поддржат на подолгорочна основа, врз основа на проектниот модел на родово одговорно буџетирање.

Препорака 8: Агенциите на ОН треба да го поддржат развојот на капацитетите на Владата, ГО и ОЛП за изработка на буџет (буџетирање) во согласност со КПЛП, како и обука на лицата со попреченост за формулирање, спроведување и следење на буџетот и процесите на евалуација на подолгорочна основа, врз основа на моделот на проектот за родово одговорно буџетирање.

Недостигаат податоци специфицирани по основ на попреченост и расчленети според попреченост на сите нивоа, заедно со недостатокот на волја за вградување на попреченоста во главните текови на постојните методологии за собирање податоци. Ова го оневозможува обидот попреченоста да се третира и да се приоритизира при развојот на политиките. Во 2022 година Владата треба да даде приоритет на стратешки пристап за вклучување на попреченоста во главните текови при собирањето податоци од страна на сите носители на должност. Треба да води со пример и да усвои стратегија за такво вклучување во главните текови, опфаќајќи ги сите носители на должност и обезбедувајќи суштински придонес од ОЛП, ГО засновани на права и меѓународната заедница. Државниот завод за статистика треба да го започне процесот на вклучување на попреченоста во главните текови на статистичките операции, како што се месечните, годишните и тематските активности на прибирање на податоци. ОН и другите развојни организации треба да го поддржат Државниот завод за статистика (ДЗС) и ресорните носители на должност кои собираат податоци за вклучување на попреченоста во главните текови на процесите на собирање податоци. Треба да се олесни синергијата со Програмата за родова еднаквост имплементирана од UN Women со цел да се максимизира влијанието.

Препорака 9: Агенциите на ОН треба да обезбедат техничка поддршка на Државниот завод за статистика (ДЗС) во процесот на вклучување на попреченоста во главните тековни на статистичките операции, како што се месечните, годишните и тематските активности на прибирање на податоци, преку активности за градење капацитети. Ова треба да опфаќа поддршка на ДЗС во спроведување на проценка на потребите и во изработка на Програмата за статистички истражувања 2023 – 2027 година, со цел правилно да ја вклучи попреченоста во главните текови на постојните прашалници и другите статистички алатки. Оваа стратешка поддршка треба колку што е можно повеќе да се прошири на сите носители на должност што собираат податоци, со цел правилно да ја вградат попреченоста во нивните методологии, додека телата што веќе прибираат податоци (како телата за проценка на МКФ) доколку се во можност, треба да развијат систем кој автоматски ќе ги обработи овие податоци, со цел да се обезбедат докази за креирање политики и развој и испорака на услуги.

Празнините на системот поврзани со состојбата на лицата со попреченост во контекст на вонредната или хуманитарната криза стануваат очигледни за време на избувнувањето на **пандемијата КОВИД-19**. Постојната правна рамка за хуманитарни кризи и вонредни состојби не е усогласена со КПЛП на ОН и не обезбедува и не гарантира учество и консултации на актерите со лицата со попреченост и претставниците на ОЛП. Владата и НКТ за КПЛП во соработка со лицата со попреченост и ОЛП треба да иницираат и да спроведат ревизија на законите за итни и вонредни состојби во согласност со членовите 11 од КПЛП. Мора да се обезбеди учеството на лицата со попреченост во активностите за подготовка, оценките на хуманитарните потреби, поврзаните процеси на следење и во програмите и проектите поврзани со ризик и хуманитарни итни случаи, климатски опасности и намалување на ризикот од катастрофи.

Препорака 10: *Имајќи ја предвид состојбата на лицата со попреченост во вонредни ситуации за време на избувнувањето на пандемијата КОВИД-19, агенциите на ОН треба да ја охрабрат Владата да ги здружи своите ресурси и капацитети за справување со попреченоста при примената на мерките за вонредна состојба или хуманитарна криза. Исто така, со оглед на нивното познавање на одредбите на КПЛП за итни и вонредни ситуации, агенциите на ОН би можеле да го изградат капацитетот на регулаторните тела во оваа област.*

9. Препораки за понатамошна анализа/прибирање на податоци

Понатамошното спроведување на КПЛП во земјата и инклузија на попреченоста се можни само доколку развојот на политики, програми и/или услуги е процес што се информира од анализата на релевантни и веродостојни податоци. Постојат неколку критични области каде што е потребна понатамошна анализа за да ѝ се помогне на Владата да дефинира соодветни решенија и активности.

Анализата јасно утврдува дека лицата со попреченост во земјата недоволно ги пријавуваат случаите на дискриминација врз основа на попреченост до релевантните носители на должност и наместо тоа ја пријавуваат дискриминацијата на локални и/или национални ОЛП, ГО засновани на права и кровни организации. И покрај тоа што улогата на овие организации секогаш може да се зајакне, истражувањата покажуваат недостиг на разбирање и информации во заедницата на лицата со попреченост во однос на системот за заштита на правата. Следствено, потребна е понатамошна анализа во прилог на следново:

- за идентификување на реалниот опфат на потреби во случај на недоволното пријавување;
- проценка на нивото на доверба на лицата со попреченост во релевантните носители на должност;
- проценка на знаењето на лицата со попреченост за тоа како да ги заштитат своите права;
- проценка на општото ниво на достапност на релевантните носители на должност; и
- проценка на свесноста за сексуалното вознемирување и родовата дискриминација помеѓу лицата со попреченост.

Понатаму, услугите за поддршка, како суштински предуслов за инклузија на попреченоста во општеството, се недоволни на национално и на локално ниво, а најмногу се засноваат на обични финансиски трансакции од носителите на должност кон лицата со попреченост. Со цел да се развијат услуги во согласност со КПЛП на ОН и севкупниот пристап заснован на правата кон попреченоста, треба да се спроведе дополнителна анализа за:

- да се мапираат постојните услуги и да се изврши проценка на нивоата на нивна пристапност во согласност со КПЛП на ОН и индивидуалните потреби на лицата со попреченост;
- да се изработи портфолио на услуги за попреченост, врз основа на мапирањето и проценката на услугите;

- да се процени нивната достаточност и пресретливост на услугите кон реалните потреби на терен;
- да се идентификуваат потребите за создавање нови услуги и развивање на постојните услуги;
- да се изработи компаративна анализа за да се презентираат најдобрите практики и да се пренесе знаењето; и
- да се идентификуваат знаењата, ставовите и практиките на лицата со попреченост во поглед на заштитата и остварувањето на нивните права, со цел точно да се утврдат причините за значително малиот број на пријавување на дискриминација по основ на попреченост.

Потребна е понатамошна анализа за да се обезбедат докази за унапредување на вклучувањето и учеството на лицата со попреченост во националното планирање, развојот на националните приоритети и идентификувањето на пропустите релевантни за правата на лицата со попреченост во земјата. Примарно, инклузивната еднаквост не се сфаќа на ист начин од различните носители на должност, и на национално и на локално ниво во земјата, и во развоен и во хуманитарен контекст. Преовладува евидентен недостиг на разбирање за самиот КПЛП на ОН и за улогата на носителите на должност во согласност со него. Следствено, потребна е анализа за мапирање на потребите за развој на капацитетите на релевантните носители на должност во однос на практичното спроведување на КПЛП на ОН, и индивидуалните потреби на секој носител на должност во унапредување на институционалните политики во согласност со КПЛП на ОН.

Дополнително, точките за контакт во Владата и другите носители на должност не се сè уште формирани дури и по 10 години од ратификацијата на КПЛП на ОН. Евидентен е недостигот од разбирање и знаење за тоа адекватно да се направи, а недостигот од политичка волја ја нагласува оваа состојба. Независниот механизам за следење е воспоставен во многу рудиментирана форма под Народниот правобранител и нема формализирана структура и процедури со цел понатамошно развивање на неговата структура и функции. Потребна е понатамошна анализа за да се најдат најдобри можни начини за создавање на (i) функционални точки за контакт и за (ii) модел на независен механизам за следење што ќе биде пресретлив на преовладувачките проблеми со попреченоста.

10. Препораки за идно програмско дејствување

Нема сомнеж дека се потребни инвестиции во повеќето области релевантни за унапредување на спроведувањето на КПЛП во земјата. Сепак, како суштински појдовни точки во оваа фаза на развој идентификувани се подобрувањето на разбирањето за КПЛП, за носителите на права и за носителите на должност, зајакнувањето на отчетноста на носителите на должност и обезбедувањето значајно учество на лицата со попреченост во националните процеси за планирање и следење на развојот. Оттука, препораките за идните програмски активности се фокусираат на следниве области:

I. Градењето капацитети и на носителите на права и на носителите на должност за недискриминаторска, инклузивна и отчетна испорака на услуги. Испораката на услугите, поконкретно, оние услуги што се втемелени во заедницата, сè уште е фрагментирана, некоординирана, нецелосна, недоволно развиена и неинклузивна. Не постои заемно разбирање помеѓу засегнатите страни, вклучувајќи ја и заедницата на лицата со попреченост, во однос на постојните и на потребните услуги, како и во однос на опфатот на различните видови услуги што треба да се развијат за поддршка на заедницата. Локалните власти низ целата земја немаат вештини и ресурси да ги проценат потребите на локално ниво и да мобилизираат ресурси за развивање нови услуги. За да се решат овие празнини, Програмата треба да дизајнира и да спроведе такви сеопфатни интервенции за градење капацитети фокусирани на услуги. Тие можат да вклучуваат приспособени обуки и воведување инклузивни модели за испорака на услуги и административни системи за собирање разделени податоци засновани на услуги.

II. Зајакнување на постојното законодавство што го регулира дизајнот, испораката и следењето на услугите втемелени во заедницата. Клучен чекор за усогласеност со КПЛП е усогласувањето на постојното домашно законодавство. Ова е особено релевантно во областа на дизајнирање и испорака на услуги, каде што застапеното законодавство често води до услуги што не се дизајнирани заедно со лицата со попреченост, модели за испорака на услуги со една големина за сите и непостојни или недостапни процеси на следење. За да се решат овие празнини, интервенциите на Програмата треба да се фокусираат на олеснување на придонесот на повеќе засегнати страни во дизајнот и испораката на социјалните услуги за поддршка на попреченоста, како и на предлагање препораки за релевантните закони и подзаконски акти што ги регулираат овие услуги и дизајнирање административен систем за собирање податоци за да се обезбедат информации за корисниците на услуги.

Сите преземени интервенции, како што е наведено погоре и на други места, мора да ја одразуваат целосната разновидност на лицата со попреченост и нивните потреби. Постојниот родово неутрален пристап за спроведување на КПЛП треба да се замени со вкрстен и со пристап заснован на права, каде што на лицата со попреченост не се гледа како на единствена хомогена група, туку како на индивидуи со различни идентитети и карактеристики. Сите интервенции фокусирани на носителите на правата мора да вклучуваат жени и девојчиња со попреченост и претставници на најмаргинализираните групи на лица со попреченост, вклучително и деца. Нивното значајно учество треба да се обезбеди преку спроведување на инклузивни и соодветни методи на развој (ќе се договорот во почетната програмска фаза заедно со ОЛП и ГО што ги претставуваат овие групи).

III. Целисходен придонес на лицата со попреченост – преку нивните репрезентативни организации – во процесите на планирање и следење на националниот развој. Лицата со попреченост и претставниците на ОЛП се во голема мера исклучени од националните процеси за планирање и следење на развојот во Северна Македонија. ОЛП најчесто се консултираат за прашања специфични за попреченост и за некои одлуки што директно ги засегаат нивните изборни единици. Сепак, тие не се претставени во консултациите за политики на високо ниво за иднината на земјата, вклучувајќи го и развојот на Заедничката анализа на земјата (ЗАЗ). За да се одговори на овој предизвик, Програмата ќе олесни консултации со повеќе засегнати страни за ЗАЗ – вклучувајќи ги ОЛП што ја претставуваат целосната разновидност на лицата со попреченост. Ова ќе им овозможи на ОЛП да го разгледаат напредокот на Северна Македонија во сите области вклучени во ЗАЗ и да се добие посеопфатна слика за развојните пресвртници и предизвици на земјата.

Вклучувањето на ОЛП и ГО што ги претставуваат најмаргинализираните групи на лица со попреченост треба да се спроведе во согласност со принципот „никој нема да биде изоставен“. Интервенциите ќе бидат насочени кон поддршка на ОЛП и ГО, без оглед на нивните моментални технички и административни капацитети, да учествуваат во процесите на планирање и следење на националниот развој. Ќе бидат поддржани од ОЛП со вкрстена попреченост за да ги вклучат најмаргинализираните групи во нивните структури – вклучително и лицата со интелектуална и психосоцијална попреченост – и да ги анализираат развојните проблеми низ призмата на родот.

11. Анекси

Анекс 1. Листа на учесници на фокус-групи и индивидуални средби

	Име и презиме	Организации/ Институции/ Лица со попреченост	Пол		Лицата со попреченост
			Мажи	Жени	
09.07.2021	Фокус-група со претставници од агенциите на ОН и меѓународната заедница				
	Марија Трифуновска	УНДП		x	
	Наташа Булевска	УСАИД		x	
	Тања Темелковска	ОХЦХР		x	
	Милица Трпевска	ИОМ		x	x
	Маја Лазаревска	ИОМ		x	
	Вангел Тркаланов	УНИЦЕФ	x		x
	Јасмина Белчовска Тасевска	УНДП		x	
	Марија Матовска	УНФП		x	
	Весна Ивановиќ	UN Women		x	

	Име и презиме	Организации/ Институции/ Лица со попреченост	Пол		Лицата со попреченост
			Мажи	Жени	
09.07.2021	Фокус-група со претставници од Националното координативно тело за спроведување на КПЛП				
	Лидија Крстеска Дојчиновска	член на НКТ за КПЛП – претставник од Влада		x	
	Владо Крстовски	член на НКТ за КПЛП – претставник од НСИОМ	x		
	Љупка Арсовска	член на НКТ за КПЛП – претставник од Ресурсен центар на родители на деца со попреченост		x	
	Томислав Цветковски	член на НКТ за КПЛП – претставник од Министерство	x		
	Мирјана Златанова	член на НКТ за КПЛП – претставник од Министерство		x	
	Михајло Костовски	член на НКТ за КПЛП – претставник од Министерство	x		

	Име и презиме	Организации/ Институции/ Лица со попреченост	Пол		Лицата со попреченост
			Мажи	Жени	
12.07.2021	Фокус-група со претставници на разни комисии за проценка на попреченост и на центри за социјална работа				
	Горан Петрушев	член на новото национално тело за проценка на функционирањето според МКФ	x		
	Лидија Крстеска Дојчиновска	член на новото национално тело за проценка на функционирањето според МКФ		x	
	Весна Цековска	Заповим		x	
	Христина Савевска	Заповим		x	
	Марија Петковска	Заповим		x	
	Билјана Аризанкоска Ефтимова	Заповим		x	
	Др. Мијакоски	Заповим	x		
	Тања Мишевска	Центар за социјални работи		x	

	Име и презиме	Организации/ Институции/ Лица со попреченост	Пол		Лицата со попреченост
			Мажи	Жени	
13.07.2021	Фокус-група со организации на лица со попреченост				
	Марија Пупоска	Млад знак – ОЛП на лица со нарушен слух		x	x
	Мартин Ангелов	Млад знак – ОЛП на лица со нарушен слух	x		x
	Димитар Илчов	Мисла – здружение на лица со психосоцијална попреченост	x		x
	Сузана Најдоска	Сојуз на студенти и младинци со хендикеп		x	
	Сефер Хијеини	Шпреса – Здружение на лица со попреченост	x		x
	Снежана Градосорлиева	Мобилност Охрид – Здружение на лица со телесен инвалидитет		x	x
	Зоран Јовановски	Без ограничување –	x		x
	Бранимир Јовановски	Национален сојуз на лица со физички инвалидитет – Мобилност	x		x

	Име и презиме	Организации/ Институции/ Лица со попреченост	Пол		Лицата со попреченост
			Мажи	Жени	
13.07.2021	Фокус-група со претставници на родителски организации даватели на услуги				
	Стефан	Инклузива – Куманово	x		
	Анита Гаговска	Порака нова - Струга		x	
	Далиборка Златева	Организација на родители на деца со церебрална парализа		x	
	Верица Ташева	Порака Неготино		x	

	Име и презиме	Организации/ Институции/ Лица со попреченост	Пол		Лицата со попреченост
			Мажи	Жени	
15.07.2021	Фокус-група со претставници на механизмот за заштита на човековите права и ГО даватели на правна помош				
	Игор Јадровски	Комисија за спречување и заштита од дискриминација	x		
	Наташа Петковска	Хелсиншки комитет		x	
	Ивана Петковска	Коалиција „Сите за правично судење“		x	

	Име и презиме	Организации/ Институции/ Лица со попреченост	Пол		Лицата со попреченост
			Мажи	Жени	
22.07.2021	Фокус-група со даватели на услуги				
	Весна Матовска	Хера		x	
	Силвана Наумовска	ХОПС		x	
	Билјана Дуковска	Македонска платформа за борба против сиромаштија		x	
	<u>Александра</u>	Црвен крст		x	
	Сашко Јованов	Хуманост		x	
	Елена Петровска	Маргини		x	

	Име и презиме	Организации/ Институции/ Лица со попреченост	Пол		Лицата со попреченост
			Мажи	Жени	
Шест фокус-групи со лица со попреченост					
06.07.2021	Иле Гечев	физичка попреченост	x		x
06.07.2021	Димитар	слепо лице	x		x
06.07.2021	Арсен Ставров	слепо лице	x		x
06.07.2021	Васил Раденовски	слепо лице	x		x
07.07.2021	Јовица Перовски	физичка попреченост	x		x
07.07.2021	Реџепа Реџеп	комбинирана попреченост	x		x
08.07.2021	Иван Нацев	физичка попреченост	x		x
08.07.2021	Тања Нешевска	физичка попреченост		x	x
08.07.2021	Трајче Панчев	интелектуална попреченост	x		x
08.07.2021	Наташа Танева	интелектуална попреченост		x	x
08.07.2021	Дарјан Панчев	интелектуална попреченост	x		x
08.07.2021	Славица Димовска	физичка попреченост		x	x
08.07.2021	Убавка Симоновска	интелектуална попреченост		x	x
08.07.2021	Чедо Костадинов	интелектуална попреченост	x		x
08.07.2021	Адил Пашов	интелектуална попреченост и оштетен вид	x		x
12.07.2021	Попоски	физичка попреченост	x		x
12.07.2021	Гордана Митаноска	интелектуална попреченост		x	x
12.07.2021	Мара Трпеска	интелектуална попреченост		x	x
12.07.2021	Мирфет	физичка попреченост		x	x
12.07.2021	Анкица Марковска	интелектуална попреченост		x	x
12.07.2021	Светлана Маркоска	оштетен вид		x	x
15.07.2021	Марина Јованова	интелектуална попреченост		x	x
15.07.2021	Гордана Николова	интелектуална попреченост		x	x
15.07.2021	Станче Трајчев	физичка попреченост	x		x
15.07.2021	Благојчо Митров	оштетен вид	x		x
16.07.2021	Стефан Стефановски	физичка попреченост	x		x
16.07.2021	Ѓоко Сурловски	физичка попреченост	x		x
16.07.2021	Златко Мицковски	интелектуална попреченост	x		x
16.07.2021	Ива	интелектуална попреченост		x	x
16.07.2021	Берит Жакупи	оштетен вид	x		x

	Име и презиме	Организации/ Институции/ Лица со попреченост	Пол		Лицата со попреченост
			Мажи	Жени	
Индивидуални интервјуа со разни чинители					
13.07.2021	Влатко Лазовски	советник за деинституционализација, МТСП	x		
14.07.2021	Елена Здравковска	Министерство за надворешни работи, Директорат за мултилатерални односи и безбедносна соработка		x	
20.07.2021	Дона Костуранова	Фондацијата за демократија на Вестминстер		x	
20.07.2021	Дамир Неџири	Фондацијата за демократија на Вестминстер	x		
22.07.2021	Анабела	лице со интелектуална попреченост		x	x
22.07.2021	Марица	лице со интелектуална попреченост		x	x
23.07.2021	Весна Костиќ	Народен правобранител, Независен мониторинг механизам за спроведување на КПЛП		x	
23.07.2021	Жаклина Петковска	Народен правобранител, Независен мониторинг механизам за спроведување на КПЛП		x	
27.07.2021	Јованчо Сапунџиски	државен советник, Државен завод за статистика	x		

Анекс 2. Записник од фокус-групи со лицата со попреченост

Во периодот од 06.07.2021 до 16.07.2021 се одржаа шест фокус-групи со лица со попреченост со цел дискусија поврзана со актуелната состојба.

- фокус-група – Владевци на 06.07.2021
- фокус-група – Јегуновце на 07.07.2021
- фокус-група – Лозово на 08.07.2021
- фокус-група – М. Брод на 12.07.2021
- фокус-група – Зрновци на 15.07.2021
- фокус-група – Скопје на 16.07.2021

На фокус-групата учествуваа 30 лица од повеќе градови/села со различен степен на попреченост, возраст и национална припадност. Од вкупната бројка учесници, 12 беа жени, а 18 мажи. Во однос на попреченоста, 7 се со оштетен вид, 1 со комбинирани пречки во развојот, 12 со интелектуална попреченост и 10 со моторни нарушувања.

На дел од фокусните групи беа дојдени и родители на лицата со попреченост.

Информации за Конвенцијата за правата на лицата со попреченост и Националното координативно тело за спроведување на Конвенцијата

- Само три лица биле информирани што предвидува Конвенцијата, две од нив биле ученици во посебни училишта и таму ги добиле информациите, а едно лице информациите ги добило од едукација на УНДП. Првите две лица се од Скопје и се вклучени во активности на Црвен крст на Република Северна Македонија и на Параолимпијадата, па и овие организации ги истакнуваат како организации во кои добиваат дополнителни информации. Едно лице добива информации од пријател што е вклучен во активности на НВО Содем. Сите останати лица од другите региони и од руралните средини за Конвенцијата слушнале првпат на обуките организирани од Национална федерација на фармери и We effect, чии предавачи се професори од Филозофскиот факултет од Скопје. Сите лица присутни на фокус-групите истакнуваат дека немале информации дека постои НКТ за КПЛП.

Вештини за самозастапување

- Во многу случаи, не се лицата со попреченост, туку нивните родители тие кои зборуваат за попреченоста. За самозастапување како термин и неговата примена во практика исто така за првпат слушнале на овие обуки. Само две лица членуваат во организации и нив ги препознаваат како партнери за добивање информации или помош за остварување на правата. Ниту едно лице од рурална средина не е член на сојуз, граѓанска организација или здружение. За остварување на правата се борат самите, колку што имаат информации, или со помош на блиските членови на семејствата. Лицата што поминале во посебниот образовен систем се погласни во истакнување на правата и многу посамостојни во комуникација и мобилност. Вештините што ги поседуваат ги препишуваат на едукацијата во посебните училишта и на животот во интернат. Овие лица, независно од степенот на попреченост, можат сосема самостојно да функционираат.

Пристап до институции и информации

- Лицата со попреченост сметаат дека нашето општество не е приспособено на нивните потреби. Со терминот за универзален дизајн и разумно приспособување не се запознаени, но знаат дека се соочуваат со проблем за пристап до институциите и слободно движење во нивната локална заедница. Никој од лицата со оштетен вид што го користат Брајовото писмо немал материјал во ваков формат во средината во која живее. Исто така, никој не видел материјал во лесно разбирлив формат, па блиските им помагаат да го разберат она што го добиваат во усна или писмена форма како информација.
- Сите лица и нивните родители го делат мислењето дека вработените во институциите немаат доволно информации за начинот на постапување и комуникација на лицата со попреченост. Во многу случаи имале непријатни ситуации за нив, но и за другите лица присутни во просториите на институциите кога референтите се однесувале агресивно со нив. Истакнуваат дека немаат време и трпение да им ги објаснат работите или да им помогнат полесно да го направат тоа.
- Сите учесници на фокус-групите од руралните средини истакнуваат дека пред започнување на проектот From DisAbility to FoodAbility немале информации дека постојат организации што можат да се борат во нивно име за остварување на нивните права или дека нудат бесплатна правна

помош. По започнување на проектот, тие ја препознаваат Националната федерација на фармери како организација на која може да ѝ се обратат за помош. Оваа година дознале дека постои Хелсиншки комитет за човекови права и Млади правници, но повторно за совет се обраќаат во НФФ. Дел од учесниците од скопскиот регион имаат информации, но до сега не ги користеле механизмите за остварување на нивните права.

- Во однос на превозот, ниту едно лице не користело возила прилагодени за лица со попреченост, но сметаат дека во нивната средина и не постојат такви возила. Лицата со попреченост во нивното место на живеење не се сретнале со звучна или светлосна сигнализација, тактилни патеки, прилагодени тоалети.

Квалитет на живот

- Во руралните средини не постојат социјални клубови или активности во кои се вклучени лицата со попреченост. Скоро сите од учесниците во фокус-групите живеат во свој микросвет, без многу комуникација и интеракција во средината. Локалните власти не преземаат иницијативи за нивно вклучување во животната средина.
- Сите го делат мислењето дека заедничките средби со лица што имаат слични проблеми со нив, како и организација на различни обуки, работилници или посети во нивниот дом значително влијаат на подобрување на нивниот квалитет на живот. Како многу корисни ги напоменуваат и посетите од професорите од Земјоделски факултет што им даваат насоки како и што може да произведуваат и како да постигнат поголемо производство. Сите го истакнуваат значењето на селото во едно општество и колку државата треба да има сериозна стратегија за задржување на населението во руралните средини, а во исто време поттикнување на органското производство, што е сè потешко се оглед на климатските промени и загадувањето.
- Лицата што не се вработени и на кои земјоделското производство им е единствен приход сметаат дека информациите за производство и пласман на нивните производи им се од клучително значење. Понатаму, разработката на идеи за развивање на хоби како можност за заработка и социјална интеракција им делува корисно и интересно. Размислувањето за брендирање и поголем пласман ги мотивира и нив и нивните семејства за поголемо вклучување во активностите за производство.

- Сите учесници во фокус-групите од рурална средина истакнуваат дека никогаш не биле дел од спортски или културни настани. Активности од ваков тип се сè поретки во селата, но и кога ги има информациите или не стигнуваат до нив или се чувствуваат недоволно прифатени од средината.
- Сите сметаат дека треба почесто да има активности во кои ќе се истакнуваат способностите на лицата со попреченост и ќе се промовираат нивните можности, за да ги прифаќаат полесно лицата со типичен развој.

Пандемија Ковид-19

- Како најдобра мерка учесниците на фокус-групите ја истакнуваат мерката за слободно движење на фармерите во местото на нивното живеење, поточно на местото каде што се поставени нивните пластеници или фарми. Напоредно со фактот што тие како лица со попреченост можеле слободно да се движат, за разлика од некои нивни роднини или соседи.
- Како една од негативни страни се наведува немањето приоритет за вакцинирање за самите нив и за членовите од семејството што се нивна постојана придружба. Некои од нив немаат доволно информации и сè уште не размислуваат за вакцинација, но оние до кои допрела информацијата сметаат дека реакциите требале да бидат многу побрзи. Како позитивен пример од вакцинацијата беше истакнат вакциналниот пункт во Струмица, каде што докторот за секое лице поединечно се консултирал при изборот на вакцината и за евентуалните нус-појави од неа. Сите вакцинирани лица добивале разбирливи информации како да се однесуваат пред, за време и по вакцинацијата.
- Најголем проблем за децата и младите со попреченост што сè уште се во образовниот процес била наставата на далечина. Родителите немаат капацитет, ниту технички можности за да помогнат во реализација на наставниот процес. Многу деца од рурални средини немаат интернет или имаат лоша мрежна покриеност, а не поседуваат ниту уреди на кои може да се следи онлајн наставата. Како дополнителен проблем родителите го истакнуваат недостатокот од рехабилитационската компонента и корективната работа по започнувањето на пандемијата. Сите упатуваат на потребата од стручен кадар што постојано или повремено треба да им помага на нивните деца во семејни услови.

Дискриминација

- Недоволното познавање на поимот дискриминација, како и на механизмите за справување со дискриминација и ниските очекувања на лицата со попреченост водат до нивно општо доживување дека не се дискриминирани. Најголем дел од нив како дискриминација ја препознаваат недоволната вклученост во локалната заедница. Сите лица вклучени во фокусните групи напоменуваат дека редовно се вклучени во изборните каравани и лојално го исполнуваат гласачкото право и обврска.
- Две лица напоменаа дека имале недоразбирање со работодавците околу висината на платата или барање за враќање на дел од платата кај работодавецот, но веќе не се во истите друштва и се занимаваат само со земјоделие. Останатите учесници од фокусните групи вклучени во производствен процес во заштитни компании низ државата или во угостителска дејност во Скопје во Таверна „Амбрела“, истакнуваат дека се задоволни од условите за работа и се еднакво платени со своите колеги што работат на иста работна позиција. Лицата што се вработени ја истакнуваат можноста за социјална интеракција на и надвор од работното место и сметаат дека на таков начин се пример за другите лица со попреченост, но се борат и за разбирање на стереотипите и предрасудите насочени кон лицата со попреченост.

Заклучок и препораки

- Лицата со попреченост од помалите средини, особено од руралните средини, се исклучени од заедницата и сè уште немаат можност за докажување на своите способности. Никој од нив не е вклучен во активностите на заедницата, ниту во активности на невладиниот сектор или меѓународните организации. Лицата од Скопскиот Регион имаат можност за социјална интеракција и за вклучување во повеќе активности, со што се придонесува за подобрување на квалитетот на нивниот живот, како и на животот на нивните семејства.
- Треба да се работи на зајакнување на вештините за самозастапување, препознавање и механизмите за заштита од дискриминација и зајакнување на капацитетите и промоција на можностите на лицата со попреченост на територијата на целата држава.

Цитати за другите проблеми што беа истакнати на фокус-групите извлечени од записите

- Има дефектолог во училиштето, но се работи за поголем број деца, а има потреба од логопеди, дефектологот работи во својата област, логопедот во својата. На подрачјето на Кочани има само еден или двајца логопеди, а има потреба од многу повеќе. Зборуваат за логопеди и дефектолози во градинка. Значи, прво имавме проблем со влегување во градинка, не сакаа да го примат во градинка. Затоа што детето има комбинирани пречки во развој, не може да се вклопи во таа средина, има недостиг од дефектолози. Имавме алергии на храна. Три години го хранев со ориз и компир. Целиот живот го вложувам во неа, 10 години сум со неа од кои 4 години во школска клупа, само за да може да напредува и да има некакво подобрување, таква е реалната состојба. Нема личен асистент.

Не се роди така, беше здрава, одеше во училиште до 10 години. На 10 години доби епилепсија, лекарите рекоа тоа поле од мозокот и е изгорено, не памти, не ги разбира парите, не го знае саатот, броевите, буквите, ништо не знае. После кога се разбуди одново нè прашуваше кој си ти, кое ти е името, кој е овој...? Повлечена е во себе, не сака да има контакт со никого, не оди никаде. Поврзана е со мене нон-стоп, ако јас одам некаде или треба да ја земам или да не одам и јас. Ја носев на психолог во Скопје во Завод за ментално здравје, во Неуромедика правиме терапии зошто и 'рбетот ѝ е искривен, лекови пиеме дома, оди во дневен центар од 10 години, веќе 14 години оди и тоа е единственото место каде што сака да оди. Штом дојде нова учителка не ја сака, сака да биде само со таа што ѝ е блиска, ако дојде некој друг или нејќе да збори, има моменти кога цела недела не сака да збори, дали не сака или не може не знам, ако ние се смееме за нешто – таа ќе плаче, ако ние плачеме – таа ќе се смее, тогаш и не знам колку ќе се смее...

Каде да одат овие деца по 18-годишна возраст? Што потоа со нив?

Лица со тешка интелектуална попреченост, според законот не можат да бидат вработени, меѓутоа ги ангажираат како волонтери и така работат.

Но, еве ние со физичка попреченост можеме да се вклучиме во работа.

Работата нè промени.

Во продолжение се водеше неврзана дискусија за различни прашања

- Не постои никаква поддршка за овие деца. Овие деца јадат специјална храна, примаат специјални витамини, губат крв заради положбата, нивниот организам... навистина имаат попреченост. Парите не стигнуваат за трошоците.
 - Овие деца јадат специјална храна, примаат специјални витамини... имаат буквално попреченост.
 - Имаше владина иницијатива за ангажирање на негуватели на лица со потешки форми на попреченост за кои државата би го покрила трошокот.
 - Има многу голема неправедност во одредување на додатокот. Додатоците ги рангираат од најнизок степен до највисок... мора да има некои скалила. Јас, на пример, имам две баби кои ми помагаат (мајка и свекрва). Имам и друг син, тинејџер, здраво-право дете, што е во сосема друг филм. Се трудам да останам прибрана, а исто така се грижам и за мојот живот, дали да одам на факултет, на работа... за да можам на децава да им обезбедам подобро. Што се случува кога ќе ги нема тие што ми помагаат? Моето дете има 99 % оштетување на видот. Ги има сите дијагнози поради кои може да прима додаток за мобилност. Но, нема 26 години. Тоа не треба да биде ограничување.
 - Една мајка зборуваше за проблемот со МТСП – Мојата ќерка има утврдени дијагнози, но не во пишана форма. И правеа наод и мислење уште на времето на физикална и добивме – тешка физичка прогресивна попреченост. Односно, тоа би барало рехабилитација и нема да има дополнително влошување. Има сколиоза, мускулни дистрофија, неразвиени мускули, екстремитети, хемипареза на едната страна, го губи видот и слухот од едната страна од каде што е хемипарезата. Потоа, во наодите на Заводот за ментално здравје се наведува дека станува збор за гранична попреченост со незначителни оштетувања, а потоа за лесна ретардација за да се запише на училиште. Не земавме никаков додаток за детето, случајно дознав од докторката, кога ги однесов документите... За едниот основ треба да земам 8.000 ден., за другиот 3.000 ден. Кога прашав зошто само за едниот основ, а не за двата? Ми рекоа не може за двата. Реков барем да го земам поголемиот, 8 илјади, ми рекоа веќе си добила по еден основ. Телесниот инвалидитет ти го заобиколуваат.
 - Имаме проблем со правото на додаток за неа од друго лице.
 - Имаме проблем со додаток по основ на попреченост и проблем со категоризација. Не знаеме каде да се обратиме.
 - Социјалните работници кога ќе им се обратиш за помош, како да ги даваат тие пари од џеб. Дојди другата недела... Цел ден го губиш, те влечат. Не можеш да одиш од врата до врата, тебе дете те чека дома. Од еден на друг шалтер, донеси ова-ова, те праќа на друг шалтер, па да дојдеш друга недела. Ме праќаат оди таму да ти потпише, оди во број 8, во број 6, а тие треба тоа да го прават. Кога ќе дојдеш до последниот шалтер, ќе ти речат е сега е на пауза службеникот. Ќе ѝ ги дадам на државата тие пари, тие пари не ми требаат ако треба да продолжам да талкам од едно до друго место.
 - Не можеме да се шетаме од врата на врата, дете те чека дома.
 - Ние го земаме со нас, чека во кола, се нервира...
 - Едно кутиче од лекарствата е 2.500 денари, ме ослободуваат по 25 денари, за сите 6-7 лекови ослободувањето ми е максимум 350 денари.
 - Добивме оплаки дека матичните педијатри не се доволно информирани за овие деца, немаат основни сознанија за децата со попреченост? Тоа се доктори, како може да не знаат што е посебна потреба и како да му пристапат на тоа дете?
 - Не се согледуваат на време проблемите, на пример дете не збори, има проблем со моториката, не може да го држи главчето... Ако матичните педијатри реагираат на време, помал проблем ќе имаат децата.
 - Ако има термин нека има термин, тоа е дете со попреченост, треба да се прими во терминот, а не да чека до 12. Сега функционира само приватна болница, ама за таму треба финансиски да си моќен... и таму се чека.
- За овие деца мора да има предност, не можат тие да издржат. Значи, тргнувам од моето дете. Тоа дете ќе го возиш, ќе го возиш, ама кога ќе влезе во ваква установа станува нервозен, сака одма да завршине. Прво почнува да шета, да оди нервозно ваму-таму, хиперактивен е, па почнува да се препотува, да плаче, кога одиш во 8 сабајле, а си одиш во 12, што се случува со тоа дете.
- Да, имам две деца, поголемото дете е... одам во социјално да прашам. Самохрана мајка, какви права имам. Ме одбија по секој основ. Прво ми рекоа дека не сум вработена и не ми следува ни-

каков додаток – само вработени имале право на детски додаток. Второ, ми рекоа каде живееш? Да беше на улица, може нешто ќе направевме... Не ми припаѓа социјална помош... Не може помош за детето зошто според решение добивам алиментација, што инаку не ја добивам. Ми рекоа дека 3.000 денари за тричлено семејство биле доволни за „преживување“, буквално овој збор го употребија. Побарав да ми направат рецепт како се преживува со тој износ, па ќе одам по рецептот. Таму треба да се направи промена. Во Законот за социјална заштита стои дека децата со пречки во развој имаат право да побараат еднократна помош. Секоја влада има некоја комисија, а никој не ја видел комисијата, надоместот е од 3 000 до 15 000, во зависност од одлуката на комисијата.

- Мене ми се 7 до 8 илјади денари само трошоци за лекаства за детето. Јас немам никакви приходи, освен детскиот додаток.
- Јас и сопругот не работиме. Треба да добиваме социјална помош зашто сме невработени. Откако се роди детето, нашиот живот комплетно се смени. Отидов во социјално да барам социјална помош. Ми рекоа дека примаам посебен додаток за детето и дека немам право на социјална помош. Му реков извинете господине што јас сум таа што ќе ви го кажам законот, моето дете има право на додаток. Тој не веруваше што зборувам и потоа отидов кај директорот. Потоа, заедно со директорот, кој не го познавав, отидовме да го видиме и да го прочитаеме законот...
- Колку пати ми се случило во социјално да ми ја треснат вратата пред нос.
- Поднесовме десеттина барања за средните училишта за деца со попреченост до Влада и до сите политички партии. Испадна на крај една мајка вака ми рече „што барате вие, ова да ти е мерак да имаш дете со попреченост“. Баравме, еден родител кој не е вработен, а е 24/7, 365 дена во годината заврзан со своето дете, зошто тој родител ако нема придонес дома, нема тоа дете никаков напредок... да има минимум 8 илјади денари поддршка за да може да оствари пензија. Второ барање беше да се направат центри кои ќе ги здружат децата, за да можат утре здружено да живеат, што го кажувате вие живеење со поддршка. Трето барање – да се ослободат сите родители за престој во болница како придружник со детето, без оглед колку години има детето. Четврто барање е да се избрише онаа граница од 26 зошто тоа дете живее и после 26 години. И зошто секоја година нè тераат да поднесуваме исти документи... ако задоцниш еден ден ќе те избришат од список. Да може полесно да се

доаѓа до ортопедски помагала или едно од барањата кое е многу битно е да се направи комисија која ќе работи со вистинското обележување на способноста на децата, работната способност, правилна и детална категоризација. Тоа се неколку барања кои ние ги баравме.

Како се снаоѓате во автобусите?

- Се туркаме, ни викаат, ги гледаат на чуден начин.
- Прва реакција им е гледањето, гледа во детето, не трепка и потоа ти вика „тргни се“, го турка.
- Мене ми викнаа полиција, детето се збунува, чекавме автобус, првиот што дојде тој сакаше да влезе, ама не требаше во тој да влеземе и тој се нервира, толку многу се нервираше, јас се трудев да го смирам детето и не гледам што се случува. Една повозрасна жена ме пријавила на полиција дека јас го тепаам детето. Јас немав време да ѝ раскажам дека не е проблемот во тоа, цела полиција ми ја донесе таму... јас го смирих детето, замисли какви луѓе има, наместо да помогнат. Му кажувам на социјалниот работник во училиштето дека јас не можам да патувам со градски автобусот, можам ли со автобусот за деца со попреченост. Не може. Јас лично одам веќе три месеци со такси. Тоа се финансии плус. Во училиштето каде што учи моето дете, автобусот доаѓа само за едно дете, а ние не можеме. Претходно треба да се најави. Во тие автобуси може да се вози дете само ако има дијагноза телесна попреченост. Мене ми го извадија детето од автобус.

Образование – искуството од основно и средно училиште

- Мојата ќерка одеше во истурена паралелка во Драчево во „Златен Сремец“. Се погоди прекрасна наставничка и дефектолог со искуство. Работеше со комбинирана паралелка. Имаме пишани тетратки, можам да ги понудам да пишуваат книги за децава. Учевме колку што можевме и научивме. Мислевме ќе го задржиме стекнатото знаење, што е многу важно за нашите деца. И наеднаш во средно доаѓаме во средина каде што нема книги, нема пишан материјал. Кога прашав зошто нема книги, ми рекоа дека самата МОН нема програма за тоа училиште, нема закон за да се направат книги. Нема учебници за средно стручно за лица со попреченост. Секогаш кажувам дека слабо се работи со нашите деца, треба, но слабо се работи, дали затоа

што отсутствуваат поради болести, дали затоа што нема материјал, дали затоа што не се мотивирани самите професори. Овде би требало нешто да се направи, да се смени. Може истиот материјал од основно, да остане, може да се прошири само усно, да се дообјаснува.

Немаат предмети од типот стекнување со вештини, уметности, нешто што најмногу ги интересира

- Има занаетчиски стручни гранки, има и готварство, автомеханичари, тоа се помошници... ако е регистриран како лице со епилепсија, не може да учи и да се занимава со активности опасни по живот. Физичко има 2 часа, не влегол професорот да поигра со нив. Има илјада и една справа, а нема кој да работи со нив, треба сами да ги користат или јас како родител да влезам и да ја натерам да се качи на велосипед.

А. К. – Во „Златен Сремац“ се вложуваат, сите се дефектолози. Со доквалификација... недостатокот на мотивација се должи на наобразбата. Дефектолошка доквалификација. Овие проблеми се многу големи. Во редовните училишта е уште потешко. Со градинките е најболно.

- Мајка – Инклузијата е битна, добра, јас сум задоволна, прво детето се соочува со реалниот свет што го опкружува, се соочува и со деца со правилен развој и со деца со пречки. Моето оди во група со 10 деца, перфектно е прифатено... кога ќе биде 8-мо одделение сигурно и тој сам ќе сфати дека се разликува во однос на нив. Ама тоа е веќе наш проблем, не е на инклузијата. Ако ние дома постојано му зборуваме дека ти си како нив, тие те сакаат и те почитуваат...
- Од илјада испитаници ти ќе бидеш единствена што си задоволна, ама тоа е така си се нашла во таква средина што го прифатила детето. Моето дете одеше во редовна градинка и во редовно забавиште. Моето искуство е - 16 деца да имам, ни пола не им давам. Прво не беше прифатена од наставниците, од самата воспитувачка во градинка чиј внук ја тепаше секој ден. На наставничката ѝ беше кажано дека детето е посебно, а таа ја оставаше секој ден да ја тепаат другите деца. Дури и да седам јас таму, и покрај мене ја тепаа. Во забавиште кога ја запишавме пред да тргне во прво одделение, беа 28 деца од кои 2 со попреченост. Едното дете имаше хемипареза од вакцина и беше кажано на наставничката да го држи за рака, да не се симнува само по скали, а бевме на трети кат. Моето имаше нарушувања и на вид и во од, требаше да го држи за рака. Наставничката три-четири пати ги пушташе сами

да се држат двете за рака, да се симнуваат одозгора и да се изгубат по скали. Тие се симнале во подрум, ние трчавме да ги бараме, се изгубиле, а тие се онесвестили од страв да не се изгубат.

Детето прво треба да ја доживее наклонетоста на наставникот/наставничката на влезната врата.

- Јас сум против инклузијата. Сега спомнаа дека секој наставник треба да има посебна програма за секое дете со попреченост. Зошто со посебна програма? Те прашувам како родител на родител. Ти си мислела дека твоето дете е исто како другите деца, зошто со посебна програма, нека бидат двојки оценките, не мора петки, ама ќе учи во редовно. Зошто го запиша во редовно училиште?
- Јас го запишав за да се вклопи со таков тип на деца, да знае дека и тој припаѓа во тоа исто општество.
- Еве еден пример – две близначиња, едното е здраво, другото со попреченост. Заедно се во одделение, не седат заедно, едното е зад другото. Исто ги оценуваат. И другото ѝ вика на мајка му – и јас сакам да бидам со попреченост, како бато, не учи ништо, а има петки, а мене наставничката ме прекорува.
- Прашувам – зошто бараме посебни услови, ако сакам да го вметнам во устата на лавот, ќе го соцвака.
- Тогаш зошто бараме да одат тие деца и да работат, тие треба да работат со нормални луѓе, ако го држиш во училиште за деца со попреченост, утре барајте и да работи во специјална средина.
- Извини, ако има услови во редовните училишта и јас би сакала да го пуштам, не дојдов од Тетово во Скопје од кирија за да го носам во специјално училиште.
- Зависи од училиштето... во Гостивар слушнав дека има училиште, со лифтови, специјални тоалети, мали паралелки, дефектолози.
- Треба да се знае кое дете може да оди во редовно училиште. Кај мене во Драчево има дете кое не знае името да си го каже, шесто одделение е и го тепаат сите деца секој ден. Ама мајката сакала и го запишала.
- Според мое мислење, целосната инклузија бара да има специјален едукатор и логопед во секое одделение кои би можеле да обрнат внимание на секое дете.

Законот е јасен. Родителот има неприкосновено право да одлучи во какво училиште ќе оди неговото дете. Ние за тоа можеме да полемизираме. Во однос на тоа кои деца можат да одат или не, Законот за ментално здравје дава само препорака. Наод и мислење е една работа, тоа е за добивање додатоци, итн. Родителот треба да одлучи, тоа е негово право. И така треба да биде. Меѓутоа, треба практичарите да имаат поголема одговорност. Има деца што навистина не се за инклузија. Агресивни, автоагресивни, итн. Во однос на тоа дека во секоја паралелка треба да има дефектолог, тоа веќе е посебно училиште. Треба да се намалат одделенијата, не може да се работи исто со 30 деца од кои две со попреченост. Тука мислам на децата на кои им беа дадени стручни наоди и мислење, што да кажат за другите деца...

Во Македонија паралелно функционираат двата система. Има позитивни искуства и од едниот и од другиот систем. И добро е тоа што родителите можеа да изберат.

Мајка – проблемот е што во училницата каде што учеше моето дете имаа 5 деца, 1 наставничка, и таа на моето дете треба да биде чувар. Во македонската паралелка има 2 деца и 2 наставнички (еден е негувател). Немавме логопед на албански јазик, немаме психолог. Во петто и шесто одделение има 10 деца со попреченост и само една наставничка. Логопед има само на македонски јазик. Јас седам 4 часа таму. Логопед Македонец не би работел со нашите деца. Не знае албански и многу деца се за само еден логопед. Моето дете е со аутизам, не знам дали ме разбира, сега почна да ме разбира. Директорката кажува дека нема пари од Министерството за финансии. И ние родителите треба да молчиме, да чекаме кога Министерството ќе пушти пари за нови вработени. Оставив куќа и живот во Тетово, за да го носам во Скопје, под кирија живеам во една стара куќа. Не може наставничката да ги контролира, тој само си шета. Баравме, ама ни кажаа не пушта Министерството. Да се потрудеше директорката ќе го направеше тоа. Јас 4 години се мачев за овој проблем. Јас како родител и животот ќе го давам, јас дојдов за подобри услови.

Состојбата со логопедите е загрижувачка. Кај нас на Институтот нема веќе насока за логопеди и тоа е наша грешка. На Медицински факултет се едуцираат само за клинички логопеди, не можат да работат во училишта.

- Говорот сега се подобрува.
- Моето дете има предмет македонски, дајбоже да го научи албанскиот, па потоа јас ќе го учам македонски.

- Што по средно, нема вработување, никој не ги вработува?
- Во секој град треба да има живеење со поддршка, да биде и во близина на родителите.
- Дури и да имаат можности, би направиле да ги спречат да напредуваат, се прават многу грешки, нашиот живот е искусување грешка до грешка. Пред 10-тина години кога на Клиника го побарав картонот, ми рекоа сама да си го најдам во подрум. Кога го најдов беше празен. Првите 15 дена кога се роди, додека беше на интензивна, ги префрлија документите од Чаир на Клиника... Дури после 20 дена успеав да прочитам што му е на детето, зошто никој ништо не ми кажа... и дознав дека ѝ застанало срцето, па ја реанимираше, дека доцнеле со реанимација, дека имала 6 отвори на срцето, згрутчување на крвта, и откажале бубрези... и последиците се катастрофални. Последниот проблем беше што добивме од доктор Пота потврда дека треба редовно да се вакцинира. На 3 месеци прими вакцина, качи 41 температура, со плачење еден цел ден, не знаевме што да ѝ правиме, на Клиника рекоа дека е нормално... ја вративме назад и проблемите почнаа со епилепсија, со грчеви... наместо фенобарбитон и давале епиап... паѓање на шеќер... недостаток од витамини... откако го регулирале шеќерот...

Анекс 3. Информации од средба со лица излезени од С. З. Демир Капија

Двете учеснички што го напуштија Специјалниот завод Демир Капија (Волково) беа многу расположени да разговараат и да споделат информации.

Евидентно беше нивното задоволство од дневниот центар и сместувањето во поддржани станбени единици, како и квалитетот на животот што го имаат по напуштањето на Заводот во Демир Капија.

Едната учесничка рече дека ги поминала сите институции во животот – Демир Капија, Бања Банско, згрижувачки семејства и дека конечно овде се чувствува како своја. Рекла дека работи како чистачка.

Во однос на другата личност, по доаѓањето од Демир Капија влегува во сосема нова фаза каде што учи да чита и пишува, а моментално работи како помошничка на постар човек, зема плата и има партнер.

И двајцата веруваат дека имаат целосна независност и право на личен избор во организирањето на нивните дневни и домашни активности, како и право на избор со кого ќе го поминуваат времето. Дополнително се среќни што живеат во Скопје, целосно се самостојни во движењето и патувањето со јавен превоз низ градот.

Како позитивни примери ги наведуваат активностите што ги имале со волонтерите од мировниот корпус на САД што ги научиле на многу вештини и соработката со СОЛЕМ каде што научиле за самозастапување. Покрај тоа што научиле како учтиво да се претстават и да се однесуваат, тие научиле да работат и да комуницираат преку интернет, да подготвуваат презентации, видеа и се многу горди што можат да ги покажат своите резултати на студентите од Заводот за дефектологија и Заводот за социјална работа и социјална политика. Ним им е драго што пред пандемијата студентите ги покажиле на нивните забави, а среќни се што кога ќе ги сретнат во градот сите што доаѓаат во дневниот центар ги поздравуваат и сакаат да разговараат со нив.

И двајцата ја истакнаа финансиската сигурност како многу важна и дека се задоволни од работата и дека тоа ги прави да се чувствуваат среќни – секојдневната рутина и секојдневните обврски.

Двете лица изјавија дека се вклучени во активностите на СОЛЕМ преку продажба на списанието „Лице в лице“.

Тие не би ја смениле работата, иако секако се подготвени, по потреба, да научат нови работи.

Иако знаат дека постои документ како КПЛП, слушнале за тоа од СОЛЕМ, доколку имаат некакви проблеми контактираат со вработените во дневниот центар на ЦПЛИП – ПОРАКА НЕГОТИНО во Волково – затоа што сметаат дека тоа им е најбрзо и најлесно.

Тие не можат да проценат кои права им биле прекршени, но знаат и слушнале за дискриминација.

Порано биле повеќе изложени на дискриминација, особено од соседите кога живееле во станбена зграда во Ново Лисиче.

Тие го посочуваат Волково како одлична средина во која одлично се вклопуваат, ги познаваат соседите и се чувствуваат прифатено и недискриминирано.

Кога станува збор за гласање на избори, досега не гласале и сметаат дека тоа е губење време и не дава резултати.

Анекс 4. Дополнителни информации за инклузивните услуги за лицата со попреченост

Услугите во обезбедувањето социјално осигурување, образование, здравствена заштита и вработување се тесно поврзани и дефинирани со процесот на оценување на деца, млади и возрасни лица со попреченост. Системот за проценка во земјата се заснова на медицински модел, каде што погодностите и услугите на национално и локално ниво се дефинирани според нивото на „дефект“ и старосната граница, над или под 26-годишна возраст, освен за новиот систем на функционална проценка според Меѓународната класификација на функционирање (МКФ).

Системот за проценка според МКФ треба целосно да го замени стариот систем на проценка, што се заснова на медицинскиот модел, со кој услугите на национално и локално ниво се дефинирани врз основа на „степенот на оштетување“ и старосниот праг од 26 години. Попреченоста кај децата може да се открие уште при раѓањето, но комуникацијата помеѓу секторите е несоодветна, па дури и кога децата ја добиваат потребната медицинска помош на самиот почеток, сепак другите услуги се недостапни, на пр. преку социјалниот сектор. Не постои востановен процес за тоа како медицинските сестри за нега на новороденчиња и општите лекари треба да ги идентификуваат децата за да добијат пристап до услуги за советување и развој или други специјализирани услуги.

Во однос на правото на вработување и работа, на национално ниво функционираат три комисии; од кои едната препорачува лицата со попреченост да имаат приоритет при вработувањето во согласност со Законот за вработување на лица со попреченост; втората го утврдува степенот на неспособност и утврдува дали лицето со попреченост може да се вработи согласно член 2 од Законот за вработување на лица со инвалидитет; а третата, во МТСП (оценката ја врши тим од ЗАПОВИМ) одредува кое работно место е погодно за лицата со попреченост, го поставува на тоа место и го определува обемот на работните задачи. Доколку вработено лице со попреченост сака да се префрли на друго работно место и професионално да напредува, ќе мора да оди пред истата комисија за да добие нов наод и мислење. Работата на последната комисија е дискриминаторска, бидејќи не препорачува разумно прилагодување што ќе обезбеди подобри услови за работа на лицето со попреченост.

Во последните три години државата почна да го спроведува новиот систем за оценување преку

МКФ за деца и млади до 26 години. Во моментот работат двете регионални тела во Скопје и националното тело. Канцелариите на овие тела се опремени и реновирани со поддршка на УНИЦЕФ. Во моментот се формираат три дополнителни центри во внатрешноста на државата во Струмица, Гостивар и Битола. Просториите во моментот се реновираат со средства од Министерството за здравство (МЗ). Овие тела вклучуваат лица преземени од други институции и се состојат од дефектолог/специјален едукатор, рехабилитатор, психолог, социјален работник и лекар.

Лицата ангажирани во овие тела за проценка се обврзани да поминат низ обука за МКФ. Обуките ги спроведуваат членови на националното тело за проценка со долгогодишно искуство.¹⁸⁰ Во составот на органите засега не се вклучени лицата со попреченост. Обуките се спроведуваат со поддршка на УНИЦЕФ. Овие тела даваат препораки за децата и младите со попреченост за нивно вклучување во образовниот систем и проценка на нивната потреба од лични и образовни асистенти. Има добра соработка меѓу овие тела и стручните комисии што оценуваат деца до 26 години, но не и со другите комисии што оценуваат лица со попреченост над 26 години. Учесниците на фокус-групите наведуваат дека системот за оценување треба да се имплементира и за лица над 26 години и дека тоа треба постепено да се воведува. МТСП заедно со СБ најавија воведување и завршување на процесот на оценување за лицата над 26 години од следната година. Поради ригидноста на самиот систем и воспоставената медицинска практика, учесниците во фокус-групите истакнаа дека е неопходно натамошно сензибилизирање и зајакнување на капацитетите на сите стручни тела и институции за КПЛП, со цел сите чинители да го разберат пристапот за човекови права. Дополнително, потребни се промени во наставните програми на универзитетите за да се запознаат студентите со МКФ и КПЛП.

3.1 Пристап до социјално осигурување и социјалните служби

Услугите пропишани во ЗСО ги дава државата, но со појавата на трендовите на плурализација и децентрализација, како и процесот на деинституционализација, ГО и приватните организации исто така се јавуваат како даватели на услуги.¹⁸¹ Многу општини немаат административни и финансиски капа-

¹⁸⁰ Изјава од претставници на фокус-групата за проценка на прашањето на попреченост

¹⁸¹ МППС, Извештај за сиромаштијата и социјалната исклученост во Република Македонија, 2010 година, <http://bim.lbg.ac.at/de/socijalna-inkluzija-i-covekovite-prava-vo-makedonija/izveshta-za-siromashti-i-sotsi-alna-iskluchnost-vo-republika-makedoni-2010>

цитети за развој на различни услуги за лицата со попреченост, а општините што имаат дневни центри сè уште не ги презеле надлежностите над нив, бидејќи нема одредби во законот што ги обврзуваат на тоа.¹⁸² Како резултат на ова, на локално ниво се одржуваат паралелни системи: еден за општата популација и друг за лицата со попреченост.¹⁸³ И покрај усогласеноста со формалната еднаквост, услугите што им се даваат на лицата со попреченост се засноваат на медицинскиот пристап. Од гледна точка на личното покривање на услугите за обезбедување социјално осигурување, тие се во спротивност со одредбите на КПЛП. Постојните парични надоместоци за лицата со попреченост се остваруваат врз основа на проценка заснована на степенот на попреченост и старосната граница. Обезбедувањето на овие бенефиции не ги опфаќа лицата со психосоцијална попреченост, како и голем дел од лицата со интелектуална попреченост што не се врзани за инвалидска количка.

Лицата со попреченост над 26 години сместени во семејства на негуватели исто така се исклучени од овие парични бенефиции. Што се однесува до полнолетните лица над 26 години, истото законско решение е препишано и во Законот за заштита на децата (ЗЗД)¹⁸⁴ во кој паричните надоместоци се дефинирани според видот и степенот на попреченост и дијагноза. Разликата помеѓу овие надоместоци е износот на средствата. Обезбедувањето поддршка на семејствата повторно е поделено на тоа дали некој е самохран родител на лице над или помладо од 26 години.

Но, и во двата закона, наместо овие средства да се користат како поволности што овозможуваат поголемо активирање на децата, младите и возрасните со попреченост, тие служат само за пополнување на семејниот буџет. Ваквиот пристап укажува дека законодавците имаат недоволно познавање на системот на самостоен живот на лицата со попреченост. Дури 98,5 % од лицата и родителите на децата со попреченост сметаат дека овие придобивки не придонесуваат лицата со попреченост да бидат ак-

тивни во општеството.¹⁸⁵

Според податоците на ДЗС, има 2.987 малолетни корисници на социјална заштита (од 7 до 26 години), од кои 1.142 се девојчиња со попреченост. Од овие корисници, 265 се лица со оштетен вид, 266 се лица со оштетен слух, 107 се лица со тешкотии во вербалната комуникација, 1.272 се лица со ментална попреченост, 127 се лица со аутизам и 950 се лица со комбинирани пречки во развојот.¹⁸⁶ Бројот на деца со попреченост што не се во контакт со социјалните служби е приближно 10 % од вкупниот број деца, корисници, регистрирани од службите.¹⁸⁷ Згора на тоа, се проценува дека приближно 6.400 до 9.600 лица со попреченост на возраст од 18 до 65 години не се во контакт со социјалните служби (т.е. меѓу 1/3 и 1/2 од бројот на регистрирани лица).¹⁸⁸

Бројот на полнолетни корисници на социјална заштита според пол и возраст (од 26 години до 65+) во 2019 година изнесува 30.271, од кои 12.908 се жени со попреченост. Од овие корисници, 3.228 се лица со оштетен вид, 3.098 се лица со оштетен слух, 16.125 се лица со телесна попреченост, 4.016 се лица со ментална попреченост и 3.804 се лица со комбинирани пречки во развојот.

Податоците на Државниот завод за статистика (ДЗС) не даваат целосен преглед на прашањето за попреченост и покажуваат дека децата и младите со тешкотии во вербалната комуникација, како и децата и младите со аутизам, не постојат во статистичките податоци на полнолетните корисници и се губат во системот на социјална заштита.

Не постои конкретно законодавство што ги зема предвид правата на лицата/децата со попреченост во земјата, односно посебен закон за граѓаните со попреченост. Лицата со попреченост до 26 години во земјава се третираат како деца. Оваа матрица на размислување е пренесена на сите полиња и права.

Слична е состојбата и во обезбедувањето право на лична асистенција. Предложените критериуми за

¹⁸² Види: Механизми за обезбедување социјални услуги во Македонија, Министерство за труд и социјална политика и ГиЗ., 2011, с. 24, <http://www.nacionalnakomisija.gov.mk/sites/default/files/prikachyvanja/studija_mehanizmi_za_obebeduvanje_na_socijalni_uslugi_vo_makedonija.pdf> Пристапено на: 20.11.2014

¹⁸³ К. Панајотова, Е. Кочоска, Анализа: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020

¹⁸⁴ Закон за заштита на децата, Службен весник бр. 23/13, 14/12, 44/14, 144/14

¹⁸⁵ Види: Ф. Кочоска, Ј.Климоска. Публикација „Тера Инкогнита“ – демистификација на правата на лицата со хендикеп во Република Македонија со преглед на правото на социјална заштита, 2018 година, Полио плус, достапна на: <http://polioplus.org.mk/marginali/dokumenti/terra-incognita-mk.pdf>

¹⁸⁶ Види Социјална заштита на деца, млади и возрасни 2019 година, Статистички преглед број 2.4.21.01/914 за 2019 година, ДЗС, достапен на:

¹⁸⁷ Национална стратегија за деинституционализација, 2018 – 2027, МТСП, достапна на: <https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Strategii%202018/Strategija_deinstitucionalizacija_Timjanik_2018-2027.pdf>

¹⁸⁸ Национална стратегија за деинституционализација, 2018 – 2027, МТСП, достапна на <https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Strategii%202018/Strategija_deinstitucionalizacija_Timjanik_2018-2027.pdf>

тоа кој може да ја дава оваа услуга и начинот на организирање и дефинирање на часовите, што треба да прави личниот асистент, се критериуми за лицата што треба да даваат нега во институциите, а не за некој што треба да дава поддршка за самостојно живеење. Системот на лична асистенција се изедначува со давање нега. Во овој процес, лицата со попреченост се само крајни корисници без активна улога во процесот на оценување, обука и дефинирање критериуми каде, како, кога, од кого и со кого. Оваа услуга може да се добие врз основа на степенот на попреченост, возраста и статусот дали сте лице со попреченост што е деинституционализирано или не. Лицата можат да ја користат оваа услуга до 80 часа месечно во секојдневниот живот, но оние што ги напуштиле институциите можат да добијат лична асистенција до 160 часа месечно, во зависност од степенот на попреченост и критериумите за соодветност предвидени во ЗСЗ и правилникот за лична асистенција.

Мислењата на дел од учесниците во ГО вклучени во процесот на деинституционализација и давателите на лична асистенција се дека на лицата со попреченост им е потребна нега, поради што овој систем е добар и се води во согласност со програмата. Ваквите мислења само ги потврдуваат индициите дека дури и ГО вклучени како даватели на услуги во личната асистенција не го разбираат концептот на лична асистенција. Паралелно со ова, давателите на услуги наведуваат дека не поминале обука за КПЛП и пристап до човекови права.

При остварувањето на правата, лицата со попреченост и родителите на деца со попреченост се соочуваат со административни пречки и различно толкување на законските одредби од страна на институциите. На пример, доколку родителот не работел и наполнил стаж поради грижа за своето дете, а детето/лицето не го сместил во институција, има право на пензија од 8.000 денари.

Но, од овие лица се бара да дадат потврди за имотот и просечната плата, што воопшто не е предвидено во Законот, бидејќи без разлика на нивниот приход тие го имаат тоа право. Така, ниту еден родител сè уште не го остварил ова право.¹⁸⁹

Постојниот стандард за дневни центри е фокусиран на возрасни и не ги вклучува принципите што се однесуваат на „најдобриот интерес на детето“ и „најдобрата волја на личноста“.

Постојните механизми за следење на услугите се ориентирани кон собирање тековни податоци, а не

кон исходите од дадените услуги. Недостига проценка на потребите на терен за деца/лица со попреченост. Недостига обучен кадар, нема мрежа и инфраструктура и нема соодветно дефинирани стандарди за квалитет за попреченост. Нема податоци за деца со попреченост, освен за оние што се корисници на посебни податоци. Единствениот додаток кој општините (по сопствена дискреција и волја) го даваат на децата со попреченост е надоместокот за превоз од дома до училиште.¹⁹⁰

Пред сè, лицата со попреченост имаат тешкотии физички да стигнат до институциите. Наодите од фокус-групите покажуваат дека ЦСР немаат соодветни простории за давање стручна помош/советување. Дури 82,5 % од лицата со попреченост и родители на лица со попреченост сметаат дека институциите за социјална политика не се пристапни и достапни.¹⁹¹

Прашањето за попреченост не е вклучено во политиките што го регулираат родовото прашање. Не се предвидени услуги и мерки за помош и поддршка на жени со попреченост жртви на семејно и родово насилство во форма на безбедно и долгорочно домување, психосоцијална помош и поддршка и бесплатна правна помош. Сегашните постојни услуги за реинтеграција и шелтер-центри не се достапни за лицата со попреченост.

Дополнително, пристапот до услугите е отежнат поради барањата за обезбедување обемна документација. Сите интервјуа имаа две клучни заеднички работи: луѓето се соочуваат со проблеми со обезбедување на документите што се повторуваат за секое право, и недостигот од време и финансии. Помош и нега во домовите на лицата со попреченост се нуди само во пет-шест општини. Оваа услуга се нуди преку програмата за општокорисна работа - општествено корисна работа (ОКР). Некои општини посочуваат дека проблемот лежи во социјалната стигма и неприфаќањето на состојбата на инвалидитет од страна на семејствата, без чија согласност не може да се обезбедат асистенти.

Повеќето активности поврзани со попреченост на локално ниво се само дел од работата на одделенијата за социјална заштита и најчесто се обезбедува финансиска поддршка за дневните центри. Тие не се запознаени со КПЛП. Главните услуги на локално ниво не се достапни за граѓаните со попреченост, освен ако не се насочени кон попреченост.

¹⁹⁰ К. Панајотова, Е. Кочовска: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020

¹⁹¹ Види: Е. Кочоска, Ј. Климоска. Публикација „Тера Инкогнита“ – демистификација на правата на лицата со хендикеп во Република Македонија со преглед на правото на социјална заштита, 2018 година. Полио Плус, достапна на: <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/terra-incognita-mk.pdf>

¹⁸⁹ Изјава од фокус-групите на лицата со попреченост

На пример, отворањето на посебен фитнес-центар за лица со попреченост што беше финансиски поддржан од општина Струмица. И во такви случаи општините не се свесни дека со ваквите активности промовираат медицински и добротворен модел на заедницата со попреченост, што е кршење на човековите права на лицата со попреченост и одредбите од КПЛП.

Обезбедената анализа на капацитетите на социјалните услуги укажува дека најголема потреба од социјални услуги е всушност потребата од градење инфраструктура и човечки капацитети пред да може да се разговара за нови социјални услуги и, се разбира, дефинирање на цената на услугите.

Дополнително, се предвидуваат различни бенефиции преку Законот за цивилни инвалиди од војната¹⁹² и Законот за посебни права на припадниците на безбедносните сили на РСМ и членовите на нивните семејства¹⁹³ за лицата со попреченост, но не по основа на попреченост, туку причина за стекнување на попреченоста.¹⁹⁴ Со овие закони државата повторно обезбедува различни бенефиции за иста состојба на попреченост.

Самостојното живеење главно зависи од неформалните мрежи за поддршка. Потребните услуги за поддршка не се развиени и главно се дел од јавните дневни центри за деца и ОЛП и ГО. Деинституционализацијата е широко сфатена како преместување на лицата со попреченост во мали групни домови и промени во институционалната природа и грижа.¹⁹⁵ Постојат бројни извештаи што се однесуваат на процесот на деинституционализација. Иако повеќето од нив не успеваат да ги анализираат појавите од гледна точка на попреченост и со вистинско повикување на одредбите од член 19, во наративот за тоа доминираат изјавите за квалитетот на услугите (условите за живеење и нивото на грижа) наместо квалитетот на животот (пристап до главни услуги и идни перспективи за лицата со попреченост).

Засегнатите страни, ОЛП и ГО, вклучително и самите лица со попреченост и родителите на децата со попреченост не го разбираат концептот на самосто-

ен живот.¹⁹⁶ И покрај усвоената Национална стратегија за деинституционализација¹⁹⁷ (2018 – 2027),¹⁹⁸ државата сè уште нема усвоено акциски план за негово спроведување. До крајот на 2019 година веќе немаше деца во институциите, вклучително и деца со попреченост. Досега најголемиот дел од финансирањето во процесот на деинституционализација – освен капиталните трошоци во одредени случаи – е од меѓународни донатори. Недостигот од стандарди за развојни услуги и транзицијата кон самостоен живот го тера персоналот да работи како и секогаш, односно да се фокусира на активности за основна нега и повремени културни настани. Нема докази за индивидуално планирање за лицата со попреченост насочено кон нивно вклучување во заедницата.¹⁹⁹ Имајќи предвид дека лицата со попреченост сместени во институции и оние надвор од институциите имаат многу ниски социјални вештини, неопходно е во овој процес да се преземат мерки за подигање на социјалните вештини на лицата со попреченост што го завршиле процесот на деинституционализација, како и да се воведат задолжителни мерки и активности за застапување и самозастапување на лицата коишто сè уште се во институциите и што го завршиле процесот. Во ова мора да се обезбеди вклучување на лицата со попреченост во процесот. Координацијата помеѓу сите засегнати страни е на многу ниско ниво. Недостигот од пристапност ги ограничува лицата со попреченост да учествуваат во заедницата. Недостигот од самодоверба придонесува некои од деинституционализираните лица да се чувствуваат несигурни во однос на релевантноста и успехот на самиот процес.²⁰⁰

Дополнително, деинституционализацијата на возрасните со попреченост и услугите за поддршка на живеењето во заедницата не се во согласност со КПЛП. Процесот не го опфаќа правото на избор на лицата со попреченост да одлучуваат дали сакаат да живеат надвор од институциите, како да донесат

¹⁹² Закон за цивилни инвалиди од војната, МТСП, Достапно на: < https://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/civilniinvalidi_konsolidiran.pdf

¹⁹³ Закон за посебните права на припадниците на безбедносните сили на РМ и членовите на нивните семејства, МТСП, достапно на: https://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/braniteli_precisten.pdf

¹⁹⁴ Види: Хендикеп – сложувалка што недостасува, Извештај за статусот на лицата со хендикеп, Полио плус, 2012.

¹⁹⁵ К. Панајотова, Е. Кочоска, Анализа: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020

¹⁹⁶ К. Панајотова, Е. Кочоска, Анализа: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020

¹⁹⁷ УНИЦЕФ, во координација со другите агенции на ОН и ЕУ, учествуваше во изработката на Стратегијата за деинституционализација 2018 – 2027 „Тимјаник“ и придружниот Акциски план. Извршена е анализа на состојбата и идентификувани се предизвици и приоритети и тоа беше вклучено во финалниот текст на Стратегијата. Процесот на деинституционализација е тековен процес и УНИЦЕФ продолжува да го поддржува

¹⁹⁸ Види: Национална стратегија за деинституционализација 2018 – 2027 „Тимјаник“, МТСП, достапно на: < https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Strategii%202018/Strategija_deinstitucionalizacija_Timjanik_2018-2027.pdf >

¹⁹⁹ К. Панајотова, Е. Кочоска, Анализа: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020

²⁰⁰ К. Панајотова, Е. Кочоска, Анализа: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020

информирана одлука за тоа, каде и со кого сакаат да живеат во заедницата итн.

Клучниот фактор е што помеѓу креаторите на политиките, централната и локалната администрација и јавноста воопшто нема разбирање за обврските на КПЛП. Тоа придонесува за одржување на постојната перцепција за лицата со попреченост на сите нивоа. Исто така, тоа се усложнува со континуираното одземање на деловната способност од лицата со попреченост. Паралелно со ова, голем дел од лицата со попреченост во институционална грижа, групни домови или семејства сè уште се лишени од деловна способност и се ставени под старателство. Иако Владата не направи никакви консултации со лицата со попреченост и ОЛП согласно КПЛП, во услови на КОВИД-19 донесе неколку мерки што имаат директно влијание врз мажите и жените со попреченост. За време на мерките за ограничено движење (локдаун), личните асистенти не ги почитуваа посебните протоколи, што создаде страв и кај примателите на услугата и кај помошниците од можна инфекција и пренесување на болеста, што доведува до помал интензитет на неа.²⁰¹

3.2 Пристап до здравствена заштита и служби за здравствена заштита

Основните принципи на Законот за здравствена заштита (ЗЗЗ)²⁰² се недоволно детални од гледна точка на КПЛП. Законот за здравствено осигурување (ЗЗО)²⁰³ ги регулира здравствените услуги во примарната, специјалистичко-консултативната и болничката нега (краткорочна и долгорочна) и здравствените услуги преку владините програми за превентивна и куративна заштита. Дури 94 % од лицата со попреченост и родители на деца со попреченост сметаат дека се дискриминирани во областа на здравството и сметаат дека процедурите за добивање примарна, секундарна и терцијарна заштита не се пристапни и лесно достапни.²⁰⁴

²⁰¹ Види: Анализа на влијанијата на КОВИД-САРС-19 врз Родовите и разликите Студија за политика бр. 40, ОБСЕ, 2021 година, достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/480413.pdf>

²⁰² Закон за здравствена заштита. Службен весник на РМ бр. 43/2012, 145/2012, 87/2013, 164/2013, МЗ. Достапно на: http://mz.gov.mk/wp-content/uploads/2012/12/zakon-za-zdravstvena-zastita-2_12_2012.pdf

²⁰³ Закон за здравствено осигурување (интегриран пречистен текст Службен весник бр. 65/2012, 16/2013 и 91/2013), Фонд за здравствено осигурување. Достапно на: [http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Zakon%20za%20zdravstveno%20oisguruvanje%20\(Interen%20precisten%20tekst\).pdf](http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Zakon%20za%20zdravstveno%20oisguruvanje%20(Interen%20precisten%20tekst).pdf)

²⁰⁴ Види: Публикација „КАДЕ ПЛОВИ ОВОЈ БРОД“ – демистификација на правата на лицата со хендикеп во Република Македонија со преглед на законот за здравствена заштита, 2018 година, достапно на: <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/kade-plovi-ovoj-brod-en.pdf>

Здравствените институции се, пред сè, физички недостапни, вклучително и самото МЗ и подрачните одделенија на ФЗОМ МК (Фонд за здравствено осигурување на Република Северна Македонија),²⁰⁵ како и многу јавни и приватни медицински ординации. Законот за заштита на правата на пациентите (во натамошниот текст ЗЗПП)²⁰⁶ го регулира правото на информирање на пациентите со трајно намалена способност за расудување²⁰⁷ но, поради недостиг од обуки за комуникација и пристап кон лицата со попреченост, оваа реализација на ова право се отежнува во практика. За разлика од другите пациенти, лице што е слепо, глуво лице што не знае да чита, лице со оштетен говор што не знае да пишува, и лице со оштетен слух и говор, мора да прифати или да одбие одредена медицинска интервенција со изјава дадена пред двајца сведоци. Овој метод повторно го одразува медицинскиот пристап кон прашањата за попреченост.

Попреченоста не е дел од критериумите при изготвување и обезбедување програми за стручно оспособување од областа на јавното здравје.²⁰⁸ Согласно Законот за лекови и медицински помагала,²⁰⁹ критериумите за ставање лекови и помагала на пазарот не ги предвидуваат стандардите за пристапност и достапност.

Премисата за реализација на здравствените услуги е возраста и степенот на попреченост и дијагнозата. Пристап до ортопедски помагала и друга опрема, регулиран преку Правилникот за индикациите за остварување на правото на ортопедски и други помагала²¹⁰ се утврдува според возраста, висината на партиципацијата што треба да ја плати осигуреникот, како и времето за користење на овие помагала. Според информациите на ФЗОМ,²¹¹ во 2020 година се издадени приближно 193 илјади

²⁰⁵ Види: „Сексуално и репродуктивно здравје и лица со попреченост – Извештај за проценка на потребите и услугите – Хера, страница 20, 2012 г. <http://hera.org.mk/wp-content/uploads/2014/02/izvestaj_poprecenost_rz.pdf. Достапно на: 21.10.2014

²⁰⁶ Види: Закон за заштита на правата на пациентите (Службен весник на РМ бр. 82 од 08.07.2008 година). Достапно на: <http://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2018/01/ZAKON-ZA-ZASHTITA-NA-PRAVATA-NA-PATIENTITE-zakluchno-so-br.-150-od-2015.pdf>

²⁰⁷ Види: „Правата на пациентите со фокус на лицата со интелектуална попреченост“ ЕСЕ, 2011 година, стр. 6. <http://www.esem.org.mk/pdf/Publikacij/ESE%20Intelektualna%20poprecenost.pdf>.

²⁰⁸ Закон за јавно здравје, бр. 136/2011 <http://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2012/12/zakon-za-javno-zdravje-precisten.pdf>

²⁰⁹ Закон за лекови и медицински помагала, 11/2012 <http://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2012/12/zakon-za-lekovi-i-medicinski-pomagala.pdf>

²¹⁰ Правилник за индикациите за остварување на правото на ортопедски и други помагала. ФЗОМ МК, достапен на: <http://www.fzo.org.mk/default.asp?ItemID=D42C5C3FA5A79548A0408B9FB59A9874>

²¹¹ Годишен извештај за 2020 година на ФЗОМ, достапен на: <http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Godisen%20izvestaj%202020.pdf>

помагала, од кои најголем дел припаѓаат на групата ортопедски помагала. Врз основа на податоците за издадени ортопедски помагала, може да се заклучи дека најмногу издадени помагала спаѓаат во подгрупата на разни и санитарни помагала, во која спаѓаат пелени и кеси за уростомата, илеостомата и колостомата. Трошоците за ортопедски помагала во ноември 2019 година сочинуваат 1,68 % од вкупниот буџет.²¹² А 95 % од лицата и родителите на децата со попреченост сметаат дека нема транспарентност и отчетност од страна на ФЗОМ во однос на средствата наменети за здравствена заштита на лицата со попреченост.²¹³

Правото на рехабилитација може да се користи како продолжена трауматологија и постоперативно закрепнување во времетраење од 21 ден во период од 1 година за лицата со попреченост, дефинирани со дијагнози наведени во самиот правилник. Исклучок се децата со церебрална парализа до 3 години каде што рехабилитацијата може да трае до 30 дена и до четирипати годишно, а за деца од 3 до 14 години може да трае до 30 дена и до двапати годишно. Во 2020 година правото на специјализирана медицинска рехабилитација, како продолжено болничко лекување, со решение на ФЗОМ, го оствариле 2.068 осигуреници, што е за приближно 62 % помалку од 2019 година. Во 2020 година ФЗОМ МК обезбеди договорни плаќања (буџети) во вкупен износ од 83000000 денари за приватни здравствени установи што вршат медицинска рехабилитација како продолжено болничко лекување (бања). Надоместокот за медицинска рехабилитација извршена во јавното здравство е вклучен во вкупните давачки.²¹⁴

И покрај горенаведените здравствени услуги, сè уште недостасуваат специјализирани здравствени услуги и програми и услуги за превенција, рано откривање, дијагноза, ран третман и рехабилитација на деца и возрасни со попреченост. Децата и возрасните со попреченост на кои им е потребна општа стоматолошка услуга тоа може да го реализираат само во Универзитетскиот стоматолошки клинички центар во Скопје, што ги става во сосема неповолна положба лицата и децата од руралните средини.

²¹² Видете: Извештај за реализација на средствата од Буџетот на ФЗОМ за периодот 01.01-30.11.2019 година, достапен на: <http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/11.%20Noemvri%202019.pdf>

²¹³ Види: Публикација „КАДЕ ПЛОВИ ОВОЈ БРОД“ – демистификација на правата на лицата со хендикеп во Република Македонија со преглед на законот за здравствена заштита, 2018 година, достапно на: <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/kade-plovi-ovoj-broden.pdf>

²¹⁴ Види: Годишен извештај за 2020 година на ФЗОМ, достапен на: <http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Godisen%20izvestaj%202020.pdf>

Здравствените работници имаат недоволно познавање на правата и обврските што произлегуваат од КПЛП. Дури 99 % од анкетираниите дале негативна оценка за работата на здравствените работници со граѓани со попреченост.²¹⁵ Стереотипите и мислењата се дополнителна пречка во остварувањето на правата од здравствена заштита на лицата со попреченост, а тие често се оцрнуваат и сметаат за асексуални.²¹⁶

Лицата со попреченост се изоставени од откривање и рана превенција и од програмата за малигни заболувања, без пристап до услуги, за кои не се утврдуваат трошоци.

Во последните години, УНФПА, преку својата програма за сексуално и репродуктивно здравје (СРЗ) и права и родово-базирано насилство (РН), а со цел спроведување на дел од активностите од акцискиот план за репродуктивно сексуално здравје²¹⁷ обезбеди обуки за општи лекари и социјални работници во целата земја. Лицата со попреченост беа дел од тимот за обука на УНФПА.

Овие обуки се спроведуваат во соработка со Центарот за семејна медицина и имаат за цел зајакнување на капацитетите на засегнатите страни во однос на КПЛП, концептот на РН на жени со и без попреченост, како и нивно запознавање со концептот на разумно прилагодување. Со цел зајакнување на капацитетите на лицата со попреченост во однос на СРЗ и со поддршка на агенциите на ОН, беа обезбедени различни обуки за лицата со попреченост, ОЛП и други засегнати страни и лица со попреченост што го завршија процесот на деинституционализација. Беа спроведени обуки во рамките на програмата на ОН управувана од UN Women за лица од СИ Бања Банско и за други засегнати страни, за концептот на родово засновано насилство, КПЛП и концептот на самостоен живот. Како дел од тренерските тимови беа вклучени и обучувачите со попреченост.

УНФПА, заедно со здравствените работници и другите засегнати страни, работи на планирање на семејството и грижата за време на бременоста (особено во однос на жените и девојчињата со попреченост), помеѓу горенаведените области.

²¹⁵ Види: Публикација „КАДЕ ПЛОВИ ОВОЈ БРОД“ – демистификација на правата на лицата со хендикеп во Република Македонија со преглед на законот за здравствена заштита, 2018 година, достапно на: <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/kade-plovi-ovoj-broden.pdf>

²¹⁶ Види: „Сексуално и репродуктивно здравје и лица со попреченост – Извештај за проценката на потребите и услугите – Хера 2012, стр. 61 – 62.

²¹⁷ <http://iph.mk/wp-content/uploads/2019/08/Nov-tekst-na-AP-usoglasen-so-Sekretariat-za-zakonodavstvo-11.09.2018.pdf>

Во однос на правото на прекинување на бременоста, во постојното законско решение²¹⁸ согласноста, односно писмената изјава за жените на кои им е одземена деловната способност ја донесуваат нивните старатели. Законот не предвидува начини за добивање согласност од жени со попреченост, ниту пак предвидува начини за комуникација и советување на жените сместени во институции и/или групни домови и/или во новите форми на организирано поддржано живеење.

И покрај законската обврска за водење евиденција на децата со попреченост,²¹⁹ ниту здравствените установи ниту Институтот за јавно здравје не водат регистри на деца со попреченост. Во услови на КОВИД-19 лицата со попреченост изјавиле дека се соочуваат со поголема социјална изолација, што влијаело на нивното ментално здравје.²²⁰ Информациите за КОВИД-19 пренесени преку медиумите не беа во пристапен формат.²²¹ Исто така и информациите од МЗ за КОВИД-19 не беа во пристапни и достапни формати. Интернет-страницата што содржи информации поврзани со КОВИД-19 е недостапна. Дополнително, интернет-страницата со која се повикуваат граѓаните да аплицираат за вакцинација исто така не е во пристапен формат. Точките за вакцинација и точките за PCR-тестови се недостапни.

3.3 Пристап до образование

Перцепциите за инклузивното образование укажуваат дека има шестократно зголемување на луѓето што ја поддржуваат идејата дека децата со попреченост треба да посетуваат редовни училишта со своите врстници (од 4 % во 2014 година на 24 %), меѓутоа, 66 % веруваат дека вклучувањето на децата со попреченост во редовното образование неизбежно ќе значи дека другите деца ќе бидат лишени од доволно внимание од страна на наставниците.²²²

Според извештајот на СБ од 2015 година, „Застапеноста на децата со попреченост во предучилишното

образование е под 5 %“.²²³ Од 58 градинки во 2017 и 2018 година, во 39 градинки (или 68 %) се згрижени 415 деца со пречки во развојот. Процентот на деца со попреченост е 1,19 % од вкупниот број деца вклучени во градинките.²²⁴

Во Законот за заштита на децата (ЗЗД)²²⁵ недостигаат многу мерки што би довеле до инклузивна еднаквост, како што се примената на принципот на најдобар интерес на децата со попреченост, принципот на промовирање на развојниот идентитет на децата со попреченост, пристапот кон дефинирање на децата и возрасните со попреченост, како и нивно активно вклучување во сите процеси. Според ЗКП, како дете се смета секое лице до 18 години, како и „лице со пречки во физичкиот и психичкиот развој до 26 години“. Законот е оптоварен со различна терминологија и има медицинско разбирање за состојбата на инвалидитет. Со ЗКП возрасните со попреченост до 26 години се третираат како деца.

ЗКП дава можност во рамките на градинката да се формира група за деца со попреченост, што секако не е во насока на инклузија, односно вклучува само физичка интеграција. Нормативот на Правилникот²²⁶ не ги дефинира стандардите за пристапност и комуникации во согласност со КПЛП. Процесот на откривање, идентификување и пријавување на децата со попреченост е отежнат поради недостатокот на еднообразни системски процедури кога станува збор за рано откривање и интервенција. Процесот не обезбедува соодветна поддршка за родителите да го прифатат своето дете со попреченост, а постои и неподготвеност од страна на воспитувачите да работат со деца со попреченост.²²⁷

Во 2020 година, 0,34 % од БДП беше наменет за предучилишно образование.²²⁸

²¹⁸ Закон за прекинување на бременоста <http://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2018/01/ZAKON-ZA-PREKINUVANE-NA-BREMENOSTA-zakluchno-so-br.-149-od-2015.pdf>

²¹⁹ Закон за водење евиденција од областа на здравството, Службен весник на РМ, бр. 20/09. Достапно на: http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Zakon_za_evidencii_vo_oblasta_na_zdravstvoto_Sl_Vesnik_na_RM_br_20_od_16.02.2009_godina.pdf

²²⁰ Видете: Анализа на влијанијата на COVID-SARS-19 врз родот и разликите, Студија за политика бр. 40, ОБСЕ, 2021 година, достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/480413.pdf>

²²¹ Извештај за човековите права за 2021 година, Фра, ЕПи Достапно на <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021>

²²² ГФК, Второ истражување за знаењата, ставовите и практиките во однос на инклузија на деца со попреченост УНИЦЕФ (2018) Скопје op cit. https://www.unicef.org/northmacedonia/media/3186/file/MK_2018_DisabilityKapReport_MK.pdf

²²³ Светската банка. Ран детски развој на поранешна југословенска Република Македонија: Извештај за земјата SABER 2015

²²⁴ ВКЛУЧЕНОСТ на децата со попреченост во предучилишното образование : извештај од истражување. – Скопје : Народен правобранител на Република Македонија, 2018, Унцф Достапно на https://www.unicef.org/northmacedonia/media/4386/file/MK_CWDInKindergarten_Report_MK.pdf

²²⁵ Закон за заштита на децата, МТСП, Пречистен текст Достапно на: <https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2018/198%202018%20ZAKON%20ZA%20ASTITA%20NA%20DECATA%20%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%20%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82-converted.pdf>

²²⁶ https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/pravilnicidetska/standardi_gradinki.pdf

²²⁷ ИНКЛУЗИЈА на децата со попреченост во предучилишното образование : извештај од истражување. – Скопје : Народен правобранител на Република Македонија, 2018, Унцф Достапно на https://www.unicef.org/northmacedonia/media/4386/file/MK_CWDInKindergarten_Report_MK.pdf

²²⁸ https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/republic-north-macedonia/early-childhood-and-school-education-funding_en

Најголем напредок во однос на инклузивното образование има во основното образование. Основното образование е регулирано со Законот за основно образование (ЗПО)²²⁹ и поддржано од Концептот за основно образование,²³⁰ како Концепт за инклузивно образование.²³¹

Концептот на основно образование и покрај сите меѓународни документи и стратегии не се ни однесува на КПЛП, така што самиот концепт не го вклучува ова прашање од аспект на КПЛП. ЗОО²³² вклучува попреченост во заштита од дискриминација.

Во однос на употребата на јазиците (член 10), законодавецот не предвидел употреба на знаковен јазик, ниту Брајово писмо. Употребата на Брајовото писмо е предвидена исклучиво при реализација на наставните планови и програми и во оценувањето на учениците со попреченост. Изучувањето на знаковниот јазик не е предвидено ниту како задолжителен, ниту како изборен предмет во Концептот за основно образование.²³³ Ваквиот природ придонесува за сомнеж и негодување на лицата со попреченост²³⁴ за нивно вклучување во редовното образование. Дефиницијата дека пристапноста значи „преземање мерки за обезбедување пристап на учениците со попреченост“ во ЗОО се подразбира, во потесна смисла на зборот, како обезбедување средства за надминување на физичките бариери, наместо систематско решавање на проблемот со пристапноста во училиштата.

ЗОО го регулира вклучувањето на образовните асистенти (ОА) и личните асистенти (ЛА).²³⁵ Правилникот за ОА и ЛА како и намалувањето на старосната граница за ЗП од 18 на 6 години во ЗПП потврдува дека законодавецот нема соодветно познавање на концептите на ОА и ЛА и треба да се истакне дека ваквата селективност во испора-

ката на услуги претставува повреда на член 19. на КПЛП. Наодите од терен укажуваат дека и на личните асистенти не им се јасни сопствените обврски, како и обврските кон студентите и другите стручни лица.²³⁶ Најголем процент од наставниците (59,9 %) ги поистоветуваат работните задачи на личниот асистент со работните задачи на образовниот асистент.²³⁷

Во 2019/2020 година, ангажирани се 321 асистенти (91 ЛА и 230 ОА) во 35 општини.²³⁸ Во 2021 година, Министерството за образование и наука планира да ангажира 500 ОА. За оваа намена од буџетот се обезбедени 59 милиони денари.²³⁹

Според податоците на ДЗС²⁴⁰ на почетокот на учебната 2020/2021 година, бројот на ученици во 42-те посебни основни училишта изнесува 706 ученици со пречки во развојот, од кои 256 девојчиња. Во 4-те средни специјални училишта, бројот на ученици е 232, од кои 75 се девојчиња со попреченост. Постои недоследност во евиденцијата меѓу носителите на обврски и ДЗС. ДЗС посочува дека во земјава има од 45 до 42 специјални училишта, додека според носителите на обврските има само 5 специјални училишта што според новиот Концепт за образование и ЗОО стануваат основни училишта со ресурсен центар. Со цел да се подобри процесот на инклузија, се спроведува Проект за непречен пристап во 14 образовни институции низ државата – 6 основни училишта, 4 средни училишта и 4 факултети преку Акциската програма 2019-ИПА 2 – ЕУ за вклучување за која техничката документација е изработена (проекти за адаптација).

Законот за средно образование (ЗСО)²⁴¹ е сегрегирани и фрагментиран, а работите за кои се обучуваат лицата со попреченост не одговараат на потребите на пазарот на труд и не се во ист обем и квалитет

²²⁹ Законот за основно образование. Достапно на <https://mon.gov.mk/stored/document/Zakon%20za%20osnovното%20obrazovanie%20-%20nov.pdf>

²³⁰ Концепција за основно образование, МОН достапно на: <https://mon.gov.mk/stored/document/Koncepcija%20MK.pdf>

²³¹ Концептот за инклузивно образование, достапно на <https://mon.gov.mk/stored/document/Koncepcija%20za%20inkluzivno.pdf>

²³² Предлог Закон за основно образование, МОН 2018, Достапно на: <
http://www.mon.gov.mk/images/dokkkumenti/4_1177161790%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%80%D1%82_%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5_1.1.doc

²³³ <https://360stepeni.mk/kako-ke-izleda-osnovното-obrazovanie-spered-novata-kontseptsija/>

²³⁴ Изјава на учесници во фокус-групи

²³⁵ https://mon.gov.mk/stored/document/2021_Pravilnik_Nachin%20na%20pobaruvanje%20asistenti.pdf

²³⁶ Хант “Лични и образовни асистенти – Сега и овде. Отворени перспективи”, УНДП

²³⁷ Актуелна состојба на децата со посебни образовни потреби во основното образование во Република Северна Македонија, 2018, БРО, Достапно на <https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2020/02/Aktuelna-sostojba-na-inkluzija-na-deca-so-posebni-obrazovni-MK.pdf>

²³⁸ Хант “Лични и образовни асистенти – Сега и овде. Отворени перспективи, УНДП

²³⁹ <https://www.fakulteti.mk/news/23072021/vo-tek-e-oglas-zavrabotuvanje-500-obrazovni-asistenti-za-poddrshka-na-decata-so-poprechenost-na-uchilishte-kje-zemaat-plata-od-24-000-denari>

²⁴⁰ Државен завод за статистика, Основни и средни училишта во Република Северна Македонија на почетокот на учебната 2020/2021 година, Достапно на: <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSooptenie.aspx?id=17&rb=13594>

²⁴¹ Закон за средно образование, пречистен текст, МОН, Достапно на: http://www.mon.gov.mk/images/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B507.pdf

како во редовните средни училишта.²⁴² Законот за високо образование (ЗВО)²⁴³ не содржи одредби за заштита од дискриминација по основ на попреченост, не го регулира правото на соодветно прилагодување, ниту облиците на комуникација. Обуката на наставниот кадар за проблемот со попреченоста вообичаено се одвива преку проекти и поддршка од меѓународни институции без никаква долгорочна стратегија од страна на Министерството за образование и наука и БРО.²⁴⁴ Образовните програми не содржат одредби со кои би се промовирале и применувале различните форми, како и одредби каде што ќе има обврска тие да бидат во пристапни формати.²⁴⁵

Ниту една образовна институција не води евиденција и статистика за бројот на лицата со попреченост вклучени во образовниот систем, имајќи го предвид родовиот аспект.

Во последните години не беше преземен систематски пристап за зголемување на образовните и социјалните вештини на лицата сместени во институциите. Најголемиот дел од децата и младите што се деинституционализирани не се дел од никакви образовни шеми бидејќи перцепцијата е дека не можат да учат затоа што имаат „тешки и длабоки попречености“ во комбинација со „здравствени проблеми“.²⁴⁶

Теренските истражувања покажуваат дека физичката²⁴⁷ и комуникативната пристапност, како и

пристап до асистивна технологија²⁴⁸ е голем проблем. Државата да воведо обврска секоја образовна институција да води евиденција и статистика за бројот на лицата со попреченост.

Националната стратегија за образование 2018 – 2025 година²⁴⁹ има и значајна рамка во образовниот систем. Стратегијата нуди различна терминологија (лица со попреченост, посебни образовни потреби, ментална или физичка попреченост) како и медицински пристап за гледање на попреченоста, при што менталната или физичката попреченост се наведува како причина одредени ученици да имаат посебни образовни потреби (став 150); во Концептот за основно образование и упатства за спроведување²⁵⁰ не е опфатено прашањето со попреченост.

Покрај соработката меѓу училиштето и родители-те/старателите, Концептот не предвидува вклучување на децата и младите со попреченост, мерки за поттикнување на автономијата на органите на управување во кои ќе бидат застапени самите деца и младите лица со попреченост, како и немањето можност ученикот да го изрази своето одобрување во однос на индивидуалниот образовен план. Извештајот за реализираните активности од Националната стратегија за 2019 и 2020 година не содржи информации за децата со попреченост.

Прашањето за попреченост не е опфатено во Концептот за граѓанско образование²⁵¹ во основното образование и упатства за спроведување. Во однос на сексуалното образование, УНФПА е ангажирана на развивање ИТ решенија за сеопфатно сексуално образование за лица што припаѓаат на аутистичкиот спектар и лица со интелектуална попреченост. Како што е наведено од УНФПА, лицата со попреченост (особено интелектуалната) се 3 до 4 пати поизложени на можност за насилство и злоупотреба, во споредба со општата популација.

²⁴² З. Шаврески, Н. Амдију, Е. Кочоска, Т. Ортаковски, Ј.Андонов, Тимот на Јуридика Асоцијација за правно-економски истражувања и едукација, Публикација Алката што недостасува – Демистифицијата на правата на лицата со хендикеп во Република Македонија со осврт на правото на образование, 2018 Полио Плус. Достапно на <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/Alkata-sto-nedostasuva-B5-mk.pdf>

²⁴³ Закон за високо образование, МОН. Достапно на: http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/ZAKON_VISOKOTO_OBRAZOVANIE-final.pdf

²⁴⁴ Види: Извештај на Организациите на лица со хендикеп и граѓанските организации за спроведувањето на КПЛХ, доставен на разгледување на 20- та сесија на ОН Комитетот за правата на лицата со хендикеп, 2018 г. Достапно на: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCRPD%2fCSS%2fMKD%2f31979&Lang=en

²⁴⁵ Закон за учебници за основно и средно образование

²⁴⁶ К. Панајотова, Е. Кочоска: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020

²⁴⁷ Види: Извештај од истражување: Примена на асистивната информатичка технологија во редовните основни училишта во Македонија, тековни состојби и потреби, Отворете ги прозорците, Скопје, март 2011 година, стр.9-15

²⁴⁸ З. Шаврески, Н. Амдију, Е. Кочоска, Т. Ортаковски, Ј.Андонов, Тимот на Јуридика Асоцијација за правно-економски истражувања и едукација, Публикација Алката што недостасува – Демистифицијата на правата на лицата со хендикеп во Република Македонија со осврт на правото на образование, 2018 Полио Плус. Достапно на <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/Alkata-sto-nedostasuva-B5-mk.pdf>

²⁴⁹ <http://mrk.mk/wp-content/uploads/2018/10/Strategija-za-obrazovanie-MAK-WEB.pdf>

²⁵⁰ Концепт за граѓанско образование, Достапно на <https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2020/09/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%93%D1%80%D0%B0%D1%93%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-MK.pdf>

²⁵¹ Концепт за граѓанско образование, Достапно на > <https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2020/09/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82-%D0%B7%D0%B0-%D0%93%D1%80%D0%B0%D1%93%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5-MK.pdf>

Во 2020 година се направија одредени измени во ЛПЕ и ЛСЕ што обезбедуваат непречено организирање на наставата во државата и во итни случаи, како што е случајот со пандемијата „КОВИД-19“. Законските измени се подготвени врз основа на студии на меѓународни организации како СЗО, УНИЦЕФ. Во учебната 2020/2021 година преку ЕУ се обезбедени средства како стипендии за деца со пречки во развојот во прво и второ одделение што ќе се запишат во редовно образование.²⁵²

Во однос на учеството и консултациите, мора да се истакне дека ниту ОЛП, ниту лицата со попреченост, ниту децата и младите со попреченост не се консултирани и активно вклучени во изготвувањето законски измени во образованието.²⁵³

3.4 Пристап до вработување

Според истражувањето од 2017 година, населението над 15 години во земјата за 2017 година изнесува 1.679.935 лица, од кои 56,8 % се активни и регистрирани на пазарот на труд, додека 43 % се неактивни.²⁵⁴ Од 725.723 неактивни лица на пазарот на труд, а 59.701 од неактивните имаат некаков вид попреченост и не учествуваат во економските текови.²⁵⁵ Од друга страна, има 31.781 поединец без попреченост, што се работоспособни, но не можат да учествуваат на пазарот на трудот и во економските процеси поради недостиг од услуги за поддршка на нивните роднини со попреченост – ситуација која ги принудува да останат дома и да обезбедат некаква поддршка на своите роднини или блиски со попреченост.²⁵⁶ Нема податоци за состојбата со попреченост, ниту пак статистички податоци за активни, вработени и невработени лица со попреченост.

Законодавството не предвидува кохерентен систем за вработување на лицата со попреченост како што се бара од КПЛП на ОН. Имајќи предвид дека целата инфраструктура е тотално недостапна, вклучително и транспортниот сектор, лицата со попрече-

ност од самиот почеток се соочуваат со нееднаква можност да бараат и да добијат работа. Случаите на лица со попреченост вработени на отворениот пазар на труд се многу ретки. Законот за вработување на лица со попреченост²⁵⁷ ги регулира специфичните услови околу вработувањето и работата на лицата со попреченост, притоа фокусирајќи се на нивното вработување во засолништата. И покрај тоа што овој закон беше донесен како потврдна мерка, тој досега не ги даде потребните резултати.²⁵⁸ Законот предвидува голем број стимулации во однос на месечните плати што се исплаќаат од Посебниот фонд како дотации.²⁵⁹ Сепак, треба да постои можност тие да бидат разгледани од страна на суд за да се процени дали се погодни за намената или не, особено во светлината на постоењето на сериозна загриженост за можни злоупотреби од страна на работодавачите, особено компаниите за засолништа.²⁶⁰ Од гледна точка на антидискриминација, контроверзна одредба е онаа што наведува дека „...лице со попреченост може да биде работодавач или да дејствува како одговорно лице кај работодавачот под услов да има добиено позитивно мислење од Комисијата под МТСП“. Оваа одредба е класичен пример на правно заснована дискриминација.

Посебно поглавје во Законот го уредува правото на лицата со попреченост на стручно образование и обука. Невработено лице со попреченост ќе биде упатено на стручно оспособување преку Агенцијата за вработување на Република Северна Македонија. Обуката за работа може да се врши кај работодавач и кај друг работодавач по посебни програми/по посебни услови и на начин утврден во Законот за Агенцијата за вработување. Лицата со попреченост упатени на стручно оспособување немаат статус на вработен кај работодавачот каде што се врши стручната обука, освен во случаи кога работодавачот ги вработил.

Истиот пристап е зачуван и во одредбите за професионална рехабилитација во Законот за пензиско и инвалидско осигурување, каде што инвалидноста

²⁵² https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/republic-north-macedonia/early-childhood-and-school-education-funding_en

²⁵³ Извештај за човековите права за 2021 година, Fra, Epi. Достапно на <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021>

²⁵⁴ Публикација: Анкета за работната сила, 2017, Статистички преглед 2.4.18.03, Државен завод за статистика. Достапно на: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.18.03.pdf>

²⁵⁵ Публикација: Анкета за работната сила, 2017, Статистички преглед 2.4.18.03, Државен завод за статистика. Достапно на: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.18.03.pdf>

²⁵⁶ Публикација: Анкета за работна сила, 2017 година, Статистички преглед 2.4.18.03, Државен завод за статистика. Достапно на: <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.18.03.pdf>

²⁵⁷ Закон за вработување на лица со попреченост, „Службен весник на Република Македонија“, бр.87/2005 (пречистен текст), 113/2005, 29/2007, 88/2008, 161/2008, 99/2009, 136 /2011, 129/15, 147/15 и 27/16. Достапно на: <http://www.mtsp.gov.mk> and <http://www.slvesnik.com.mk>

²⁵⁸ К. Панајотова, Е. Кочоска: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020

²⁵⁹ Правилник за условите и начинот на доделување грантови од Посебниот фонд за подобрување на условите за вработување и работа на лицата со попреченост, „Службен весник на Република Македонија“ бр.156/2008.

²⁶⁰ Види исто така: З. Попоска, аналитичка публикација „Патувај далеку – демистифицирање на прашањето на попреченоста во областа на вработувањето и работните односи“, 2018 година, Полио Плус, достапно на: <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/patuvaj-daleku-mk.pdf>

е поврзана со (i) здравствената состојба и (ii) работната способност. Самите дефиниции за здравје и работна способност се спротивни на принципите, вредностите и одредбите на КПЛП на ОН. Што се однесува до инклузијата, еднаквоста и недискриминацијата, и Законот за вработување на лица со инвалидност и Законот за пензиско и инвалидско осигурување ги задржуваат лицата со попреченост надвор од системот за пензиско и инвалидско осигурување и наместо да ги активираат со преквалификација, државата ги турка кон семејна или инвалидска пензија како средство за социјална сигурност за нивниот живот. Еден од условите во Законот за практикантска работа²⁶¹ за лицата со попреченост да бидат практиканти е да имаат завршено најмалку основно образование. Со оглед на контекстот и условите во кои живеат овие лица, оваа одредба е неповолна и не им остава простор за користење на практикантската работа како алатка за влез на пазарот на трудот.

Концептот на самовработување на лица со попреченост беше силно промовиран и популаризиран во 2015 година, со цел невработените лица со попреченост да се поттикнат да отвораат сопствени фирми. До денес се регистрирани 230 вакви фирми. Во партнерство со ГО и ОЛП, УНДП работи на воспоставување модели за економско вклучување на лицата со попреченост и центрите за професионална и стручна рехабилитација. Основани се два такви центри: еден во јавна установа за социјално осигурување во Скопје и вториот во социјалното претпријатие „Избор“ од Струмица. Постојниот критериум за општ здравствен статус го ограничува пристапот и вклучувањето на лицата со попреченост до јавната администрација и судството. Треба да се прави разлика меѓу здравствената состојба и способноста на лицата со попреченост, од една страна, и нивниот работен статус и способност. Ад хок мерката од 300 вработувања на лица со попреченост овозможи посилно вклучување на лицата со попреченост во јавниот сектор. Во извештајот на Народниот правобранител е посочено дека од вкупно 300 лица со попреченост што биле рангирани/избрани по повикот, 230 го оствариле правото на вработување со распоредување во јавна власт/институција, додека 33 не биле распоредени никаде.²⁶²

Нивоата на вработеност на лицата со попреченост се многу ниски во споредба со оние на лицата без попреченост, речиси невидливи. Според евиден-

цијата на АВРМ,²⁶³ само 1282 лица со попреченост се евидентирани како невработени (436 се жени со попреченост). Според расчленувањето според возраст, мажите од 50 до 59 и повеќе години го сочинуваат најголемиот дел од невработените; од родова перспектива, најголем дел од невработените жени се на возраст од 50 до 59 години.²⁶⁴ Во однос на состојбата со попреченост, најголем дел од невработените лица со попреченост се лица со ментална²⁶⁵ попреченост (768 лица), потоа лицата со физичка попреченост (407) и глувите лица (128).²⁶⁶ Во просек, само 1671 лице со попреченост се годишно евидентирани во изминатиот десетгодишен период.

Постојната статистика не дава информации за бројот на самовработени лица со попреченост, ниту за бројот на лица со попреченост вработени надвор од Законот за вработување на лица со попреченост, како и за лицата вработени во јавната администрација. Според видот на занимањето, 1205 лица со попреченост²⁶⁷ работат во неиндустриски процеси во производниот сектор; 292 работат како ракувачи и монтери на машини и инсталации; 94 работат во услужната индустрија и како работници во продавници и пазарна продажба; 28 се техничари и сродни занимања; 26 се службеници; 4 се вработени како членови на законодавни и извршни органи, државни службеници, раководни државни службеници, дипломати и директори; 3 се експерти и научници; и 2 работат како професионални земјоделци и рибари.²⁶⁸ Во однос на состојбата со попреченост, најголем дел од вработените лица со попреченост се со „пречки во нивниот интелектуален развој“ (891); физичка попреченост (461); оштетен слух (244); оштетен вид (115); други попречености (303; оваа категорија е непозната во системот за социјална заштита, па затоа не е јас-

²⁶³ Преглед на евидентирани невработени лица со попреченост, АВРМ МК, достапен на: <<https://av.gov.mk/voveduvanje-vo-evidencija.nspix>>

²⁶⁴ Преглед на евидентирани невработени лица со попреченост според старосната структура, АВРМ МК, достапен на: <https://av.gov.mk/content/Statisticki%20podatoci/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%B5%D0%BC%D0%B2%D1%80%D0%B8%202019/p2_invalidni%20lica_vozrast_122019.pdf>

²⁶⁵ Термините како ментална попреченост се термини употребени во извештаите на Државниот завод за статистика

²⁶⁶ Преглед на евидентирани невработени лица со попреченост според видот на попреченост, АВРМ МК, достапен на: <https://av.gov.mk/content/Statisticki%20podatoci/%D0%94%D0%B5%D0%BA%D0%B5%D0%BC%D0%B2%D1%80%D0%B8%202019/p1_invalidni%20lica_vid_122019.pdf>

²⁶⁷ Публикација: Социјална заштита на деца, млади и возрасни во периодот 2012 – 2018 година; Статистички прегледи; Државен завод за статистика; достапно на: <<http://www.stat.gov.mk/PublikaciiPoOblast.aspx?id=22&rbrObl=3>>

²⁶⁸ Публикација: Социјална заштита на деца, млади и возрасни, 2018 година; Статистички преглед 2.4.19.03, страна 31 – 33, Државен завод за статистика, достапно на: <<http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.19.03.pdf>>

²⁶¹ <https://uklo.edu.mk/filemanager/KREDO/Zakon-za-praktikanstvo-21-05-2019.pdf>

²⁶² Види: Посебен извештај на Народниот правобранител за мерката 300 вработувања за лица со попреченост. Достапно на: <http://ombudsman.mk/upload/Istrazuvanja/2016/IstrazuvanjaMakedonski%20sumi.pdf>

но за каков вид попреченост се работи). А 65 % од испитаниците со попреченост сметаат дека Законот за вработување на лица со попреченост не е најдоброто решение за нивно вработување; наместо тоа, најдобро решение според нив е отворениот пазар на труд. Кај лицата со попреченост постои широко распространето мислење за воведување систем на квоти за нивно вработување и во јавниот и во приватниот сектор (85 %), што не е случај со родителите на децата со попреченост каде што разликата се состои во 30 процентни поени.²⁶⁹

Во 12 општини до март 2020 година се вработиле 10 лица со попреченост, од кои 4 жени (40 %) (Битола, Прилеп, Охрид, Струга, Шуто Оризари, Куманово, Штип, Кочани, Винаца, Делчево, Берово и Пехчево), со поддршка на УНДП и во партнерство со МТСП, СДЦ и АВРМ МК (Програма за работа од корист за општината). Во 2018 година, на 147 невработени лица со попреченост им беше спроведена приспособена обука за претприемништво и менаџмент со поддршка на УНДП. Во 2019 година за грантови за самовработување аплицирале 43 лица со попреченост, од кои 31 добиле потврда за успешно завршување на обуката; 19 од нив основале сопствен бизнис и ангажирале уште 4 лица.

Концептот на самовработување на лица со попреченост беше силно промовиран и нагласен во 2015 година, со цел да се поттикнат невработените лица со попреченост да основаат свои компании. Мерката самовработување на лица со попреченост, како дел од Оперативниот план за активни програми и мерки за вработување и услуги на отворениот пазар на труд, ја спроведува УНДП. До денес се регистрирани 230 фирми основани од лица со попреченост, во чии рамки тие се самовработуваат како работодавачи. УНДП во партнерство со ГО и ОЛП презема активности за воспоставување модели за економско вклучување на лицата со попреченост, како и активности за формирање центар за поддршка на работа ориентирана рехабилитација и вработување. Овие центри нудат збир на услуги насочени кон поддршка на лицата со попреченост за вклучување на пазарот на трудот. Како дел од проектот Креирање можности за работа за сите – главна фаза, УНДП во партнерство со СДЦ, МТСП и АВРМ формираше два пилот-модела, од кои едниот е развиен во партнерство со социјалното претпријатие во рамките на НВО Избор од Струмица, додека вториот пилот-центар е дел од Јавната социјална установа Завод за рехабилитација на деца и младинци во Скопје. Како дел од истиот проект, во фаза на реализација е и формирањето на трет ваков центар за давање услуги на луѓето од Полош-

²⁶⁹ Види: З. Попоска, аналитичка публикација: „Патувај далеку – демистифицирање на прашањето на инвалидноста во областа на вработувањето и работните односи“, 2018 година, Полио Плус. Достапно на: <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/patuvaj-daleku-mk.pdf>

киот Регион. Во рамките на центарот во Струмица, со поддршка на УНДП, формиран е тренинг-центар за преработка, сушење и пакување на земјоделски производи, што нуди обука за стекнување вештини и квалификации за занимања во земјоделството. Овој тренинг-центар е отворен за обука на сите луѓе, не само на лицата со попреченост.

УНДП во рамките на работата се стреми да внесе социјална инклузија и стандарди за пристојна работа во националните стратегии за вработување. Во партнерство со Министерството за труд и социјална политика, СДЦ и Агенцијата за вработување во рамките на компонентата услуги во заедницата (СБС) во период од шест месеци до март 2020 година, во 12 општини (Битола, Прилеп, Охрид, Струга, Шуто Оризари, Куманово, Штип, Кочани, Винаца, Делчево, Берово и Пехчево) вработени се 10 лица со попреченост, од кои 4 жени (40 %). Исто така, според информациите на УНДП во 2018 година, 147 невработени лица со попреченост добиле приспособена обука за претприемништво и менаџмент. Во 2019 година 43 лица со попреченост аплицирале за грантови за самовработување, од кои 31 се стекнале со сертификат за успешно завршување на обуката; Од нив 19 отвориле сопствен бизнис и вработиле уште 4 лица.²⁷⁰

Со нивна поддршка беше овозможена работна рехабилитација на 23 лица со попреченост, од кои 20 лица со физичка попреченост од јавната установа Бања Банско во Струмица, а 3 лица со интелектуална попреченост вклучени во организирано живеење со поддршка на матичната организација „Порака“ од Неготино.

Нивото на евиденција на невработените лица со попреченост е многу ниско во споредба со лицата без попреченост. Согласно Законот за пријавување за вработување, барателите треба да се јават лично. Лицата што живеат во институции, групни домови и други организирани облици на поддржано живеење, како и возрасните со попреченост што посетуваат дневни центри, не се евидентирани во АВРМ. Според АВРМ, нивните екипи не можат да одат во домовите на лицата со попреченост; сметаат дека ова е работа на центрите за социјална работа.²⁷¹ Во овој контекст, треба да се има предвид и дека просториите на АВРМ генерално се тотално недостапни за лицата со попреченост.

Друг сериозен проблем за обезбедување вработливост на лицата со попреченост е прашањето на

²⁷⁰ К. Панајотова, Е. Кочоска, Анализа: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020

²⁷¹ К. Панајотова, Е. Кочоска, Анализа: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020

нивната деловна способност. Многу од лицата што ја напуштиле институционалната грижа беа оценети како „неспособни“. Државата треба што поскоро да им ја врати деловната способност и да направи нова проценка на овие деинституционализирани лица.

На локално ниво, вработливоста на лицата со попреченост не е опфатена во општинските стратешки програми, ниту пак прашањето за попреченоста е дел од плановите за економски развој на општините.

Перцепцијата е една од клучните бариери со кои се соочуваат лицата со попреченост. Голем дел од јавноста има негативен став кон овие лица, а ваквите ставови се поткрепени со општото неразбирање за попреченоста и за лицата со попреченост воопшто. Владата мора да ја оцени ефективноста и влијанието на нивните стратегии и кампањи насочени кон подигање на свеста на јавноста.²⁷²

²⁷² К. Панајотова, Е. Кочоска, Анализа: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020

Анекс 5. Одговори пристигнати од агенциите на ОН и дел од меѓународната заедница

Прашања	УНФПА	ИОМ	УНХЦР
Дали агенциите на ОН и меѓународните организации имаат координативни средби со останатите меѓународни организации за кои активности и програми би се поддржале без да има преклопување на исти активности?	Не, но со оглед на тоа што постои редовна координација со националните партнери, информациите за постојни или планирани активности од други меѓународни организации се добиваат од националните партнери.	Во рамки на ИОМ се одржуваат редовни консултативни средби со сите институции, невладини организации и чинители во областа на миграции со цел координирано спроведување на проекти и избегнување на преклопување на активности во полето каде што ИОМ спроведува активности.	Да, такви координативни средби и консултации се одржуваат во поширок состав, особено кога се скицираат, следат и подготвуваат извештаи за програми кои се однесуваат на унапредување на правата и инклузијата на лицата со попреченост. Исто така, се одржуваат и билатерални консултации со други меѓународни организации, амбасади и други меѓународни партнери.
На кој начин агенциите на ОН и другите меѓународни организации ги дефинираат активностите кои би ги поддржале, а истите да не водат кон повреда на правата на заедницата со попреченост како и член 3 од КПЛП.	УНФПА секогаш се води од мотото дека никој/а не треба да биде изоставен/а. Сите активности што ги имплементира нашата канцеларија се базираат на потребите на целната група и принципите на еднаквост, недискриминација, пристапност (кога се спроведуваат обуки, настани и сл.), рамноправност.	Во рамките на ИОМ имаме регионална канцеларија со тематски експерти и при секое планирање на програмата ги ревидира и ги одобрува сите проекти, активности и програми. Дополнително при програмирањето ИОМ ги зема предвид сите национални и интернационални важечки закони, стратегии, конвенции. Во сите свои активности, обуки и работа со организациите на лица со попреченост, ИОМ го применува пристапот кон попреченоста заснован на човекови права согласно принципите на КПЛП.	Пред дефинирање на програмските и проектните активности, се спроведува анализа на потребите и состојбите, се идентификуваат причините за ранливоста, неостварување на правата, стигмата и исклученоста на оваа категорија на лица.
На кој начин агенциите на ОН и другите меѓународни прават проценка за да утврдат дали нивните активности се сообразни со КПЛП?	УНФПА организира состаноци со претставници од организации што ги застапуваат правата на лицата со попреченост, како и со целната група, каде што секој/а учесник/учесничка ги истакнува сите најгорливи прашања, приоритети и сл.	При спроведување на сите проекти или програмски активности ИОМ спроведува консултативен процес со институциите на државата со цел програмите да се во релација со приоритетите на државата. Во однос на проценките дали активностите се сообразни со КПЛП, во нашата организација има номинирани 2 лица за контакт исклучиво за попреченост кои покрај тоа што се одговорни за вградување на попреченоста во главните текови како тематска област спроведуваат консултации, следење и евалуации на сите тековни активности во агенцијата.	Преку различни начини, првенствено со непосредни консултации и директно учество на лицата со попреченост, обезбедување услови за учество на лицата во креирање на политики, закони и одлуки, истражувања и јакнење на јавната свест.
Дали агенциите на ОН изготвуваат буџети (буџетираат) по основ на попреченост?	Не.	Во рамки на ИОМ нема специфицирано буџетирање по однос на попреченост, но имаме програми што поддржуваат ранливи категории на мигранти каде што се вклучени лицата со попреченост како една од категориите за кои се планираат буџети за активности.	Немам целосни сознанија

УСАИД	УНДП	УНИЦЕФ
<p>УСАИД учествува во формални структури, но и неформално често се координира со други меѓународни организации активни како донатори во Македонија. Формално, за жал, не постои домашно/национално тело или работна група за координација на програми во областа на спроведувањето на КПЛП освен делумно што се споменува инклузијата на ранливите групи во работењето на секторската работна група за образование, вработување и социјална инклузија која ја координира СЕП, а преку која останатите донатори ги координираат своите програми со оние поддржани од ЕУ.</p>	<p>Да, такви координативни состаноци се одржуваат во поширок состав, особено кога се подготвуваат и прават планирања, се подготвуваат програмски и проектни активности, се склучуваат партнерства и секако кога се презентираат извештаи и резултати од реализирани активности.</p>	<p>Да, такви координативни средби и консултации се одржуваат во поширок состав, особено кога се подготвуваат заеднички проекти, извештаи, кога се следат и евалуираат програми кои се однесуваат на унапредување на правата и инклузијата на лицата со попреченост. Исто така, вакви средби се одржуваат кога има билатерални консултации со меѓународни организации, амбасади и други меѓународни партнери.</p>
<p>УСАИД има Политика за вклучување на лицата со попреченост (Политики за инклузија на попреченоста https://www.usaid.gov/inclusivedevelopment/disability-rights/disability и https://usaidthelearninglab.org/sites/default/files/resource/files/additional_help_for_ads_201_inclusive_development_180726_final_r.pdf) која е обврзувачка за организациите што спроведуваат проекти финансирани од УСАИД, а кои можат да имаат различни развојни цели и не мора да имаат фокус на права на лицата со попреченост. Проектите исто се обврзани да известуваат за тоа како ја спроведуваат оваа регулатива.</p>	<p>На секоја дефинирана програмска и проектна активност ѝ претходи анализа на фактичката состојба по однос прашањето кое се третира, се компарираат податоци од претходни анализи на национално, се утврдуваат потребите и во соработка со претставници на заедницата на лица со попреченост се потврдуваат и утврдуваат приоритетите во насока создавање услови за нивна поголема вклученост во општествените текови.</p>	<p>Пред дефинирање на програмските и проектните активности, се спроведува анализа на потребите и состојбите, се идентификуваат причините за ранливоста, неостварување на правата, стигмата и исклученоста на оваа категорија на лица. Предвид се земаат поранешните искуства и спроведени активности, како научени лекции и добри примери од практиката. Во УНИЦЕФ има е.т.н. точки за контакт односно лице што одлично ги познава сите законски, подзаконски акти, конвенции за заштита на правата на заедницата со попреченост. Ова лице има обврска постојано да се унапредува во таа област и да обезбеди дека активностите што ќе се спроведат во целостност ги почитуваат и водат кон унапредување на правата на лицата со попреченост.</p>
<p>Таква проценка во рамките на дизајнирањето/подготвувањето на еден нов повеќегодишен проект или пак стратегија, за жал, не е задолжителна при планирањето на нови проекти или стратегии.</p>	<p>Преку ангажирање на меѓународни експерти што се занимаваат со промоција, спроведување и анализа на политиките што овозможуваат поголема вклученост на лицата со попреченост во општеството (независно живеење, образование, социјални услуги, поддршка за вработување, домување итн.). Преку организација на консултативни состаноци со лицата со попреченост и претставниците на организациите кои ги застапуваат правата на оваа група граѓани на национално и локално ниво, како и размена на искуства, информации и знаења во областа со EASPD (Европската асоцијација за давање на услуги за лица со попреченост) како кровна организација во која се вклучени 15000 организации на лица со попреченост, даватели на услуги и експерти што учествуваат во креирањето на политиките на ниво на ЕУ во насока на спроведување на ОН КПЛП.</p>	<p>Покрај лицето назначено од организацијата да се грижи дека активностите се сообразни со КПЛП, во проценка се вклучуваат лица со попреченост, како и претставници од организациите што работат на овие теми. Кога е потребно во проценка се вклучуваат и регионални советници за инклузија.</p>
<p>Не, но постои посебна програма со годишен буџет од неколку милиони долари за нови/наменски проекти или подобро прилагодување на постојни проекти за да ги направат своите активности/услуги/производи пристапни и да ги вклучат лицата со попреченост во своите активности.</p>	<p>Да, на ниво на програмски и проектни активности што најчесто се однесуваат на разумно прилагодување и пристапност.</p>	<p>Во системот за програмски и финансиски менаџмент којшто УНИЦЕФ го користи постојат повеќе видови кодирање на активностите со цел да се означи нивната цел. Така, постои специфично кодирање на активностите што се однесуваат на деца со попреченост со цел да се определат очекуваните резултати како и финансиските средства определени за таа намена.</p>

Прашања	УНФПА	ИОМ	УНХЦР
Кои механизми агенциите на ОН ги користат за корекција на нивната поддршка за активности кои се увидело дека се во спротивност на одредбите на КПЛП?	Не сме имале таква ситуација до сега во УНФПА	Во рамки на ИОМ секој проект има редовен мониторинг од страна на самата агенција за спроведување на проектите и второстепено од регионалната канцеларија каде што има различни тематски експерти вклучително и за попреченост. Редовниот мониторинг што се спроведува со однапред дефинирани критериуми во линија со организациските правила овозможува корекција доколку се појави каква било потреба за тоа.	Дијалог со корисниците, промена на активностите и можност за пренамена на средства.
Колку средства во изминативе 3 години агенциите на ОН (поединечно секоја агенција на ОН) имаат издвоено за прашањето на попреченост и во кои области?	Област: сексуално и репродуктивно здравје (СРЗ) и права и родово-базирано насилство (РН); иновации, креирање дигитално решение за сеопфатно сексуално образование на лица од аутистичен спектар на нарушување и лица со интелектуална попреченост (2019 – 2021), 80,141 американски долари УНПРПД (2018 – 2020), обуки, сензитивизација на даватели на услуги, креирање информативни материјали, 100000 американски долари,	Околу 300,000 евра за подобрување на условите за ранливите категории на мигранти, пристапност и заштита на ранливи категории на мигранти.	Поддршката на ОНЧНР главно е советодавна и техничка, преку експертиза и од главната Канцеларија во Женева во сите области. Финансиската поддршка годишно ниво е скромна, во оваа област годинава изнесува околу 4 до 5000 американски долари.

УСАИД	УНДП	УНИЦЕФ
	<p>Консултации со претставниците на организации на лица со попречености, следења на активностите во фаза на спроведување и размена на искуства и консултации со национални и меѓународни експерти за човекови права.</p>	<p>Дијалог со корисниците, промена и прилагодување на активностите и флексибилност за пренамена на средства во активности што поддржуваат остварување на правата на лицата со попреченост.</p>
<p>Во Македонија во последните неколку години немаше активности што посебно се фокусираа на прашањето на попреченост. Последен таков проект беше „Проектот за практиканство и вработување на млади со попреченост во ИКТ секторот“ што заврши во март 2018 год, а го спроведуваше Фондацијата иVote/iVote во партнерство со Здружението на студенти и млади со попреченост и Отворете ги прозорците.</p>	<p>УНДП во изминатите 3 години по однос на унапредувања на правата на лицата со попречености, поддршка на спроведувањето на ОН КПЛП и поттикнување на инклузивните процеси во општеството реализира вложувања за спроведување на следните програмски и проектни активности:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Програма за Самовработување на лица со попречености – Програма за Општокорисна работа (креирање и давање услуги за лица со попречености – Лични и образовни асистенти за ученици во редовните и средните училишта, услуги за нега и помош во домот на лица со попречености и стари и изнемоштени лица) – Креирање работа и можности за сите – Главна фаза – Пилотирање на услуги за работно ориентирана рехабилитација и поддршка при вработување на лица со попречености преку центрите за професионална рехабилитација и поддршка при вработување во Скопје и Струмица – Менторска програма и поддршка за развој и водење на бизниси креирани од страна на лица со попреченост – Испорачување на специјализирана професионална и стручна подготовка за деинституционализација на возрасни лица од СЗ Демир Капија – УНПРПД - Градење на локален модел за деинституционализација – Економија на грижа – Креирање нови социјални услуги за асистенција и нега во домот на лица со попречености, хронични заболувања и лица со потреба од палијативна нега – Опремување на Центар за одмена на семејна грижа во Демир Капија – Креирање на Регионален центар за професионални активности, тренинг и испорачување на услуги за одмена на семејна грижа и услуги на асистенција и нега во домот за лица со попречености во Полошки Регион лоциран во Гостивар – Создавање на говорна синтеза – глас (аудиочитач) на македонски и албански јазик за слепи лица, лица со дислексија, аутизам и сите што имаат тешкотии при стекнување на информации и знаења во пишана форма 	<p>Во периодот од 2018-та до 2020-та година, Канцеларијата на УНИЦЕФ има расходи од 2,000,000 американски долари за активности поврзани со попреченост.</p>

Прашања	УНФПА	ИОМ	УНХЦР
На кој начин агенциите на ОН обезбедуваат застапеност и вклученост на лицата со попреченост, земајќи ја предвид родовата и возрастната димензија?	УНФПА до сега за прашањата врзани за СРЗ и РН и спроведувањето на сите активности секогаш ангажирала консултант(к) и од заедницата (лица со различни видови на попреченост).	Во рамки на ИОМ постои ИОМ мрежата за инклузија на попреченост за унапредување на застапеноста и вклученоста на лицата со попреченост. Во неа учествуваат како лицата за контакт одговорни за вградување на попреченоста во главните текови, така и вработените лица во ИОМ што имаат попреченост и што се заинтересирани да применуваат активности од областа на инклузијата на лицата со попреченост. Од аспект на вработување, ИОМ има нула толеранција на дискриминација по основ на род, возраст и попреченост и тоа јасно го комуницира на сите огласи за вработување. Дополнително, во рамките на ИОМ има и правилник за обезбедување на соодветни индивидуални услови на вработени лица со попреченост соодветни на нивните индивидуални потреби.	Се настојува да се обезбеди разноликост, но секако се презема и широк или длабински опфат и промоција и информирање за активностите што во одредени околности се насочени кон одредена помалку застапена група.
Кои се тековните или претходните заеднички програми на агенциите на ОН во земјата?	УНПРПД	Во рамки на тековните проекти на ИОМ во партнерство со УНФПА и УНХЦР спроведуваат проект фокусиран на подобрување на податоците за миграции во Република Северна Македонија каде што попреченоста е тема што се прелева и се вкрстува.	Заедничката програма за поддршка на деинституционализација 2018 – 2020, и новата програма што е во почетна фаза 2021 –2022.
И, кои партнерства се воспоставени како резултат на овие програми, во рамките на тимот на ОН во земјата, со владата и партнерства со организациите на лица со попреченост и други засегнати страни?	<ul style="list-style-type: none"> • Зајакната соработка помеѓу самите агенции на ОН, делување како едно • Унапредена соработка со Министерството за здравство, Министерството за труд и социјална политика, Центарот за семејна медицина • Подобрена соработка и поголемо вклучување на сите организации на (и за) лица со попреченост, низ различни фази и активности (консултации, обуки и сл.) 	Во рамки на ОН постои група за инклузија на лицата со попреченост каде што сите агенции редовно се координираат, а ИОМ има 2 контакт лица како членови на групата. Дополнително за спроведување на сите проекти на ИОМ долгогодишни партнери се сите ресорни министерства и институции на државата што се занимаваат со миграции како тема.	Тоа се партнерства во рамките на тимот на ОН, со Владата и ресорните министерства, со Народниот правобранител, се разговара и со Комисија за спречување и заштита од дискриминација, со организациите на лица со попреченост, бројни здруженија на граѓани, академската заедница.

УСАИД	УНДП	УНИЦЕФ
	<p>УНДП настојува информациите да се пристапни и проследени до сите групи лица со попречености независно нивните род, возраст или вид и степен на попреченост. При реализација на повеќе активности УНДП директно ги ангажира организациите на лица со попречености, ангажира консултанти и консултантки со попреченост што, согласно нивната експертиза и искуство, придонесуваат кон реализација на проектните задачи.</p>	<p>Вклучување на волонтери со попреченост преку програмата на УН волонтери, преку охрабрување и давање предност на лица со попреченост при вработување. Преку работа со организации каде што работат лица со попреченост, целно идентификување на лица со попреченост и вклучување во проектните активности. Постојано се настојува да се обезбеди разноликост, но секако се презема и широк или длабински опфат и промоција преку информирање за активностите што во одредени околности се целно насочени кон одредена помалку застапена група.</p>
<p>Не би знаела</p>	<p>УНПРПД</p>	<ul style="list-style-type: none"> • УНИЦЕФ спроведуваше регионален проект „Заштита на децата од насилство и Промовирање на социјална инклузија на деца со попреченост во Западен Балкан и Турција“, со поддршка на ЕУ и во соработка со Европскиот форум за попреченост, во периодот од 2016 – 2018 година. • Заеднички проект на ОН „Работа одолу нагоре – градење локален модел за деинституционализација“ 2018 – 2020. • Заеднички проект на ОН Почетна фаза „Градење на разновидно општество – Еднаквост и вклучување на лицата со попреченост преку системска реформа“ – во тек на 2021 г.
	<p>Партнерства во рамки на УН тимот, Влада на РСМ, МТСП, МОН, МЗ, ЗЕЛС, МЛС, АВРСМ, 30 ЦСР партнерства со над 50 општини, организации на лица со попречености, НВО и др.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Воспоставени се партнерства во рамките на тимот на ОН, со Владата и ресорните министерства, со Народниот правобранител, се разговара и со Комисија за спречување и заштита од дискриминација, со организациите на лица со попреченост, бројни здруженија на граѓани, академската заедница • Преземените активности во рамките на регионалниот проект на УНИЦЕФ беа насочени кон решавање на инхерентна фрагментација во движењето за попреченост и недоволно познавање на КПЛП, правата што произлегуваат од Конвенцијата и што подразбира следење на нејзиното спроведување. Активностите се фокусираа на продлабочување на разбирањето на пристапот заснован на човековите права кон попреченоста кај организациите на лицата со попреченост (ОЛП), како и на зајакнувањето на врските меѓу ОЛП.

Прашања	УНФПА	ИОМ	УНХЦР
Дали постојат заеднички програми на агенциите на ОН и другите меѓународни донатори за поддршка на законодавни реформи, за развој на политики или други релевантни национални програми важни за лицата со попреченост?	Не	ИОМ во заедничка програма што се спроведува во партнерство со УНФПА и УНХЦР изработува Миграциска политика, еден од најважните стратешки документи поврзан со миграции. Дополнително заедничката програма има компонента каде што е третирана темата на попреченост од аспект на подобрување на податоците за миграции во Република Северна Македонија.	Заеднички програми, во формална смисла, мислам дека не постојат, но постои финансирање на програми од страна на билатерални партнери, како и координација на активностите на тој план.
Дали секоја агенција на ОН има воспоставено систем за системско надградување на капацитетите на вработените за КПЛП? Ако има, на кој период се спроведува истата?	Не	Во рамки на професионалниот развој на вработените во ИОМ се спроведуваат обуки што третираат различни аспекти на попреченоста. Во 2020 година беше спроведена обука за вградување на попреченоста во главните текови во програмирањето на организацијата за програмскиот тим на ИОМ, а во 2021 беше спроведена обука наменета за вработени што работат на терен за внесување на попреченоста во главните текови при давање на заштитни услуги. Дополнително во рамките на нашите дигитални платформи за учење има сертифицирана обука за прилагодување на вработените со попреченост, како и различни вебинари што покриваат различни аспекти на попреченоста, достапни за вработени што имплементираат проекти во различни области.	Тимот на ОН (18 агенции што делуваат во државата) имаат изготвено Акциски план за унапредување на инклузијата на лицата со попреченост во согласност со Стратегијата усвоена на глобално ниво, каде што има повеќе сегменти на кои се посветува внимание, помеѓу кои и постојано надградување на капацитетите на вработените на агенциите на ОН, преку интернет-обуки, почетни и напредни обуки, работилници, ресурси, споделување материјали за обука, размена на искуства.
Дали во менаџментот на агенциите на ОН во државата има вклучено лица со попреченост и на која позиција?	Во УНФПА, не	Во рамки на ИОМ Канцеларијата во Скопје во менаџментот нема вклучено лице со попреченост, но во рамки на програмскиот тим имаме вработено лице со попреченост на позицијата проектен асистент.	Не, сè уште не.
Според Вас, што претставува репрезентативна организација на лица со попреченост?	Организација во која членуваат и/или е управувана од лица со попреченост (од различни видови), каде што самите лица го имаат решавачкиот збор, каде што јасно и гласно може да се третираат потребите на лицата, едноставно организација која нуди целосно вклучување на лицата.	Репрезентативна организација на лица со попреченост претставува организација формирана со минимум 51 % лица со попреченост и во рамки на раководната структура има вклучено лица со попреченост или нивни застапници.	Организација во која повеќе од половината од членството и вработените се лица со попреченост

УСАИД	УНДП	УНИЦЕФ
		<p>УНИЦЕФ во координација со останатите агенции на ОН и ЕУ учествуваше во развивањето на Стратегијата за деинституционализација 2018 – 2027 „Тимјаник“ и придружниот Акциски план. УНИЦЕФ беше дел од работните групи, дискусии и дебати и организираше конференции. Направена беше ситуациона анализа, идентификувани беа предизвиците и приоритетите и тоа беше преточено во конечен текст на Стратегијата. До крајот на 2019 година немаше повеќе деца во институција, вклучително и деца со попреченост. Процесот на деинституционализација е тековен процес и УНИЦЕФ продолжува да го поддржува истиот.</p> <p>• УНИЦЕФ спроведува двегодишен проект финансиран од ЕУ „Правда деца – ЕУ за малолетничка и правда по мерка на децата“, 2020 – 2022. Посебен фокус во спроведувањето е даден на правење на правосудниот систем поинклузивен и прилагоден на потребите на децата со попреченост. Активностите, исто така, ќе имаат за цел да обезбедат законодавството и практиките да се во согласност со меѓународните и европските стандарди, гарантирајќи правичен пристап до правда за децата со попреченост.</p>
<p>Во моментот на онлајн платформата за професионален развој на вработените именуванa USAID University постојат две онлајн програми за обука достапни за сите вработени во УСАИД, а кои се фокусираат на поголема вклученост на лицата со попреченост во сите проекти на УСАИД, но не се задолжителни. Дополнителни и подетални такви обуки постојат за вработените во секторот образование што дизајнираат и надгледуваат развојни програми ширум светот посветени на подобрување на образовните системи во земјите во развој.</p>	<p>Да. Да, веќе од 2019 година во рамки на УНДП се согласно УН Стратегијата за унапредување на инклузијата на лицата со попреченост се започна со сензитивизација, обуки и планирања во насока на надградување на капацитетите на вработените и партнерите со кои се имплементираат проектни активности.</p>	<p>Тимот на УНИЦЕФ има можност да посетува онлајн-обуки преку наменската платформа наречена Агора, како и веб-нари и тематски дискусии за различни прашања што се однесуваат на унапредување на капацитетите на вработените. Помеѓу другото, во УНИЦЕФ постои план за професионален развој според кој секој вработен треба понуди област во која ќе пренесе свое знаење или на колегите или на други надвор од организацијата. Ваков пример е сесијата што беше организирана од УНИЦЕФ за разумно прилагодување и употребата на асистивната технологија во образованието. Оваа сесија беше организирана во рамките на ОН работните групи на која присуствуваа претставници од агенциите на ОН и министерствата за постојано надградување и надолнување на разбирањето на КПЛП и потребите и начинот на комуникација со лицата со попреченост.</p>
<p>Во Македонија не, но во седиштето на УСАИД во Вашингтон има координатор за правата на лицата со попреченост, како и специјалист за инклузивно образование за попреченост во Бирото за развој, демократија и иновации / Центар за образование (DDI/EDU).</p>	<p>Не, сè уште не.</p>	<p>Претставничката на Канцеларијата на УНИЦЕФ целосно го има загубено слухот на едното уво.</p>
<p>Организација што е составена од, ги претставува и ги застапува правата и интересите на лицата со попреченост по различни основи.</p>	<p>Организација во рамки на која лицата со попреченост директно учествуваат во креирањето на политики, носење на одлуки и спроведување на активности кои се однесуваат на унапредување на нивните права итн.</p>	<p>Според законот за Здруженија и фондации, 97 % од лицата вклучени во организацијата да бидат со попреченост и над 70 % од лицата во Управниот одбор да бидат со попреченост.</p>

Прашања	УНФПА	ИОМ	УНХЦР
<p>Според вас, кои предизвици ги гледате како приоритетни во следниве 3 години?</p>	<p>Предложени активности и области на делување:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Воспоставување регистар за лица со попреченост и креирање на софтверска апликација што ќе ги интегрира здравствениот, социјалниот и образовниот систем (ако се деца и млади). Во овој дел ќе биде потребна ревизија на постојната пријава во Институт за јавно здравје. 2. Креирање регистар за насилство, повторно во соработка со УНЦЕФ и СЗО и ставање во употреба на пријавата за деца и возрастни преку мултисекторскиот пристап. 3. Продолжување и продлабочување на постојните обуки за градење на капацитетите на сите засегнати страни преку детална обработка на член 16 и 12 од Конвенцијата за правата на лицата со попреченост. Во овие обуки да бидат вклучени: здравствен персонал, социјални служби, локална самоуправа, самата заедницата (со можност за вклучување на образовните институции, каде што постои инклузија), полицијата, здруженијата на граѓани, шелтерите (во обуките за РН), образовните и личните асистенти, јавно обвинителство, судии и ФЗОМ. <ul style="list-style-type: none"> – Да се работи во региони каде што знаеме дека се лоцирани лицата со попреченост, каде што има домови и сл. – Во делот на обуките за РВ да се продолжи со мултисекторски пристап и задолжително опфаќање на полицијата (дури и со базични обуки за РН и базични обуки за работа со лица со попреченост). – Да се размисли за проширување на темата на обуките со вклучување на поддршка за менталното здравје. Во ситуацијата на КОВИД-19 една од посебно запоставените теми и поддршката која самите лица и нивните лични асистенти ја бараа е во овој дел (кој и каде што може да им даде ваков тип на поддршка и таа да биде во континуитет). – Да се организираат обуки за јакнење на капацитети за недискриминација. Да има можност да се разработи новиот Закон за недискриминација и надлежностите на Комисијата. 4. Организирање обуки за самите лица и здруженијата на граѓани за лицата со попреченост. Овие обуки да се однесуваат на градење капацитети и подигнување на свеста на самите лица за темите поврзани со здравствени компоненти, насилство, дискриминација, права, конвенција и сл. 5. Актуелизирање на прашањето за институционално насилство. Можност за спроведување на истражување, посебно во институциите наменети за лицата со попреченост. 6. Актуелизирање на прашањето за основање на семејство, посвојување деца и сл. и законските измени што би произлегле од истото. 7. Ревизија на постојната а регулатива во здравствениот систем, постојните правилници, стандарди (во споредба со други земји), пакет услуги што ги добиваат лицата со попреченост и сл. со цел да се идентификуваат можности за нивна адаптација според потребите на самите лица, а во насока на намалување на сите видови на бариери. 	<p>Во рамки на нашиот мандат приоритетен предизвик би бил препознавањето на мигрантите со попреченост како двојно ранливи и обезбедувањето на соодветна поддршка во рамките на системот во линија со новата Миграциска политика на Република Северна Македонија и КПЛП.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Унапредување на пристапност и достапноста на правата (здравство, социјални услови, образование вработување) • Недискриминација и видливост на лицата со попреченост • Пристапност на правдата

УСАИД	УНДП	УНИЦЕФ
<p>Јасно и недвосмислено поставување на прашањето на попреченост како прашање на [не]почитување на основните човекови права на дневен ред/агенда на политичките партии; правно појаснување на статусот на и јакнење на капацитетите на организациите на лицата со попреченост за да поефективно да лобираат/се застапуваат правата на лицата со попреченост; спроведување медиумски кампањи за [не]пристапноста на јавниот простор како основна пречка за зголемена независност и непреченост во движењето на лицата со попреченост.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Пристапност и достапност до права и услуги на еднаква основа со сите останати граѓани. • Пристап до правда. • Застапување и самозастапување. 	<ul style="list-style-type: none"> • Спроведување на законот за основно образование во делот на трансформација на специјалните училишта во основни училишта со ресурсен центар. Зајакнување на нивните капацитети за давање поддршка на редовните училишта во обезбедување целосно инклузивна средина за учење, почнувајќи од пристап, активно учество и постигнувања. • Ставање во функција на деветте регионални центри за проценка и редовно давање на услугата, вклучувајќи зајакнување на нивните капацитети, како и свесноста на институциите коишто ги даваат услугите за потребата од функционална проценка и начинот на којшто таа се бара и се спроведува. Во исто време, потребно е да се финализира постапката за приспособување на регулативата за да ја опфати функционалната проценка. Поголема информираност на родителите за начинот како може да ја бараат и добијат услугата и како се изведува проценката и која е нивната улога. • Идентификување и развој на дополнителни услуги за поддршка на децата со попреченост во сферата на здравствена и социјална заштита и образование. Постепено затворање на малите групни домови за деца со попреченост, напоредно со развивање на поддршката за семејствата и специјализираното згрижување. Обезбедување целосна пристапност на инфраструктурата на сите нивоа.

Анекс 6. Критични точки, заклучоци и препораки

Критична точка 1. Анализа на засегнати страни и координација

Заклучоци:

- Владата воспостави поширока тристепена рамка за спроведување на КПЛП (НКТ за спроведување на КПЛП) во рамките на Владата, точката за контакт е назначена во Владата и телото за следење е формирано во 2020 година во рамките на Народниот правобранител. И покрај овој напор, оваа постулирана инфраструктура не е во согласност со КПЛП
- Не постои ефективно учество на разновидни лица со инвалидитет ОЛП во процесот на креирање политики
- Ниска свест на лицата со попреченост за КПЛП и институционалната рамка и слаб организациски и финансиски капацитет на ОЛП
- Владата воспостави поширока тристепена рамка за спроведување на КПЛП (НКТ за спроведување на КПЛП) во рамките на Владата, точката за контакт е назначена во Владата и телото за следење формирано во 2020 година во рамките на Народниот правобранител. И покрај овој напор, оваа постулирана инфраструктура не е во согласност со КПЛП
- Нема ефективно учество на разновидни лица со попреченост ОЛП во процесот на креирање политики
- Ниска свест на лицата со попреченост за КПЛП и институционалната рамка и слаб организациски и финансиски капацитет на ОЛП

Работи што треба да се променат/случат:

- Во согласност со членовите 4 (општи обврски), 31 (податоци) и 33 (национално следење и спроведување) од ОН КПЛП, а со цел да се избегнат контрадикторни политики што би ја поткопале ефективноста на трошењето и би ја зајакнале комплементарноста и синергијата на политиките и јавната потрошувачка, Владата на РС Македонија и НКТ за КПЛП во консултации и учество на ОЛП треба да обезбедат ефикасна координација помеѓу нејзините министерства. Потребно е да се зајакне координацијата преку:
 - (повторно) назначување на точки за контакт за попреченост до сите министерства, јавни агенции и локални власти до 2022 година
 - развивање на ефективен национален механизам за координација до 2022 година
 - обезбедување достапност и пристапност до квалитетни податоци низ секторите и нивоата на власт до 2023 година
 - обезбедување соодветни буџетски расходи и расходи поврзани со попреченоста преку буџетските документи до 2023 година
- Поддршка на воспоставување неформална платформа за попреченост за сите релевантни актери. Агенциите на ОН ќе ја иницираат и координираат платформата преку редовни координативни состаноци. Платформата ќе работи на обединување на гласот на организациите на лица со попреченост на национално ниво, преку градење капацитети и заеднички иницијативи за застапување
- Поддршка на развојот на капацитетите на лидерите на ОЛП во прашањата за корпоративното управување, КПЛП одредби и иницијативи за вклучување на деца, жени и девојчиња со попреченост и други недоволно застапени групи на лица со попреченост
- Поддршка на застапувањето за ангажирање на ОЛП во платформите ЦОР, КПЛП како и преземање мерки за зголемување на капацитетите на ОЛП за застапување, влијание, вмрежување и соработка, КПЛП на ОН и институционалната инфраструктура во земјата
- Поддршка на ефективна подготовка и презентација на извештајот во сенка на ОЛП и другите релевантни ГО пред Комитетот на ОН (2023 – 2024)
- Поддршка за подготовка писмен материјал, во пристапен формат, фокусиран на различни права обезбедени од КПЛП (право на образование, работа и вработување, еднакво признавање пред законот, еднаквост и недискриминација, пристапност, независно живеење и вклученост во заедницата)

Критична точка 2 – Еднаквост и недискриминација

Заклучоци:

- Уставот и постојната правна рамка што ги регулира човековите права е прилично ригидна, рестриктивна и дискриминирачка, како што се гледа низ призмата на КПЛП на ОН
- Понатамошната интеграција на КПЛП на ОН во националната законодавна рамка е приоритет, како и суштинското усогласување на различните закони со пристапот на човековите права кон попреченоста
- Лоша промоција на КПЛП на ОН во земјава. Центрите на моќ, како и пошироката јавност, вклучително и заедницата на лица со попречености не се запознаени со одредбите и обврските кои произлегуваат од КПЛП
- Разумно прилагодување сè уште не се разбира како дел од еднаквоста
- На носителите на должност им треба градење на капацитетите за разбирање на попреченоста како дел од човековата различност и, следствено, прашање на права и еднаквост
- Сите лица со попреченост се соочуваат со предизвици во однос на пристапот до правдата и капацитетот на судиите кои го земаат предвид КПЛП
- Законскиот капацитет е сè уште критична точка во процесот на создавање средина за самостојно живеење на лицата со попреченост. Лицата со попреченост сè уште се лишени од законскиот капацитет

Препораки:

- НКТ за КПЛП и Министерството за правда со учество и консултации со ОЈО треба да се поддржат финансиски и технички за да се развие нов Закон за правата и достоинството на лицата со попреченост (lex specialis) до 2025 година.
- НКТ за спроведување на КПЛП со учество и консултации со ОЛП во соработка со Министерството за правда и МТСП треба да се поддржи финансиски и технички за да се развие Национална стратегија за попреченост врз основа на одредбата КПЛП од 3 до 5 години со акциски план и план за трошоци за спроведување со јасни индикатори, врз основа на сеопфатна и партиципативна анализа на јазот. Националната стратегија за попреченост ќе придонесе и за целокупната национална координација, како и за поставување врз основа на буџетирање засновано на резултати на годишна основа до 2023 година.
- ОН треба да дадат поддршка и да координираат градење капацитет на НКТ врз КПЛП, тело за следење на КПЛП и КСЗД на КПЛП и неговото спроведување.
- Да се развие план за спроведување на подигање на свеста на лицата со попреченост за унапредување на постојните механизми за заштита, особено на лицата со попреченост што живеат надвор од главниот град, во рурални средини.
- Телото за следење на КПЛП и КСЗД со ОЛП треба да развие општи насоки во достапни формати во однос на концептот на еднаквост и недискриминација, вклучувајќи разумно усогласување според КПЛП до 2020 година.
- Телото за следење на КПЛП и КСЗД треба да се поддржи за да обезбеди до 2022 година да покрие:
 - ⦿ во нивните тимови да бидат вклучени и лицата со попреченост, поддршка за корисници со попреченост во зависност од услугите на субјектот
 - ⦿ изготви план за спроведување подигање на свеста на лицата со попреченост за постојните механизми за заштита, особено на лицата со попреченост што живеат надвор од главниот град, во рурални средини.
- Владата и НКТ за КПЛП треба да бидат поддржани во започнувањето и преземањето на кампањата за 10 години КПЛП 2022 – 2025
- Треба да се поддржат различни ОЛП за зголемување на свеста и промоција за КПЛП и нејзиното значење на национално и локално ниво 2022 – 2024 година.
- Преземање насочени кампањи за прикажување на лицата со попреченост на начин што е во согласност со целта на КПЛП и за промена на штетните позиции во однос на лицата со попреченост, како што се оние што нереално ги прикажуваат како опасни за себе и за другите или како луѓе што страдаат и се зависни од установите за нега без автономија, непродуктивен политички, економски и социјален товар на општеството.
- Владата, НКТ за КПЛП во координација со ОЛП треба да се поддржат во отпочнување и преземање насочена кампања со различни чинители во различни области, како вработување, образование, учество и др.
- Телото за мониторинг за КПЛП и КСЗД во соработка со НКТ на КПЛП со соработка на МТСП со учество со различни ОЛП треба да бидат поддржани во процесот на развој на стандардни оперативни процедури за спроведување на разумно прилагодување на различни нивоа.

- Телото за мониторинг на КПЛП и КСЗД со ОЛП треба да развие општи насоки во достапни формати во однос на концептот на еднаквост и недискриминација, вклучително и разумно усогласување според КПЛП до 2022 година.
- Владата со НКТ за КПЛП, телото за мониторинг и КСЗД со ОЛП треба да ги дефинира обврските и сродните механизми за спроведување на министерствата, јавните агенции, судовите, локалните власти и ГО за да обезбедат разумно прилагодување на лицата со попреченост до 2023 година.
- Обезбедување систематско и прогресивно зголемување на распределбата на ресурсите до сите министерства, јавни агенции, судови, јавни обвинителства, ГО и локални власти до 2023 година за да се покријат:
 - обука за попреченост, еднаквост и КПЛП за персоналот годишно
 - поставување барања за пристапност за сите нови инвестиции.
- Градење на капацитетите на ИППГ за правата на лицата со попреченост и застапување на ИППГ за правата на лицата со попреченост да стане формална комисија во Собранието до 2024 година.
- Градење на капацитетите на судиите и јавните обвинители за правата на лицата со попреченост согласно КПЛП. Треба да се овозможи вклучување на попреченоста преку задолжителни обуки во програмата за работа на Академијата за судии и јавни обвинители во 2023 – 2024 година.
- Градење на капацитетите на давателите на бесплатна правна помош на институциите и организациите за комуникација со лицата со попреченост од 2022 – 2024 година.
- Судовите и јавното обвинителство треба да се поддржат за да се создадат соодветни докази и да се евидентираат случаи врз основа на попреченост, како и повреда на правата на лицата со попреченост од страна на судовите.
- ОН треба да поддржат, финансиски и технички, отворање дебата за правен капацитет во земјата 2022 година во координација со релевантните институции (МТСП, МП) и платформата ОЛП и ГО.
- НКТ за спроведување на КПЛП со учество и консултации со лицата со попреченост и ОЛП во соработка со Министерството за правда, МТСП, Академијата за судии и Мониторинг телото за КПЛП и КСЗД треба да се поддржат заради набљудување на земјите каде што системот за поддршка на одлуката изработката е спроведен во практика 2022 – 2024 година.
- Поддршка за спроведување на анализи за поддржани системи за донесување одлуки, значење и релевантно спроведување.
- МТСП во соработка и учество на ОЛП, засегнати страни од Судот, МП треба да развие механизми за враќање на правниот капацитет на лицата со попреченост, лицата со попречености сместени во групни домови, институции и во заедницата.
- НКТ за спроведување на КПЛП со учество и консултација со лицата со попреченост и ОЛП во соработка со Министерството за правда, МТСП треба да се поддржи во процесот на укинување на сите дискриминаторски одредби што дозволуваат одземање на деловната способност врз основа на оштетување и нивна замена со поддржани механизми за донесување одлуки што ја почитуваат автономијата, волјата и преференциите на засегнатото лице, како и спроведуваат активности за градење капацитети за јавните службеници за правото на еднакво признавање пред законот на лицата со попреченост и поддржани аранжмани за донесување одлуки.

Критична точка 3 – Пристапност

Заклучоци:

- Поголемиот дел од носителите на должност не се физички достапни, ниту пак нивните нови згради се градат за да бидат пристапни. Јавните агенции не се запознаени со КПЛП и пристапноста
- Универзалните стандарди не се признати во законодавството, а еднаквоста и недискриминацијата и пристапноста не се дел од законот за набавка
- Знаковниот јазик не е признат како јазик и има мал број преведувачи на знаковен јазик. Брајовото писмо не е регулирано во системот

Препораки:

- Да се поддржи Владата и ОЛП, во рамките на јавната администрација на национално и локално ниво да создадат модел на вкрстен технички механизам за следење на јавните службеници и ОЛП, до 2025 година, кој ќе:

- развие материјал за обука и упатства за јавните агенции и услуги
- организира обуки на јавните агенции и служби и локалните власти
- спроведува ревизии за пристапност и недискриминациски пристап на сите нивоа во сите сектори
- обезбеди следење на почитувањето на барањата за пристапност и недискриминација при јавните набавки
- прави оценка и известува за годишниот напредок на национално и локално ниво
- ОЛП, НКТ на КПЛП, и Министерството за финансии, Бирото за јавни набавки, треба да бидат поддржани во застапувањето за вклучување на барањата за пристапност и недискриминација во регулативите за јавни набавки, како и поддршка за вклучување на ОЛП во комисиите за јавни набавки во однос на инфраструктурата (изградена средина, транспорт и ИКТ) и услуги за кои пристапноста е критична, како и во однос на услугите на национално и локално ниво од 2023 до 2025 година.
- ОЛП, НКТ на КПЛП и Министерството за транспорт и регулаторните тела и другите релевантни чинители треба да бидат поддржани во застапувањето за дефинирање и донесување на универзалните стандарди како стандард за сите од 2022 до 2023 година.
- Поддршка на развојот на заеднички технички и оперативни капацитети на регулаторните тела и другите релевантни актери поврзани со набавките, зградите, становите и хотелите и рестораните на национално и локално ниво со оглед на спроведувањето и разбирањето на пристапноста според одредбите на КПЛП.
- Неопходно е да се поддржат иницијативите за застапување за понатамошно регулирање на знаковниот јазик и негово признавање во земјата како јазик; воведување мерки што би го промовирале изучувањето на знаковниот јазик до 2025 година.
- Неопходно е да се поддржи застапувањето за понатамошно регулирање на Брајовото писмо и да се поддржат МОН и МТСП за создавање механизам за зголемување на писменоста на слепите лица до 2025 година.

Критична точка 4 – Инклузивни услуги

Проценка на попреченоста како порта за услуги и бенефиции и правна рамка што ги регулира услугите

Заклучоци:

- Тековната проценка на попреченоста се заснова на медицински модел. Потребен е сеопфатен систем на нов модел на проценка на попреченоста. Системот за оценување е фрагментиран и е силно бирокрактизиран. Недостига знаење и разбирање на одредбите на КПЛП и моделот на човекови права од страна на персоналот вклучен во комисиите за проценка на попреченост
- Правната рамка што ги регулира услугите за заедницата со попреченост во голема мера се заснова на медицинскиот модел на попреченост и не ги опфаќа сите лица со попреченост во согласност со КПЛП

Препораки:

- Владата, МТСП и другите засегнати страни со учество на ОЛП треба да бидат поддржани во процесот на зајакнување на капацитетите на постојните и новите нови и сите други комисии за проценка на попреченоста. Исто така, треба да ги финализира алатките за функционална проценка за поддршка на пристапот за човекови права и зајакнување на системите за упатување на лицата со попреченост до 2024 година
 - Создавање на податоци за поддршката што навистина им е потребна на луѓето, а не само за подобноста за постојните бенефиции и услуги
 - Податоците од индивидуалната проценка на попреченоста треба да се соберат за да се добие чувство за потреба од различни услуги низ целата земја (2022 – 2025).
- Неопходно е да се развие капацитетот на персоналот вклучен во Комисијата за проценка на попреченост со одредбите на КПЛП (2022 – 2025)
- Треба да се поддржи новата комисија за проценка на попреченоста за да се обезбеди вклученост и учество на ОЛП и децата со попреченост во дизајнирањето на проценката на попреченоста
- Владата, МТСП и другите засегнати страни со учество на ОЛП треба да бидат поддржани во процесот на унапредување на постојните закони со разгледување на услугите за поддршка со КПЛП, до 2023 г.
- Неопходно е да се развијат упатства во достапни формати за начините за пристап и реализација на услуги за деца и возрасни со попреченост до 2024 година

Инклузивни социјални услуги за социјално осигурување и намалување на сиромаштијата

Заклучоци:

- Постојното законодавство во социјалните служби што ги зема предвид децата, семејствата и возрасните со попреченост е на медицинска основа
- Постојните услуги засновани на заедницата се фрагментирани, некоординирани, нецелосни и недоволно развиени и неинклузивни
- Има многу недоразбирања помеѓу засегнатите страни, вклучително и лицата со инвалидност, во однос на услугите. Треба да се развијат различни видови поддршка од заедницата
- Низ целата земја, локалните власти можеби немаат вештини и ресурси за да го подобрат влијанието на националната програма и да мобилизираат ресурси за да создадат нови потребни услуги
- Процесот на деинституционализација не е во согласност со член 19 од КПЛП. Процесот е насочен кон прераспределба на лицата сместени во институциите во групни домови или домови со организирано живеење со поддршка
- Недостигаат услуги за работа со лица со попреченост пред напуштање на институцијата

Препораки:

- Неопходно е да се поддржи МТСП за ревидирање на Законот за социјална заштита, Законот за правда за децата, Законот за семејство преку проширување на опсегот на лицата со попреченост во согласност со ОН КПЛП (2023)
- Неопходно е да се поддржат МТСП, МЕ, МЗ со активно учество на лицата со попреченост и ОЛП за понатамошен развој на регулаторните системи на услуги за поддршка на лицата со попреченост, вклучувајќи го и системот за лиценцирање и следење, како и развивање на капацитетите на ЦСР за спроведување на системот за управување со случаи
- Неопходно е да се поддржат МТСП, месните заедници со активно учество на лицата со попреченост и ОЛП за мапирање на постојните услуги и нивно вклучување на попреченоста и креирање на инклузивни програми засновани на заедницата насочени кон лицата со попреченост
- Поддршка на развојот на интегрирани услуги за поддршка на лицата со попреченост во нивните локални заедници. Таквите услуги, како поддршка од врсници или советување со врсници и индивидуалното самозастапување можат да им помогнат на лицата со попреченост, младите што ја напуштаат институционалната грижа или што почнале да живеат самостојно, семејствата во ризик или семејствата што се обединиле со своите деца, да станат овластени и самоуверени во пронаоѓањето свој пат низ културната или друга околина. За ова е неопходно да се поддржат МТСП, МЗ, месните заедници со активно учество на лицата со попреченост и ОЛП (2022 – 2025)
- Поддршка на локалните општини да креираат локална стратегија и план за попреченост со индикатори и буџетски распределби, а тие исто така треба да бидат поддршка во развојот на заеднички технички и оперативни капацитети (2022 – 2025)
- Неопходно е да се поддржи МТСП со активно учество на деинституционализираните лица со попреченост, лицата со попреченост и ОЛП во процесот на подготовка на акциски план за 2022 година за спроведување на Националната стратегија за деинституционализација
- Неопходно е да се поддржи МТСП со активно учество на лицата со инвалидитет кои се деинституционализирани, лицата со попреченост и ОЛП за да се создаде механизам каде што секој проект, земајќи го предвид процесот на деинституционализација, сите вклучени страни, вклучително и ГО треба да ги вклучат лицата со инвалидност во нивните тимови и сите тие треба да поминат обука со оглед на одредбите на КПЛП и концептот за независно живеење (2022)
- Поддршка на МТСП со активно учество на лицата со инвалидитет кои се деинституционализирани, лицата со инвалидност и ОЛП за да се создаде програма за обука за застапување и самозастапување, концепт за независно живеење за луѓето кои сè уште живеат во институции и групни домови, како и како обезбедување механизам и услуги за нивно вработување
- Неопходно е да се поддржат МТСП и МЗ со активно учество на институционализираните лица со инвалидитет, лицата со попреченост и ОЛП за да се создаде механизам за започнување на процесот на деинституционализација на лицата со психосоцијална попреченост сместени во психијатриски болници со соодветен транзициски систем и услуги за поддршка на заедницата

Инклузивни услуги на инклузивно образование

Заклучоци:

- И покрај напорите вложени за востановување инклузивно основно образование, капацитетот и знаењето на засегнатите страни во самиот процес сè уште недостасуваат. Лицата со попреченост не се доволно информирани, а повеќето од лицата со попреченост сè уште немаат завршено училиште
- Средното образование е сегрегирано и посебно. Програмите и квалификациите што ги стекнуваат во специјалното средно образование не одговараат на барањата на пазарот
- Наставниците не се обучени за поддршка на инклузијата. Обуката често се фокусира на различни попречености наместо на универзалниот дизајн на учење и педагошките стратегии што ќе го подобрат квалитетот за сите
- Нема учество на децата и младите со попреченост во дизајнот, процесите и политиките на образованието

Препораки:

- Да се поддржи МОН, Бирото за развој на образованието, академската заедница со учество на лицата со попреченост и ОЛП за да се развие транзициски план за инклузивно образование за лицата со попреченост на сите нивоа на образовниот систем, вклучително и високообразовните институции, како и ревидирање на наставните програми во високо образование, дефектолошки факултети, педагошки, правни науки, архитектура, социјална работа до 2024 година.
- Да се поддржи развојот на капацитетите на образовната администрација, наставниот и ненаставниот кадар со вештини за ефикасност во работењето во инклузивни образовни средини, квалификувани за знаковен јазик и/или Брајово писмо (2022 – 2025).
- Да се поддржат МОН, Бирото за образование, Академијата, центрите за стручно образование и обука, МТСП со учество на лицата со попреченост и ОЛП за ревизија на посебните среднообразовни програми и квалификација врз основа на барањата на пазарот (2022 – 2025).
- Да се поддржи МОН, Бирото за развој на образованието, академската заедница со учество на лица со попреченост и ОЛП за создавање механизам што ќе гарантира активно учество на децата со попреченост во дизајнирањето на индивидуалните образовни планови, во наставниот процес, во училиштето, советите, во изготвувањето на училишните политики и системи и во развојот на пошироката образовна политика (2022 – 2025).
- Треба да се формулира политика и техничко и стручно образование да се заснова на принципите на еднакви можности и недискриминација и еднаквост меѓу мажите и жените 2022 – 2024 година. Во овој процес потребно е да се поддржат МОН, МТСП, центрите за стручно образование, месните заедници.

Поддршка за вработување

Заклучоци:

- Вработувањето на лицата со попреченост е релативно ретко на отворениот пазар на труд и главно се организира во одредени („заштитни“) компании. Законот не промовира или регулира каква било форма на поддржано вработување на лица со попреченост. Финансиските придобивки регулирани преку Специјалниот фонд немаат ефективен механизам за транспарентност. Стручната рехабилитација не е во согласност со пристапот до човековите права и не обезбедува соодветен пристап на лицата со попреченост до постojните системи на обука, преквалификација или практикантска работа

Препораки:

- Неопходно е да се поддржат МТСП, АВ во широко учество на ОЛП и лицата со попреченост за да се направи ревизија на Законот за вработување на лица со попреченост со јасна стратегија за преминување кон отворен пазар за вработување, воведување систем на квоти и развиени механизми. Да се прошири заштитеното вработување со вклучување на компоненти на обука и транзиција кон поддржано вработување проследено со претворање во редовни вработувања на отворен пазар на труд (2022 – 2023)
- Неопходно е да се поддржат МТСП, АВ во широко учество на ОЛП и лицата со попреченост. Центрите за ДДВ за основање на центри за професионална рехабилитација (или центар, во зависност од државата), обука на персоналот и редовно надградување на вештините, вклучително и соодветна обука за обучувачи, инструктори и асистенти за да им се овозможи ефективно обука на лицата со попреченост заедно со ли-

цата без попреченост. Лицата со попреченост во овој процес не треба да бидат само корисници туку треба да бидат вклучени и во процесот на воспоставување системи (2022 – 2023)

- Преработка на структурата за финансирање за да се подобри флексибилноста на сегашната финансиска поддршка и да се зголеми достапноста и квалитетот на поддржаното вработување преку зголемен капацитет за финансирање на долгорочна поддршка (2022 – 2023)
- Поддршка на трансформацијата на засолништата (како пилот) во центри што ќе обезбедат вработување со поддршка. Ова треба да го направат МТСП, Центар за СОО, АВ, МОН и Коморите на компанијата Шелтер

Услуги за уживање право на здравствена заштита вклучувајќи рехабилитација и право на лична мобилност

Заклучоци:

- Правната рамка и политиките што го регулираат пристапот до здравствените услуги не се во согласност со КПЛП. Процедурите за пристап до примарната, секундарната и терцијарната здравствена заштита не се пристапни и достапни за лицата со попреченост
- Пристапот до ортопедски помагала и опрема е многу ограничен. Недостигаат услуги, програми за превенција, рано откривање, дијагностицирање, рано лекување и рехабилитација
- Жените и девојчињата со попреченост не можат да пристапат до постојните услуги за РН и СРЗ како резултат на непристапна инфраструктура и информации
- Релевантните чинители во областа на СРЗ и РН не се запознаени со одредбата за СРЗ и РН од КПЛП

Препораки:

- Неопходно е да се поддржи МЗ со активно учество на лицата со попреченост и ОЛП за ревидирање и унапредување на законската рамка во здравството со одредбите на КПЛП (2023)
- Неопходно е да се поддржи МЗ со активно учество на лицата со попреченост и ОЛП за ревидирање и подобрување на законодавството што ја зема предвид медицинската рехабилитација и опремата за лична мобилност на лицата со попреченост, обезбедувајќи дека тие се засноваат на пристапот за човекови права и КПЛП (2023 – 2025)
- Поддршка на МЗ со активно учество на лицата со попреченост и ОЛП, во здравствените наставни програми за задолжителна обука за здравствените работници да ги вклучи правата на лицата со попреченост, притоа почитувајќи го пристапот заснован на човековите права кон попреченоста
- Поддршка на МЗ, со активно учество на лицата со попреченост и ОЛП, да започне со создавање центри со програми и услуги за превенција, рано откривање, дијагноза, ран третман и рехабилитација на деца и возрасни со попреченост
- Поддршка на МТСП, МП, засолништата/шелтер-центрите, локалните заедници, МЗ, ГО со активно учество на лицата со попреченост и ОЛП, во развивањето заеднички технички и оперативни капацитети, вклучително и наставни програми за обука, за обезбедување пристапни и достапни услуги за РН и СРЗ за жени и девојчиња со попреченост
- Неопходно е да се поддржат МТСП, засолништата/шелтер-центрите, локалните заедници МЗ, ГО со активно учество на лицата со попреченост и ОЛП за развој на наставни програми за обука за РН и СРЗ (планирање на семејството, грижа за време на бременост, мајчинство, рак на грлото на матката, превенција) во согласност со одредбите на КПЛП (2022 – 2025)
- Неопходно е да се поддржат МТСП, шелтер-центрите, месните заедници МЗ, ГО со активно учество на лицата со попреченост и ОЛП за утврдување на специфичните трошоци за менструални здравствени услуги, услуги за СРЗ за девојчиња и жени со попреченост, и за услуги за превенција и рано откривање карцином на дојка, јајници, матка, тестиси и дебело црево и услуги за превенција и рано откривање рак на тестиси кај мажи со попреченост (2022 – 2025)

Жените и девојчињата со попреченост во рамките на родовите политики

Заклучоци:

- Родовите политики, како и политиките за деца, возрасни, ХИВ, немаат одредби за лицата со попреченост следејќи го интерсекцискиот пристап и одредбите на КПЛП на ОН

Препораки:

- Неопходно е да се поддржат МТСП, засолништата/шелтер-центрите, локалните заедници МЗ, ГО со активно учество на лицата со попреченост и ОЛП во процесот на ревизија на сите родови политики и другите ранливи групи, како повозрасните, ХИВ, етничката припадност, да се вградат одредби за лицата со попреченост што го следат вкрстениот приод и одредбите на КПЛП на ОН (2022 – 2025)

Критична точка 5 – Учество на лицата со попречености

Заклучоци:

- Постојната законска рамка за политичко учество не е во согласност со КПЛП
- Постои општ недостиг од свесност кај заедниците и засегнатите страни за политички ангажман на лицата со попреченост
- Лицата со попреченост немаат соодветна политичка застапеност на национално ниво и застапеност на локално ниво
- Правната рамка и распределбата на државните средства за традиционалните ОЛП е уредена со посебен „Закон за инвалидни организации“
- Недостигаат механизми за обезбедување учество на лицата и децата со попреченост во процесите на донесување одлуки
- Застапеноста и учеството на лицата со попреченост во ГО, даватели на услуги и меѓународни организации е на многу ниско ниво и речиси невидливо во општеството

Препораки:

- Постои потреба да се поддржат МП, Владата, НКТ за ЦРБД, Парламентот, да се иницира и да се ревидира изборното законодавство со цел да се зајакне со КПЛП, да се идентификуваат и ублажат бариерите за политичко учество за лицата со попреченост, вклучително и одредбите што ограничуваат или забрануваат политичко учество за лица со попреченост што имаат законски старател или лице за поддршка назначено од судот (2022 – 2023). Ревидираното законодавство во оваа област исто така треба да:
 - промовира систем на квоти за политичко учество на лицата со попреченост
 - има афирмативни мерки за жените со попреченост
 - вклучува попреченост преку принципот на правична и соодветна застапеност во јавната администрација
 - обезбедува пристап до и достапност на квалитетни податоци во целиот процес
 - обезбедува соодветни буџетски расходи и трошоци поврзани со попреченоста вклучувајќи и трошоци за разумно прилагодување.
- Потребен е развој на капацитетите на политичките партии, МП за одредбите на КПЛП како и поддршка и интеракција со гласачите и кандидатите со попреченост. Дел од обуката може да вклучи разговор за предубедувања и ставови кон лицата со попреченост. Овој процес може да го обезбеди ОЛП.
- Потребен е континуиран развој на капацитетите на лицата со попреченост, млади, жени со попреченост за основите на демократските структури на одлучување, политики, гранки на моќ и механизми за креирање законодавство (2022 – 2023). Овој процес може да го обезбеди ОЛП.
- Поддршка на кампањи за подигање на свеста за придобивките од активно политичко учество во прашања директно поврзани со лицата со попреченост, но и за други јавни прашања, со цел да се придонесе за поголемо вклучување и воведување на правата на лицата со попреченост во главните општествени текови.
- МП, НКТ за КПЛП во соработка со лицата со попреченост и ОЛП треба да иницира и да ја ревидира правната

рамка за правото на здружување и дејствување на ГО во која ќе се регулира и статусот на ОЛП. Програмата за финансиски средства за поддршка на програмите и проектите на ОЛП и ГО и другите актери го содржи критериумот дека средствата што ќе се користат исклучиво ќе го промовираат моделот на човекови права за заедницата со попреченост според КПЛП на ОН.

- Поддршка на насочени мерки и акции за вмрежување и соработка на ГО, ОЛП и даватели на услуги во различни области на општествено дејствување, како и мотивирање и охрабрување на ГО да ги вклучат лицата со попреченост во нивните тимови.
- Агенциите на ОН треба да вклучат лица со попреченост во нивните менаџерски тимови и да тежнеат кон тоа да ги вклучат лицата со попреченост како дел од тимовите во спроведување на нивните активности.
- Меѓународните организации ќе ги вклучат лицата со попреченост во нивните менаџерски тимови и ќе се стремат да ги ангажираат лицата со попреченост како дел од тимовите во спроведувањето на нивните активности.

Критична точка 6 – Изработка на буџет усогласен со КПЛП

Заклучоци:

- Постојните законски спроведливи регулативи низ министерствата и менаџментот на јавните финансии не го вградуваат прашањето за попреченост што подразбира дека секоја година се трошат јавни средства за услуги што не се достапни за лицата со попреченост. Многу се ограничени постојните технички капацитети и знаење во јавниот сектор и меѓу донаторите, вклучително и агенциите на ОН за буџет за вклученост. Има ниско познавање на лицата со попреченост за буџетот, формулирањето, спроведувањето и процесите на мониторинг и евалуација

Препораки:

- Неопходно е да се настапува и да се потегне МФ да направи ревизија на Законот за буџет каде што ќе се вгради прашањето за попреченост и сите министерства и локални власти ќе имаат обврска да изготват буџет во кој ќе биде вградена димензијата за попреченост и што ќе биде изработен на пристапен формат 2022 – 2023 година
- Надградба врз тековните усилби за спроведување при подготовка на буџет што опфаќа родови прашања (од страна на UN Women), поддршка на пилот- иницијатива за спроведување за подготовка на буџет што е пресретлив за лица со попреченост во неколку локални заедници за 2022 – 2024. Овој процес може да се спроведе со поддршка од ОЛП во соработка со други ГО и локални општини
- Неопходно е да се развијат капацитетите на Владата, МФ, министерствата, ГО и ОЛП за буџетирање усогласено со КПЛП, како и развиена обука за лицата со попреченост за формулирање буџет, процеси на спроведување и мониторинг и евалуација 2022 – 2024 година

Критична точка 7 – Управување и отчетност

Заклучоци:

- Тешкиот недостиг од податоци специфични за попреченоста и сегрегирани за попреченост кај сите носители на должност, заедно со недостатокот од волја за вклопување на попреченоста во постојните методологии за собирање податоци, оневозможува попреченоста ниту да се решава, ниту да ѝ се даде приоритет во политиката. Националниот попис на населението, домаќинствата и живеалиштата во 2021 година нема да ги обезбеди потребните податоци за креирање на одржливи политики за попреченост
- Лицата со попреченост, ОЛП и ГО засновани на права не беа вклучени во изготвувањето на првичниот извештај за земјата за спроведувањето на КПЛП на ОН
- Има многу ограничени технички капацитети и знаење помеѓу донаторите за попреченост и КПЛП вклучувајќи ги и распределбите на буџетот за попреченост. На системите за следење и евалуација за развојните програми во сферите на донаторските заедници често им недостасуваат показатели со расчленување фокусирано на влезни и излезни елементи, исходи и влијанија врз лицата со попреченост

Препораки:

- Поддршка на Државниот завод за статистика во процесот на вклучување на попреченоста во нивните тековни статистички операции, како што се месечните, годишните и тематските активности, преку активности за градење капацитети.

- Државниот завод за статистика треба да го започне процесот на вклучување на попреченоста во главните текови во нивните тековни статистички операции, како што се месечните, годишните и тематските активности.
- ДЗС преку Владата во соработка и учество на лицата со попреченост и ОЛП треба да иницира процес на изменување и дополнување на Законот за попис на населението, домаќинствата и становите, со цел соодветно вклучување на прашањата за попреченост. Меѓународните организации треба стратешки да го поддржат ДЗС во текот на процесот на проценка на потребите и дизајнирање на Програмата за статистички истражувања 2023 – 2027 година, со цел правилно да се вклучи попреченоста низ постојните прашалници и други статистички алатки. Оваа стратешка поддршка треба да се прошири на сите носители на должност што собираат податоци, со цел правилно да се вклучи попреченоста во нивните методологии.
- Владата треба да даде приоритет на формирање на фокусни точки во рамките на повеќе носители на должност и да обезбеди одржливост на овој систем, можеби следејќи го примерот на воспоставените единици/одделенија за пристапување во ЕУ кај повеќето носители на должност. Овој процес треба да започне и да се финализира во рок од една година, почнувајќи од крајот на 2021 или почетокот на 2022 година.
- Со државниот буџет за 2022 година, Владата треба да одвои средства за формирање Секретаријат на Националното координативно тело, за континуирано градење на кадарот и капацитетите на членовите и соодветно да ја измени сегашната одлука за формирање на НКТ.
- Поддршка на воспоставувањето на независен механизам за следење како самостоен субјект во рамките на Народниот правобранител, преку распределба на финансиски и човечки ресурси.
- Министерството за надворешни работи треба да започне процес на зајакнување на техничките капацитети на Меѓувладиното тело за човекови права, со барање повеќе буџетски средства за вработување постојан и посветен технички персонал за неговиот Секретаријат каде што ќе бидат вклучени лицата со попреченост.
- Агенциите на ОН во земјата и другите меѓународни организации и донатори што се активни на полето на правата на лицата со попреченост треба да продолжат да ги поддржуваат ОЛП и ГО што се темелат на борба за права во засилување на нивната улога на набљудувач и известувач и во постапувањето како противтежа на носителите на функции.
- Во согласност со членот 32 на КПЛП, агенциите на ОН треба да ја вклучат попреченоста во согласност со одредбите на КПЛП во сите нивни програми и активности.
- Агенцијата на ОН треба да се погрижи сите програми финансирани со помош да бидат достапни и да ги вклучуваат лицата со попреченост. Преку дијалог со ОЛП, донаторската заедница, вклучително и Агенцијата на ОН треба да планираат како помошта и нивната техничка и финансиска поддршка можат најдобро да придонесат за спроведување на КПЛП и вклучување на лицата со попреченост.
- Донаторите и агенцијата на ОН треба да создадат механизам за мониторинг и да преземат активности за да се отповикаат сите нивни активности доколку тие не се во согласност со одредбите на КПЛП

Критична точка 8 – КОВИД-19

Заклучоци:

- Постојната законска рамка за хуманитарни кризи и вонредна состојба не е усогласена со КПЛП на ОН и не обезбедува и гарантира учество и консултации на актерите со лицата со попреченост и претставничките ОЛП

Препораки:

- Владата, НКТ за КПЛП во соработка со лицата со попреченост и ОЛП треба да иницира и да ревидира закони за итни случаи, при што државите и меѓународната заедница треба да ги реформираат своите политики и практики во согласност со членовите 11 од КПЛП.
- Владата, НКТ за КПЛП во соработка со лицата со попреченост и ОЛП треба да подготви и донесе законски и политички барања за да обезбеди учество на лицата со попреченост во активностите за подготвеност, проценките на хуманитарните потреби, поврзаните процеси на следење и во програмите и проектите поврзани со ризик и хуманитарни итни случаи, климатски опасности и намалување на ризикот од катастрофи

Анекс 7. Библиографија

- „Правата на пациентите со фокус на лицата со интелектуална попреченост“ ЕСЕ, 2011, страна 6. <http://www.esem.org.mk/pdf/Publikacii/ESE%20Intelektualna%20poprecenost.pdf>.
- „Сексуалното и репродуктивното здравје и лицата со телесна попреченост – Извештај за проценка за потреби и услуги – Хера, 2012, страна 61 – 62, 2012, <http://hera.org.mk/wp-content/uploads/2014/02/izvestaj_poprecenost_rz.pdf>.. Пристапено на: 21.10.2014,
- <http://www.nacionalnakomisija.gov.mk/sites/default/files/prikachyvanja/studija_mehanizmi_za_obezbeduvanje_na_socijalni_uslugi_vo_makedonija.pdf>
- Акциски план за 2021 на НКТ за спроведување на КПЛП, Достапно на: https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/akciski_plan_za_2021_godina_za_implementation_za_konvencijata.pdf
- Анализа на влијанијата од ковид-САРС-19 на родот и различностите Студија на политики бр.40, ОБСЕ, 2021, Достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/480413.pdf>
- Анализа на влијанијата од ковид-САРС-19 на родот и различностите Студија на политики бр.40, ОБСЕ, 2021, Достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/480413.pdf>
- Анализа на состојбата со лицата со попреченост во Република Македонија, 2017, р. 63, 64
- Примена на асистивната информатичка технологија во редовните основни училишта во Македонија, тековни состојби и потреби, Отворете ги прозорците, Скопје, март 2011, 2011
- Автор Марија Ристеска, Истражувачи Ана Аврамовска-Нускова, Гордана Мицова-Несторовска, Сашко Јованов, Лилјана Јоноска,
- Елена Кочоска. Публикација Анализа на влијанијата од ковид-САРС-19 на родот и различностите Студија на политики бр.40, страна 47, 2021 ОБСЕ, Достапно на: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/480413.pdf>
- Билјана Котевска, Несиме Селиоска, Магдалена Лембовска, Гордана Лежетиќ, Александра Богдановска, Симонида Кацарска, Маја Балша, Виџиленца Абази, Елена Кочоска, Публикација, Извештај за основните права за 2021, Институт за европски политики и Агенција на ЕУ за човекови права, Достапно на: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/frr2021_north_macedonia-frr2021_en.pdf
- Комитет за правата на лицата со попреченост. (2018). Завршни согледувања за иницијалниот извештај на поранешна југословенска Република Македонија.
- Концепт за инклузивно образование, Достапно на: <https://mon.gov.mk/stored/document/Koncepcija%20za%20inkluzivno.pdf>
- Концепт за основно образование, Достапно на: <https://mon.gov.mk/stored/document/Koncepcija%20MK.pdf>
- Завршни согледувања за иницијалниот извештај на Република Македонија од страна на Комитетот на ОН, 2018. Достапно на: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/MKD/CO/1&Lang=En
- Пречистен текст на Законот за безбедност на сообраќајот на патиштата на Министерството за внатрешни работи, <<http://www.mvr.gov.mk>>
- Устав на Република Македонија. Указ со одлука број 08-4642/1.
- Совет на Европа. (2021). *Извештај за властите на Северна Македонија од посетата на Комитетот за превенција на тортура и нечовечно и деградирачко постапување или казнување (КПТ) од 2 до 10 декември 2019.*
- Актуелна состојба на децата со посебни образовни потреби во основното образование во Република Северна Македонија, 2018, БРО, Достапно на: <https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2020/02/Aktuelna-sostojba-na-inkluzija-na-deca-so-posebni-obrazovni-MK.pdf>
- Одлука за основање на Меѓу-владино тело за човекови права (Службен весник 55/2012, 55/2015)
- Одлука за основање на Национално координативно тело за спроведување на Конвенцијата на Обединетите нации за правата на лицата со попреченост (Службен весник 144/2012 – укината; Службен весник 69/2018, 75/2019)
- Е. Кочоска З. Шаврески Публикација Анализа на политиките и состојбата во североисточниот и Полошкиот Регион, Хендикеп Плус, 2020
- Европска комисија. (2020). Извештај на Европската комисија за Северна Македонија за 2020 година
- Европска комисија. (2020). Извештај на Европската комисија за Северна Македонија за 2020 година.
- На пример, во јули 2021 Владата префрли 100,000,000 МКД од Посебниот фонд за подобрување на вработувањето на лицата со попреченост на друга програма (Службен весник 166/2021); 30,000,000 МКД во септември 2020 (Службен весник 218/2020); 100,000,000 МКД во јуни 2020 (Службен весник 156/2020)
- Одлуки на Владата Бр. 45-5503/1 од 20 август 2019, и Бр. 45-8738/1 од 26 ноември 2019.
- Хендикеп – сложувалка што недостасува, Извештај за состојбата на лицата со хендикеп, Полио плус, 2012 година, стр.77, <www.polioplus.org.mk>
- <http://www.mobilnost.mk/index.php/2011-10-26-09-10-24/396-sednica-na-nacionalnoto-koordinativno-telo-za-implementation->

[na-konvencijata-na-oon-za-pravata-na-licata-so-invalidnost](#), пристапено на 24.07.2021

<http://www.nsiom.org.mk/konvencija/category/16-izveshtai-za-konvencijata>

https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/republic-north-macedonia/early-childhood-and-school-education-funding_en

<https://www.un.org/ruleoflaw/files/PRINCI~5.PDF>, пристапено на 22.07.21

ИНКЛУЗИЈА на децата со попреченост во предучилишното образование : извештај од истражување. – Скопје : Народен правобранител на Република Македонија, 2018, Уницеф Достапно на: https://www.unicef.org/northmacedonia/media/4386/file/MK_CWDInKindergarten_Report_MK.pdf

Јовановска, Б. (2020). *Правно зајакнување во заедницата во процесот на деинституционализација: извештај*. Хелсиншки комитет за човекови права.

Јовановска Б. И Петковска. Н.. (2021). *Влијанието на кризата со КОВИД-19 на лицата со попреченост во Северна Македонија*. Вестминстер фондација за демократија.

К. Панајотова, Е. Кочоска, Анализа: Помош при работа и поддршка за вработување на лица со попреченост кои ги напуштаат институциите за згрижување, 2020 година

Кочоска Е., Климоска Ј. Ј. Публикација „Анализа на политичките програми за предвремените парламентарни избори 2020 во однос на Конвенцијата за правата на лицата со попреченост“, Вестминстер фондација и Полио Плус, 2020, Достапно на: < <https://polioplus.org.mk/wp-content/uploads/2021/05/izgubenata-vrednost-niz-politichkoto-uchestvo.pdf>>

Закон за заштита на децата, МТСП Достапно на: <https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/zakoni/2018/198%202018%20ZAKON%20ZA%20ZASTITA%20NA%20DECATA%20%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%20%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82-converted.pdf>

Закон за високото образование, Достапно на: http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/ZAKON_VISOKOTO_OBRAZOVANIE-final.pdf

Закон за средно образование, Достапно на: http://www.mon.gov.mk/images/%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D1%81%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%82%D0%BE_%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B507.pdf

Закон за измена на Законот за Народен правобранител (Службен весник бр. 181/2016)

Закон за измена на Законот за Народен правобранител (Службен весник бр. 35/2018)

Закон за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги, Службен весник бр. 184/13, 13/14, 44/14.

Закон за цивилни инвалиди од војната, МТСП, Достапно на:< https://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/civilniinvalidi_konsolidiran.pdf >

Закон за градење, Службен весник Бр. 130/09, 124/10, 18/11, 36/11, 54/11, 13/12, 144/12, 25/13, 79/13.

Закон за податоците во електронски облик и електронски потпис, Службен весник бр. 34/01, 6/02, 98/08.

Закон за инвалидски организации, МТСП, Достапно на: https://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/invorganizacii_konsolidiran.pdf

Закон за слободен пристап до информации од јавен карактер, Службен весник бр. 6/10.

Закон за игрите на среќа и за забавните игри, Достапно на: <http://www.ujp.gov.mk/mk/regulativa/opis/25>

Закон за здравствено осигурување (интегриран пречистен текст Службен весник бр. 65/2012, 16/2013 и 91/2013), Фонд за здравствено осигурување. Достапно на: <[http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Zakon%20za%20zdravstveno%20oisguruvanje%20\(Interen%20precisten%20tekst\).pdf](http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Zakon%20za%20zdravstveno%20oisguruvanje%20(Interen%20precisten%20tekst).pdf)>

Закон за здравствена заштита. Службен весник на РМ Бо. 43/2012, 145/2012, 87/2013, 164/2013, МЗ. Достапно на:< http://mz.gov.mk/wp-content/uploads/2012/12/zakon-za-zdravstvena-zastita-2_12_2012.pdf>

Закон за локална самоуправа, Службен весник бр. 5/02.

Закон за лекови и медицински помагала, 11/2012 <http://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2012/12/zakon-za-lekovi-i-medicinski-pomagala.pdf>

Закон за спречување и заштита од дискриминација. „Службен весник на РСМ“ бр. 258/2020 од 30.10.2020.

Закон за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство. „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 24 од 29.1.2021. член 5.

Закон за заштита на децата, Службен весник бр. 23/13, 12/14, 44/14, 144/14.

Закон за јавно здравје, бр. 136/2011 <http://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2012/12/zakon-za-javno-zdravje-precisten.pdf>

Закон за јавните патишта, Службен весник бр. 84/08, 52/09, 114/09, 124/10, 23/11, 53/11, Одлука на Уставен суд: 10.03.2010.

Закон за евиденции во областа на здравството, Службен весник на РМ, бр. 20/09. Достапно на: <http://www.fzo.org.mk/WBStorage/Files/Zakon_za_evidencii_vo_oblasta_na_zdravstvoto_Sl_Vesnik_na_RM_br_20_od_16.02.2009_godina.pdf>

Закон за превоз во патниот сообраќај, Службен весник бр. 68/04, 127/06, 114/09, 83/10, 140/10, 17/11, 53/11, Уставен суд одлука: 01.02.2006; 14.05.2008; 10.11.2010.

Закон за социјална заштита. „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 104/19, 146/19, 275/19, 302/20 и 311/20.

Закон за прекинување на бременоста <http://zdravstvo.gov.mk/wp-content/uploads/2018/01/ZAKON-ZA-PREKINUVANE-NA-BREMENOSTA-zakluchno-so-br.-149-od-2015.pdf>

Закон за учебници за основно и средно образование

Закон за вработување на инвалидни лица, „Службен весник на Република Македонија“, Бр.87/2005 (пречистен текст), 113/2005, 29/2007,

Закон за употребата на знаковниот јазик, Службен весник бр. 105/09.

Закони и политики во Република Македонија во областа на попреченоста – Извештај од систематски мониторинг на законите и политиките, 2015, стр. 14-17; Анализа

МАПП, Извештај за сиромаштија и социјална исклученост во Република Македонија, 2010, <http://bim.lbg.ac.at/de/socijalna-inkluzija-i-covekovite-prava-vo-makedonija/izveshta-za-siromashti-i-sotsi-alna-iskluchenost-vo-republika-makedoni-2010>

Механизми за обезбедување социјални услуги во Македонија, Министерство за труд и социјална политика и ГИЗ, 2011, стр. 24,

Национален сојуз на глуви лица во Р. Македонија, <http://www.deafmkd.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=80>

Национална стратегија за деинституционализација 2018 – 2027 „Тимјаник“, МТСП, достапно на: <https://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/strategii/Strategii%202018/Strategija_deinstitucionalizacija_Timjanik_2018-2027.pdf>

Кабинет на премиерот, Министерство за образование и наука, Министерство за труд и социјална политика, Министерство за здравство, Министерство за финансии, Министерство за транспорт и врски, Министерство за правда, Министерство за надворешни работи, Министерство за култура, Министерство за локална самоуправа, Секретаријат за европски прашања, како и Национален сојуз на „инвалидски“ организации и Ресурсен центар за родители на деца со попреченост „Попреченост“

Народен правобранител на Република Северна Македонија. (2020). *Специјален извештај од истражувањето за состојбата со остварување на правото на образование на децата со посебни образовни потреби во Република Северна Македонија*, Народен правобранител на Република Северна Македонија. (2021). Годишен извештај за 2020.

Пола Федерика Хант, Истражување за публикации „Образовни и лични асистенти. Сега и овде – Отворени перспективи“ УНДП, Достапно на: https://www1.undp.org/content/dam/the_former_yugoslav_republic_of_macedonia/docs/Educational%20and%20personal%20assistants%20-%20MKD.pdf

Петровска, Н. и Аврамовски, Д. (2021) *Правен, финансиски и физички пристап до правда во основните судови во Република Северна Македонија*. Коалиција „Сите за правично судење“.

Програма на Град Скопје за 2018 < <http://ipserver1.skopje.gov.mk/e-skopje/sluzben%20glasnik%20so%20konverzija.nsf/82aa49069edfbbb780256a22004ba9e0/030cd9927ac366ecc1258370004336ce?OpenDocument>>

Јавен оглас за избор на член на НКТ, <https://vlada.mk/node/14502>, пристапено на 24.07.2021

Публикација „КАДЕ ПЛОВИ ОВОЈ БРОД“ – демистификација на правата на лицата со хендикеп во Република Македонија со осврт на правото на здравствена заштита, 2018, Достапно на: <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/kade-plovi-ovoj-brod-en.pdf>

Публикација. Изгубената Агенда: Демистификација на прашањето на хендикеп во областа на еднаквост и недискриминација, Полио Плус – 2018 Достапно на: <<http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/izgubenata-agenda-mk.pdf>>

Извештај за човековите права за 2021 година, Fra, EPI Достапно на : <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021>

Извештај за способноста на земјите да ги расчленат индикаторите за ЦОП по попреченост, 2020, https://www.washingtongroup-disability.com/fileadmin/uploads/wg/Documents/WG_Implementation_Document_10_-_ЦОП.pdf

Извештај за човековите права за 2021 година, Fra, EPI Достапно на: <https://fra.europa.eu/en/publication/2021/fundamental-rights-report-2021>

Розмари Рајтер, Изгубена утопија: Обединетите нации и светскиот поредок, 1995 година, стр. 281

Правилник за изменување на правилникот за услови за категоризација на објектите за вршење на угостителска дејност, Достапно на: <https://dejure.mk/zakon/pravilnik-za-uslovi-za-kategorizacija-na-objektite-za-vrsenje-na-ugostitelska-dejnost>.

Правилник за стандарди и нормативи за урбанистичко планирање, <http://mtc.gov.mk/new_site/images/storija_doc/1353/Pravilnik%20za%20standardi%20i%20normativi%20za%20urb.planiranje%5B1%5D.pdf>

Правилник за индикациите за остварување на право на ортопедски и други помагала, ФЗОРСМ, Достапен на: <http://www.fzo.org.mk/default.asp?ItemID=D42C5C3FA5A79548A0408B9FB59A9874>

Правилник за начинот на обезбедување на непречен пристап, движење, престој и работа на лицата со инвалидност до и во градбите, <http://www.mtc.gov.mk/new_site/images/storija_doc/115/pravilnici/25-2010.pdf>

Кус извештај на одговорите од државата на прашањата за првиот извештај на Република Македонија за спроведување на КПЛП, 2018, Достапно на: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCRPD%2fCS%2fMKD%2f31979&Lang=en

tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fMKD%2f1&Lang=en

Закон за посебните права на припадниците на безбедносните сили на РМ и на членовите на нивните семејства, МТСП, Достапно на: https://mtsp.gov.mk/WBStorage/Files/braniteli_precisten.pdf

Мандатот на претходниот состав на Комисијата заврши на 22.08.2019 година

МТСП ги наведе планираните законски измени во оваа област во Планот за ангажман на засегнатите страни, објавено на www.mtsk.gov.mk.

Светска Банка. Ран детски развој на поранешна југословенска Република Македонија: Извештај за земјата SABER 2015 година

Комитет на ОН, Општ коментар бр. 1 за член 12 од КПЛП, 2014 г. Достапно на : <https://undocs.org/en/CRPD/C/GC/1>

ОН КПЛП, член 35 став 4 во согласност со член 4 став 3

З. Шаврески, Е. Кочоска, В. Лазовски, В. Јовановска. Анализа на состојбата на лицата со физичка попреченост, Хелсиншки комитет, 2017. Достапно на :

<https://mhc.org.mk/wp-content/uploads/2019/05/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%98%D0%B1%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D1%81%D0%BE-%D1%84%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82-%D0%B2%D0%BE-%D0%A0%D0%B5%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf>

З. Шаврески, Н. Амдиу, Е. Кочоска, Т. Ортаковски, тимот на Јуридика. Публикација - Алката што недостасува"- Демистификација на правата на лицата со хендикеп во Република Македонија со осврт на правото на образование, 2018 Полио Плус. Достапно на <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/Alkata-sto-nedostasuva-B5-mk.pdf>

Ж. Попоска, Анализа Рајдер КОЛКУ ЛИЦАТА СО ПОПРЕЧЕНОСТ ГИ ЗНААТ СВОИТЕ ПРАВА, УНИЦЕФ, Полио Плус 2018

Ж. Попоска Публикација Анализа „Патувај далеку“-Демистификација на прашањето на хендикеп во областа на вработување и работни односи, 2018 Полио Плус, Достапно на: <http://polioplus.org.mk/margina/dokumenti/patuvaj-daleku-mk.pdf>

Ж. Попоска, Е. Кочоска, З. Шаврески. Холистички извештај за лицата со попреченост во Република Македонија, 2015.

Отворете ги прозорците, Достапно на: https://civicamobilitas.mk/wp-content/uploads/2018/02/O_holisticki_izvestaj_za_licata_so_popracenost_vo_makedonija-mk.pdf

UNITED NATIONS
NORTH MACEDONIA

northmacedonia.un.org

www.facebook.com/1un.mk

www.twitter.com/1UN_MK